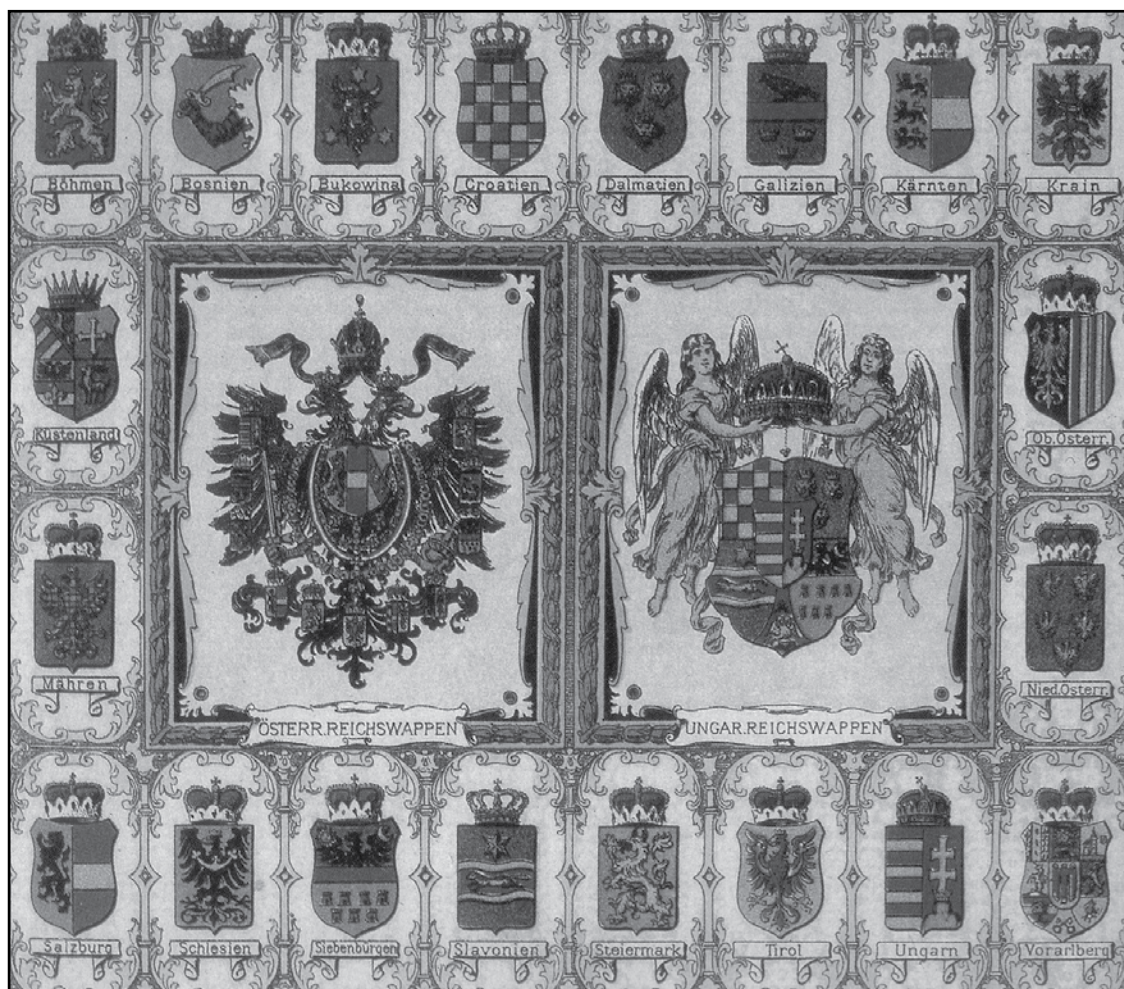

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XIX. évfolyam, 1-2. szám

Indivisibiliter *ac* INSEPARABILITER

ÍRÁSOK AZ OSZTÁK-MAGYAR MONARCHIA TÖRTÉNETÉBŐL. A TEMATIKUS ROVAT SZERKESZTŐJE: MIKLÓS PÉTER

MMVII február–március

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KERTÉSZ PÉTER, MÉSZÁROS TAMÁS, MIKLÓS PÉTER, PÉTER ÁGNES, TERJÉK MIKLÓS
Munkatársak: KOMÁROMI CSABA, NÓTÁRI TAMÁS

Számunk az EMKE Kft., a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, a Szegedi Tudományegyetem, az EIKKA, az SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Szegedért Alapítvány és a Nemzeti Civil Alapprogram támogatásával készült.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu
Honlap: www.belvedere.meridionale.hu
Telefon: +36 62/544-759
Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.
Megjelenik 1000 példányban
Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

XIX. ÉVFOLYAM 1-2. SZÁM

TARTALOMJEGYZÉK

Referátumok

- Szabó Pál Csaba: *A magyar állam alkotmányos garanciái és szimbólumai 1867 után* 3
Nagy Andrea: *A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében* 17
Csicsely Ildikó: *A kiegyezés hatása a dobánytermesztésre* 33

Hajdani vármegyéink

- Zala vármegye bemutatása (Könyves Péter) 33

Emberek és eszmék

- Sarnyai Csaba Máté: *„...de minden körülmények között meg lesz az a megnyugtató vigasztalásunk, hogy a dolog nem rajtunk múlt”*
Probászka Ottokár és Giesswein Sándor *a katolikus autonómiáról* 40
Markó Csaba: *Probászka Ottokár modern katolicizmusa és reformtörekvései a 18–19. század fordulóján* 54
Haág Zalán István: *A politikai antiszemitizmus a dualizmuskori Magyarországon* 63
Négy férfi – egy eset
Életrajzok a politikai antiszemitizmus korából 69
Falusi Norbert: *Az Országos Polgári Radikális Párt politikája és szervezete* 73

Parthiscum

- Miklós Péter: *Ivánkovits János püspök politikai életrajzához* 91
Fábián Borbála: *A gázfény szegedi előállítója* 96
Vincze Gábor: *Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve” előtt*
A hódtmezővásárhelyi református egyházközség esete 102

Téka

- SZABÓ PÁL CSABA (szerk.): *A boldog békeidők promenádján. Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején* (Ismerteti: Miklós Péter) 106

Messzelátó

- Molnár Gábor: *Magyarok Latin-Amerikában a dualizmus korában (1867–1918)* 108

Anekdotalincs

- Füstkarikák a dualizmus korából
Összeállította: Csicsely Ildikó 114

Pihenő

- Apám nyomdokain... (Détár Imre) 119

- Számunk szerzői 122
Kiadványaink 118, 123

SZABÓ PÁL CSABA

A magyar állam alkotmányos garanciái és szimbólumai 1867 után

A kiegyezést követő fél évszázad sok tekintetben a modern magyar állam fénykora. Az ország területi egysége Mohács óta először áll helyre, a korszak derekán a teljes kárpát-medencei magyar szállásterület újra a magyar állam fennhatósága alá kerül. A történeti magyar állam jogfolytonosságát biztosító állami intézmények részben újra kezdik működésüket, részben megerősödnek, részben megújulnak. Az osztrák–magyar kiegyezés – a történeti realitások határáig –, esélyt teremt a magyar állam kárpát-medencei komplex politikai reorganizációjára, egyúttal Magyarország számára lehetőséget biztosít egy prosperáló közép-európai gazdasági térséghez történő tudatos és biztonságos csatlakozásra is. Tulajdonképpen ezekben az években épül ki a modern magyar parlamentarizmus, annak összes intézményével és infrastruktúrájával együtt, a szakszerű, államilag felügyelt közigazgatás, az önálló hatalmi centrumként megjelenő bírósági szervezet, a tömeges képzést lehetővé tevő állami iskolarendszer, a modern népegészségügy. A 19. századi magyar állam ereje teljében elfoglalja és átformálja a Kárpát-medencét, ám saját szervezetének átalakítására nincs ereje. A klasszikus liberalizmus és a magyar nemesi patriotizmus szellemében fogant magyar államszervezet a huszadik század elején egyre nehezebben birkózik meg a modernitás új kihívásaival. A dualizmus kori magyar állam társadalmi jogkiterjesztést és államreformot nem akar, további hatalmi és politikai erőnövekedést nem tud megvalósítani, így végzetes módon egyszerre csökkenti saját operatív lehetőségeit és erősíti a magyar politikai rendszer centripetális tényezőit.

A történeti alkotmány és a kiegyezés

A 19. századi magyar politikatörténet legjelentősebb teljesítménye kétségkívül az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés megkötése volt, amely visszaállította a magyar állami folytonosságot, életbe léptette az 1848-as törvényeket és biztosította a képvisleti kormányrendszer biztonságos működését Magyarországon.

1867. február 17-én a felelős magyar kormány uralkodói kinevezésével az állam alkotmányos működése formálisan helyreállt, illetve az állami működés több területén meginduló alkotmányos építkezés ezzel a közjogi aktussal konszolidált, jogállami keretek közé került.

Deák Ferenc és a magyar politikai elit az 1860-as években, az adott történelmi helyzetben, fokozatosan elismerte a birodalmi szempontok viszonylagos elsőbbségét a teljes, „1848-as mintájú” magyar önrendelkezéssel szemben, viszont határozottan és eredményesen ragaszkodott az 1848-as állami intézményrendszer magyarországi bevezetéséhez és Ausztria alkotmányos átalakításához. A 1848-as törvények közül csupán a nemzetőrségről és a nádorról szóló törvényt függesztették fel, illetve alakították át, valamint részben – az

uralkodó javára –, módosították a királynak az országgyűlés feloszlatására és a miniszterek kinevezésére vonatkozó jogosítványait. A kiegyezési törvények közül a legfontosabb az 1867: XII. tc. volt, amely a Pragmatica Sanctióban foglalt közös és viszonyos kötelezettségekből, az uralkodó közösségéből és a két ország feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklásából eredeztette a két állam közös ügyeit.

A közös ügyekben a magyar közjogi felfogás két szuverén állam közös intézményeit és szervezeteit látták, míg az osztrák álláspont a közös szerveket az egykori összbirodalom jogfolytonos intézményeinek értelmezte. A kiegyezést a magyar országgyűlés és az osztrák Reichsrat egymástól függetlenül, más terjedelemben és más szövegezéssel iktatta törvénybe. A magyar törvény két külön államról szólt, az osztrák jogszabály a Monarchia országai közötti közös ügyekről és kezelésükről beszélt. A közös ügyek megtárgyalására létrehozott delegációkat a magyar törvényszöveg kizárólag határozathozatali joggal felruházottnak tartotta, az osztrák kiegyezési szöveg törvényhozó intézménynek tekintette azokat. A közös minisztériumokat az osztrák közjogi felfogás birodalmi szintű felelős kormányként kezelte, a magyar kiegyezési törvény csupán a közös ügyek vitelére jogosított minisztériumokról és miniszterekről beszélt.

A kiegyezés idejében Ausztria és Magyarország között fennálló és törvénybe iktatott nyilvánvaló jogértelmezési vitát a későbbiekben a gyakorlat nagyrészt feloldotta. A kiegyezést követően az erőteljes, folyamatos és egységes magyar politikai fellépés eredményeképpen az 1867: XII.tc.-ben ezek a magyar állami szuverenitást potenciálisan korlátozó értelmezési lehetőségek nem, vagy alig jutottak szerephez. Azt lehet mondani, hogy a jogértelmezési vitát az idő a magyar kiegyezési törvény és közjogi álláspont szellemében oldotta meg.

A kiegyezési törvény értelmében a dualizmus két állama között végeredményben egy sajátos reálunió jött létre, a közös uralkodó személye (bár a magyar szabályozás – tudatosan – saját költségvetésű, önálló magyar udvartartást biztosított az uralkodónak) és az államközösségből folyó közös szervek létrehozása okán. A magyar állami szuverenitás legfontosabb korlátozását a parlamenti ellenőrzés alól jórészt kivont, az abszolút kormányzási elemeket erősítő, ténylegesen az uralkodónak felelős három közös (hadügy, külügy és pénzügy) minisztérium jelentette.

A dualista Magyarország állami működésének gyakorlati és elvi alapját a kiegyezés megkötésétől kezdve közel fél évszázadig, a korszak végéig, a magyar történeti alkotmány helyreállításának és adaptációjának, a közös ügyekben megjelenő állami szuverenitás hiány csökkentésének közjogi, közigazgatási, jogelméleti és politikai céltételezése képezte.

A történeti magyar alkotmány hangsúlyozottan nem kodifikált-chartális, hanem hagyományon, jogon és szokásrenden együttesen nyugvó modellt alakított ki. Ebben a rendszerben egyszerre szerepeltek időben, jogalanyban és kidolgozottságban egymástól távol álló alaptörvények, mint a Werbőczy-féle Hármaskönyv, a Pragmatica Sanctió, vagy éppen a kiegyezési törvény és különféle ezekhez kapcsolódó jogértelmezések.

A kiegyezést megalapozó – jórészt Deák Ferenc nevéhez kötött –, évtizedes politikai, közjogi, jogértelmezési küzdelem téje éppen ez volt: a magyar történeti alkotmány és államértelmezés logikájának minél nagyobb arányú, minél biztosabb érvényesítése Ausztria és az uralkodó felé. Ez jelenik meg Ferenc József uralkodói esküjében is, amely a rendi Magyarország által elismert, évszázados, „törvényes” és hagyományos uralkodói esküszöveget átvéve, eme tradicionális alkotmányértelmezés egyik legfontosabb garanciális elemeként az 1867:II.tc.-ként került a Magyar Törvénytárba:

„Mi I. Ferencz József Isten kegyelméből stb. mint Magyarország és társországainak örökös és apostoli királya, esküszünk az élő Istenre, boldogságos Szűz Máriára s az Istennek minden szenteire, hogy az Isten egyházait, Magyarország és társországi törvényhatóságait, s egyházi és világi minden rendű lakosait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenkinek igazságot szolgáltatunk, Magyarország és társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fentartandjuk...”

A történelmi jogokra építő és azokból építkező alkotmányfelfogás a történeti magyar alkotmány védelmét, az elvont, gyakran merev és spekulatív alkotmányvédelmet emelte a dualizmus kori magyar közjogi gondolkodás középpontjába. Az alkotmányt biztosító állami intézmények ebben a felfogásban, mint a magyar alkotmányosságot biztosító közjogi védelmi rendszer elemei tételeződtek.

A dualista államszerkezetben a magyar állami szuverenitás megóvására a következő alkotmányos garanciák álltak rendelkezésre:

- 1) királyi hitlevél és eskü,
- 2) a törvényhozás költségvetési joga,
- 3) a törvényhozás újonc megajánlási joga,
- 4) a miniszteri felelősség elve,
- 5) a független bíróság,
- 6) a törvényhatóság a meg nem szavazott adókat és újoncokat nem volt köteles kiállítani,
- 7) a sajtószabadság,
- 8) az egyesülési és gyülekezési jog,
- 9) a polgárok általános panaszjoga.

A törvényesség mint legitimitás

A korszak uralkodó közjogi felfogása szerint, az államélet legmagasabb rendű megnyilvánulási helye a törvényhozás, legerősebb jogforrása pedig a törvény volt. Törvénynek tekintették mindazt, amelyet a törvényesen egybehívott magyar országgyűlés megtárgyalt, elfogadott, a törvényesen megkoronázott király szentesített, majd szabályosan kihirdetett. Tehát a magyar államban a törvényhozás hatalma a királyt és az országgyűlést együttesen illette meg.

A dualizmus kori Magyarországon törvényjavaslatok benyújtására mindenekelőtt a király volt jogosult, aki ezt a jogát minisztériumai, illetve egyes miniszterei által gyakorolta és ilyen joggal rendelkezett minden országgyűlési képviselő. Tehát a mindenkori miniszterek tulajdonképpen közvetítőként jártak el a király törvénykezdeményezési jogának gyakorlásánál. Előzetes királyi jóváhagyás, az ún. előszentesítési jog (1867/64 ME. szabályzat) általi felhatalmazás nélkül, a miniszter ebben a funkciójában törvényjavaslatot nem nyújthatott be. Törvényjavaslatot a fennálló gyakorlat szerint csak az országgyűlés alsóháza kezdeményezett, noha elméletileg a hatályos törvényi szabályozás a felsőházi betérjesztést sem zárta ki egyértelműen.

Az országgyűlési képviselők által betérjesztett törvényjavaslatokat a képviselőház nem volt köteles tárgyalni, ellenben a kormány által benyújtott törvényjavaslatok minden esetben napirendre tűzendők voltak. A törvényjavaslatok tárgyalását követően az országgyűlés

alsóháza, a képviselőház, az elfogadott törvényjavaslatokat üzenetben átküldte a főrendiházhoz.

A főrendiház a törvényjavaslatot módosíthatta, vagy teljes egészében elvethette, s erről üzenetben értesítette a képviselőházat. Ezek az üzenetváltások egészen addig tartottak, amíg a két ház teljes egyetértésre nem jutott, majd ezt követően, az elfogadott törvényjavaslatot a miniszterelnök terjesztette fel szentesítés céljából az uralkodóhoz.

A szentesítés külsődleges kifejezése az volt, hogy a király a törvényjavaslat eredeti példányát záradékkal és állampecséttel ellátta. A szentesítés ellenjegyzését a korabeli gyakorlat szerint a miniszterelnök hajtotta végre. A szentesítés minden elfogadott törvényjavaslat esetében egyedileg, az illető országgyűlés tartalma alatt történt meg (1848: IV.tc).

A törvényalkotás elengedhetetlen tényezője volt a törvények kihirdetése, amely tulajdonképpen a szentesített törvénytörzshöz az Országos Törvénytárban való közzétételéből állt. Ennek az aktusnak a szentesítést követően azonnal meg kellett történnie (1881: LVI. tc). Az Országos Törvénytárnak az új számait minden törvényhatóság számára azonnal megküldték, s ezt követően a kihirdetett törvényeket a Magyarországon divatozó nyelvekre a jogszabályi előírásoknak megfelelően hitelesen lefordították.

A Horvátországra is vonatkozó birodalmi törvényeket horvát eredetiben a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter és a horvát bán útján, a horvát országgyűlésnek küldték meg és a horvát Országos Törvénytárban megjelentették. A szentesített törvény eredeti példányát az Országos Levéltárban, a birodalmi törvényeket pedig emellett a horvát Országos Levéltárban is elhelyezték.

Az Országos Törvénytár a Magyarországon hatályos törvények közhitelességű gyűjteményeként, 1867 óta jelent meg, melyet 1881-ig az igazságügyi miniszter, majd ettől kezdve a belügyminiszter felügyelt. Amennyiben a törvény nem tartalmazta hatálybalépésének pontos időpontját, és a törvénytörzs egy hatálybalépés dátumának meghatározását nem bízta valamely kormányzati közegre, a törvények kötelező ereje az Országos Törvénytárban való megjelenést követő 15. napon kezdődött.

A törvények értelmezése, magyarázata egyedül magát a törvényhozást illette meg. A dualizmus kori törvények megszületésének módját és a törvény hatályát tekintve megkülönböztethetünk magyar birodalmi, magyar országos és horvát-szlavón autonóm törvényeket. A magyar birodalmi törvényt az uralkodó, a magyar országgyűlés a horvát képviselők közreműködésével, a magyar országos törvényeket, az uralkodó és a magyar országgyűlés a horvátországi képviselők nélkül, a horvát-szlavón autonóm törvényeket pedig az uralkodó és a zágrábi székhelyű autonóm horvát országgyűlés (a sabor) alkotta.

A dualizmus kori magyar közjogi felfogás szerint a Habsburg-ház családi vagy házi törvényei Magyarországon a hatályos törvények határai között érvényesek lehettek, viszont létező magyarországi törvényi szabályozással nem kerülhettek ellentétbe.

A Szent Korona

A dualizmus fél évszázadában a magyar állam legfontosabb történeti-közjogi axiómájának továbbra is a Szent Korona tan bizonyult.

A hivatalos közjogi álláspont szerint, a Szent Korona a teljes magyar államiság szimbólumaként, tulajdonképpen megjelenítette a nemzetté szervezett népet. Így, az államélet

összes tényezője végső soron a Szent Koronához tartozott, tehát a mindenkori uralkodó, mint a Szent Korona viselője és az összes nemzettek, állami intézmények találkoztak a Szent Koronában.

Az 1848-as és 1867-es alkotmányos változások annyiban érintették a tan lényegét és interpretációját, hogy míg, 1848-ig a nemzethez tartozás nemesi kiváltságokon nyugodott, azt követően az egyenlő jogképességet biztosító, állampolgársági kötelékekre – jogok és köteleességek rendszerére – alapozódott és hivatkozott.

A Szent Korona tan szerint – 1867-et követően is –, a törvényesen megkoronázott király, a nemzet (állampolgári) teljessége és a nemzet képviselője – az országgyűlés –, együtt tették a Szent Korona testét (*Totum corpus sacrae regni coronae*). A magyar állam területe, így a Szent Korona területe, valójában a Szent Korona jogán birtokolt területek s innen a kifejezés „a magyar szent korona országai”.

Az államterület

A kiegészítést követően, közjogi értelemben az ország három részből állt: a szűken értelmezett Magyarországból (Erdéllyel, de Horvátországnélkül), Horvátországból (vagyis hivatalos nevén, Horvát-Szlavón-Dalmátországból) és Fiuméből (azaz hivatalos nevén, Fiume város és kerületéből).

Horvátország társországi viszonyát külön törvény rendezte (1868: XXX.tc.), külön kiemelve Dalmácia közjogi, államjogi helyzetét, mely szerint Dalmácia, ekkor ténylegesen osztrák tartományra – a magyar Szent Korona jogán – Magyarország és Horvátország együttesen fogalmazta meg távlati és közjogi területi igényét. Ugyanez a törvény (és számos későbbi jogszabály) Fiume várost és kerületét a magyar koronához csatolt külön testként (*separatum sacrae regni coronae ad nexum corpus*) – sok tekintetben sajátos közjogi és közigazgatási helyzetét méltányolva és érintetlenül hagyva –, nevesítette.

Erdélynek a törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási unióját az 1848-as törvények nyomán (1848: erdélyi I. tc. és 1848: magyarországi VII. tc.), a kiegészítést követően a magyar országgyűlés megerősítette és részletesen szabályozta (1868: XLIII. tc.). Közigazgatási értelemben az uniót követően lényegesebb eltérések az anyaország és Erdély között, a Királyföldre vonatkozóan maradtak fenn, de ezeket 1876-ban (1876: XII. és 1876: XX. tc.) – amikor a korábbi szász kiváltságok az újonnan létrehozott Széchenyi megyére, illetve annak főispánjára szálltak át – eltűntek, bár a szász egyetemnek (*Universitas*), mint közművelődési testületnek a hatásköre az egyetemi vagyon feletti rendelkezés tekintetében továbbra is fennmaradt.

Az Erdély és Magyarország egyesülését kimondó törvények nem szüntették meg az uralkodó korábbi erdélyi címeit, de ugyanakkor rögzítették, hogy ebből Magyarország és Erdély alkotmányos egységének hátrányára semmilyen következtetés nem vonható le a későbbiekben sem. (1868: XLIII. tc.) A kiegészítéssel a korábbi tartományszerű elkülönülések az ország területén belül (*partium*, temesi bánág, szerb vajdaság) megszűntek, az 1850-es években elszakított területek visszatértek.

Az alkotmányosság helyreállításával párhuzamosan, a polgári államigazgatás és alkotmányosság hatálya alól kivont határőrvidéki területek polgárosítása is megkezdődött, illetve folytatódott. Az anyaország területén az uralkodó intézkedésével (1871. június 8-án

kelt királyi rendelet), majd Krassó és Szörény megye alkotmányos egyesítésével 1880-ban befejeződött (1880: XLV. tc.), majd Horvátország területén az 1871–1872 intézkedések nyomán 1882-ben birodalmi méretekben is befejeződött a határőrvidék polgárosítása és alkotmányos állami fennhatóság alá vonása.

A magyar állam tényleges területét nem érintette az 1879–1880-ban bekövetkező boszniai okkupáció, amelynek nyomán a magyar országgyűlés jóváhagyásával (1880: VI. tc.) a megszállt Bosznia-Hercegovinában a közös pénzügyminisztérium felügyeletével ideiglenes közigazgatást rendeztek be.

Ezt követően a magyar államterület nagyságában, az államhatárokból csupán kisebb jelentőségű változások történtek. Az 1880-as években véglegesítették és pontosították Magyarország és Románia határát és az évtized végén ezeket Románia és Magyarország kölcsönösen törvénybe iktatta (1888: XIV. tc.).

1903-ban, egy Ausztria és Magyarország között több éves előzményekre visszatekintő határvitát követően – egy nemzetközi döntőbíróság határozata nyomán –, Magyarország területe a felvidéki Szepes megyében, az úgynevezett Halastó körüli területeken néhány négyzetkilométerrel csökkent (1903: IX. tc.). Ezt követően, már az első világháború idején, 1916-ban Románia hadbalépését, majd gyors vereségét követően, katonai stratégiai megfontolásokból módosították Magyarország javára a román–magyar államhatárt.

Magyarország a dualizmus időszakában államterületének nagyságát tekintve a jelentékeny, közepes területű európai országokhoz tartozott. Az 1910-es népszámlálás adatai alapján a magyar birodalom területe 325 411 km², ebből Horvátország 42 541 km²-t, Fiume 21 km²-t foglalt el, Magyarország Horvátország nélküli területe 1910-ben 282 870 km².

Az állampolgárság

A dualizmus kori magyar állampolgárságra vonatkozó jogszabályok az állami és társadalmi élet több területén kifejezetten megkövetelték az állampolgárság meglétét, illetve megszerzését. Országgyűlési és önkormányzati aktív választójoggal, valamint a választhatóság jogával csak a magyar állampolgárok rendelkeztek. Állami és önkormányzati köztisztviselget, egyházi nyilvános tisztségeket ugyancsak kizárólag magyar honosok tölthettek be.

A korszak derekán az összes zsidó felekezet rabbijára is kiterjesztették a magyar állampolgárság megszerzésének kötelezettségét (1895: XLII. tc.).

A jogszabályok szerint, a gyülekezési jog gyakorlásához, egyesület alakításához, politikai lapszerkesztéshez a magyar állampolgárság nem volt feltétel – némely különleges szabályozást igénylő iparág kivételével (pl. italmérési üzlet) –, az iparüzési jogokat sem kötötte a vonatkozó törvény állampolgársághoz (1884: XVII. tc.). Az állampolgársági kötelezettségek közül az állami törvényhatósági községi adók, illetékek és közmunkák alól a Magyarországon lakhelyet létesítő külföldi állampolgárok sem voltak mentesítve, s a tankötelezettség is ugyanúgy érvényes volt a külföldi állampolgárokra.

Egyetlen alapvető állami kötelezettségként, a védkötelezettség volt szigorúan állampolgársághoz kötve. (1868: XL. tc., 1889: VI. tc.) A magyar állampolgárság megszerzésének és elvesztésének módjait külön törvény szabályozta a dualizmus időszakában (1879: L. tc.). A honossági törvény kimondta, hogy az állampolgárság ügy birodalmi ügy, tehát a Horvátországban élők is közjogi értelemben magyar állampolgárnak tekintendők. A magyar

állampolgárságot leszármazás, törvényesítés, házasság, honosítás és visszahonosítás alapján lehetett megszerezni. Magyar állampolgárságú lakosok törvényes leszármazottai, valamint magyar állampolgárságú nők törvénytelen gyermekei, származásuk szerint magyar állampolgároknak minősültek, még ha külföldön születtek is. Magyar állampolgárnak külföldi nőtől született törvénytelen gyermekei magyar honosokká lettek, ha a Magyarországon érvényes családjog szerint, törvényesítették őket. Házassággal magyar honosokká lettek azok a külföldi nők is, akik magyar állampolgárral a magyar államban érvényes házassági jog szerint házasságot kötöttek.

Honosítási oklevelet bizonyos Magyarországhoz, a magyar államhoz kötődő kötelezettségek teljesítésével, érdemek felmutatásával, illetve rendkívüli esetben, uralkodói döntés alapján állítottak ki. Mindazok viszont, akik ily módon szereztek honosítást, csak honosításukat követően tíz év múlva lehettek országgyűlési képviselők, és honosítás alapján, egyáltalán nem lehettek koronaörök. Végül magyar honosnak tekintették azokat is, akik ismeretlen szülőktől magyar területen születtek meg, vagy nemzetközi vizeken, Fiumében vagy magyar–horvát kikötőben lajstromozott hajón születtek, vagy találták meg őket.

A korábbi bizonytalan és következtelen szabályozással ellentétben, az 1879-es állampolgársági törvény az állampolgárság elvesztését precízen meghatározta. Ezek szerint a törvénytelen honpolgári köteleket megszüntető több okot ismert, így az elbocsátást, a hatósági határozattal való megfosztást, a huzamos távollétet, a törvényesítést, valamint a házasságkötést. Az állampolgárság megszerzése a korabeli liberális államfelfogás jegyében az állampolgári jogegyenlőség megszerzését is jelentette. Ebben a felfogásban a jogegyenlőség mindenekelőtt a jogok állami oltalmának egyenlőségét, a jogszerezés feltételeinek azonosságát jelentette.

Az állampolgári jogegyenlőséget csupán néhány rendi jellegű előjog továbbélése korlátozta. Ilyen volt a nemesi címek, előnevek, címerek használata, amelyek büntetőjogi védelemben is részesültek (1879: XL. tc.), a hitbizomány alapítási jog, valamint az országgyűlési választói jog régi jogon szavazókra vonatkozó speciális szabályozása, mely szerint az érvényes választói névjegyzékekbe fel kellett venni azokat is, akik 1848–1872 között valamelyik névjegyzékben már szerepeltek. A magyar nemesi minőség – az európai szabályozással ellentétben –, a személlyel elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva, ettől még adott esetben hatályos büntető ítélet sem foszthatta meg viselőjét, viszont az állampolgársági minőség elvesztése a magyar nemesi jogok automatikus elvesztését vonta maga után.

Az államcímér

A dualizmus kori közjogi iskolák és a korabeli politikai konszenzus a magyar államcímekben a magyar államiség három alapvető fontosságú mozzanataként a honfoglalást, a királyság és államiség keletkezését és a kereszténység felvételét emelték ki.

A dualista Magyarország hivatalos állami címereinek leírását egy 1874-es királyi rendelet határozta meg. A magyar kis címeren a címerpajzs jobb oldalán a vörös mezőben – a hagyomány szerint a négy nagy kárpát-medencei folyót, a Dunát, a Tiszát, a Drávát, a Szávát stilizáló –, ezüst pólyacsíkok és a hármasként zöld halmok (Tátra, Mátra, Fátka), a honfoglalást jelképezték, az ezüst színű kettős kereszt, a kereszténység felvételét, míg a királyság keletkezésére és az államalapításra utalt a címer tetejére helyezett Szent Korona. A magyar állami

közép (egyesített) címer a magyar Szent Koronát s az alatta elhelyezett nagyobb címerpajzsos a magyar címerpajzsot, a társországok, Erdély és Fiume címereivel körülvéve ábrázolták, úgy, hogy a jobb oldalon felül volt Dalmácia, alatta Szlavónia, baloldalt felül Horvátország, alatta Erdély országos címere, legalul pedig Fiume, mint „separatum corpus” címere.

Az ún. állami nagy címer egy további szív-pajzsos és lebegő angyalokkal egészült ki, melyek a Szent Koronát tartották a címer fölé. Emellett hivatalos állami címerként volt használatban esetenként a kis állami címer Erdély és Fiume címereivel, valamint a horvát állami címer a Szent Koronával. (1868: XXX. tc., 1883: XVIII. tc., 1899: XXXVII. tc.)

A nemzeti színeket az 1848-as törvényhozás (1848: XXI. tc.) helyezte vissza jogaiba, és ezt az alkotmányosság 1867-es visszaállítása után is jogfolytonossá tették. A vörös-fehér-zöld magyar színek mellett, a horvát-magyar kiegyezési törvény megengedte, hogy Horvátország belügyeiben, közigazgatási határai között, saját színeit (a vörös-fehér-kéket) használhassa. (1868: XXX. tc.) Ugyanebben a szellemben, a honvédségi törvény (1890: V. tc.) a magyar királyi honvédség Horvátországban kiegészített és ott állomásozó csapatainál előírta a horvát színek használatát.

A közös ügyek

1867-et követően a magyar történeti alkotmányt legtöbb ponton befolyásoló korlátozó jogszabály együttes, a kiegyezés alaptörvénye volt. (1867: XII. tc.)

A kiegyezési törvény valójában a Magyarország és Ausztria által létrehozott, illetve megújított közös államalakulat közös biztosságának együttes erővel való fenntartásának kényszerére, racionalitására és elkerülhetetlenségére alapította legfontosabb megállapításait. Ennek értelmében közös ügynek nyilvánította a külügyet, a hadügyet és az azokat finanszírozó pénzügyet.

A kiegyezési törvény szerint, a közös és együttes védelem egyik fontos és pótolhatatlan eszközének minősült a külügyek célszerű vezetése. Ennek következtében a közös birodalom diplomáciai és kereskedelmi képviselője a külföld irányában, a nemzetközi szerződések vonatkozásában felmerülő intézkedések a közös külügyminiszter teendői közé tartoztak.

A közös külügyminiszter közvetítésével kötött nemzetközi szerződések viszont, elfogadás, jóváhagyás és becikkelyezés végett minden esetben a magyar törvényhozás által is megerősítendőek voltak.

A hadügyek állami közösségének vonatkozásában az 1867. évi kiegyezési törvény még egyértelműbben fogalmaz: „Ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán, mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozó jogosítványai biztosították. A magyar törvényhozásnak ugyanis, a hadsereg kiegészítését, az újoncok megajánlásának a jogát, a megajánlás feltételeinek, a szolgálati időnek a meghatározását, a katonaság elhelyezését, élelmezését érintő intézkedéseket illetően, megkerülhetetlen szerepe maradt az egész korszakban.

A közös pénzügyek tulajdonképpen annyiban minősültek közösnek, amilyen mértékben a közös külügy és a közös hadügy területén előforduló kiadások költségeit meg kellett

állapítani. A pénzügyi közösség tehát a külügyi és hadügyi közös terhének arányos viselését és közös megállapítását jelentette.

A kvótabizottság

A közös ügyek költségeihez történő hozzájárulás arányát meghatározott időközönként a két szuverén állam törvényhozása határozta meg. Az egyezkedés technikája az volt, hogy a két állam országgyűlése egyenlő számú küldöttséget választott, amely az illetékes nemzeti szakminisztériumok közreműködésével, részletes adatokkal megtámogatott javaslatot dolgozott ki a kvóta megoszlására vonatkozóan. A kvótabizottságban mindkét érintett állam részéről 15-15 tag dolgozott, melyből Magyarországon tíz tagot a képviselőház, öt tagot a főrendiház választott. Ha a kvótabizottságok a kvótajavaslatban nem tudtak megegyezni, mindkét bizottság elképzelését az illetékes nemzeti országgyűlése elé terjesztette. Ha ezt követően a két országgyűlés sem tudott megegyezni egymással, a hozzájárulás arányát jogszabályok szerint, az uralkodó határozta meg. A magyar közjogi álláspont szerint, a birodalmi, az „osztrák–magyar” közös ügyek léte a Pragmatica Sanctióból származott, abból világosan levezethető volt, a kiegyezési törvényben lefektetett és megújított szabályozás csupán a közös ügyek kezelésének módjára vonatkozóan állított fel új feltételeket.

A delegáció

A közös minisztériumok mellett az osztrák–magyar közös ügyek intézésének másik központi intézménye az un. delegáció volt, amely tulajdonképpen a közös ügyek tárgyalására kiküldött egyetlen állandó választott testületként működött. Egy delegációban a tagok száma a hatvanat nem haladhatta meg, ezen belül a delegációs tagok számát a két országgyűlés egyetértőleg határozhatta meg.

A dualizmus kori gyakorlat szerint a hatvan tagú delegációból negyvenet a képviselőház, húszat a főrendiház választott, a képviselőházi delegáltak közül négynek, a főrendiházból választottak közül egynek horvátországi képviselőnek kellett lenni. A delegációk mandátuma egy országgyűlési ülőszakra, vagyis egy évre szólt, ezt követően hatáskörük teljesen megszűnt, tagjaik azonban ismét megválaszthatóak voltak.

Abban az esetben, ha az országgyűlést az uralkodó feloszlatta, a felosztatott országgyűlés delegációja is megszűnt. Ha a delegáció egy tagja meghalt, vagy tagsága más okból megszűnt, az így megüresedett helyre az illető országgyűlés azonnal új tagot választott. A delegációkat az uralkodó hívta össze, hivatalosan arra a helyre, ahol ő maga abban az időben tartózkodott, de a gyakorlatban az ülések felváltva az egyik évben Budapesten, másik évben Bécsben zajlottak.

A delegációk ülései nyilvánosak voltak, delegációs határozat csak nyílt ülésen volt hozható. A két delegáció együttes közös ülésen nem tanácskozott, mindegyik írásban közölte saját álláspontját és határozatait a másik delegációval. Ezeket az üzeneteket a magyar delegáció magyar, az osztrák pedig német nyelven készítette, mellékelve ahhoz a hiteles német illetve a magyar fordítást. Ha az írásbeli üzenetekkel nem sikerült a két delegáció véleményét azonos platformra hozni, a delegációk együttes ülést tartottak, de kizárólag egyetlen napirenddel,

a szavazás lebonyolítása miatt. Ha egy közös delegációs ülésen az egyik delegációból egy vagy több tag nem volt jelen, a másik delegáció is tartozott tagjainak számát ugyanannyival csökkenteni, mint amennyi a másik delegáció hiányzóinak a száma. Ezután a kilépő képviselők személyét sorshúzással döntötték el.

Együttes delegációs ülést bármelyik testület kérhetett abban az esetben, ha háromszori írásos üzenetváltás közösen elfogadott határozathoz nem vezetett. A delegáció határozatai uralkodói jóváhagyással végérvényesnek minősültek, azokat a király minisztériumai útján az országgyűléssel közölte, s ezeket a határozatokat a törvényhozás változatlanul törvénybe iktatta.

Részletesen szabályozta a kiegyezési törvény a közös költségvetés megállapítását, amely tulajdonképpen a delegációk legfontosabb alkotmányos feladatának volt tekinthető. A közös birodalmi költségvetést a közös minisztériumok mindkét állam kormányzatának együttműködésével készítette el, és azt külön-külön terjesztette elő mindegyik delegációnak. A delegációk által, közös egyetértéssel megállapított költségvetés az osztrák és a magyar országgyűlések által további tárgyalás alá már nem voltak vehetőek. Mindkét állam ezután viselni tartozott a közös költségvetésből rá eső terheket, majd ezt a költségvetési összeget a nemzeti költségvetésekben, mint közösügyi szükségletet kötelesek voltak szerepeltetni.

A delegációknak fontos alkotmányos feladata volt a közös miniszterek ellenőrzése is. A közös miniszterek kötelesek voltak a delegációk bizottsági és plenáris ülésein megjelenni, és a kért felvilágosításokat megadni. A közös miniszterek delegációs interpellációkra is kötelesek voltak válaszolni. A közös miniszterek politikailag és jogilag is felelősek voltak a delegációknak. Mindegyik delegációnak jogában állott a közös minisztériumot vagy bármely közös miniszter perbe fogását indítványozni. A kiegyezési törvény részletesen szabályozta a felelősségre vonás módozatát. Ezek szerint mindegyik delegáció – nem saját képviselői közül, hanem – államának független állású törvénytudó polgáraiból 24-24 tagot hozott javaslatba és ezek közül a javasoltak közül mind a másik delegáció, mind a perbe fogott 12-12-t törölhet. A megmaradt tizenkettő közül hat magyar és hat osztrák állampolgárnak kellett lenni, s ez a tizenkettő tag lett aztán a közös miniszter felett ítélő tanács.

A vád alá helyezett közös miniszterre az uralkodó pertörlést nem rendelhetett el, és az elítéltnak nem kegyelmezhetett meg, kivéve általános amnesztia esetén.

Egyöntetűen szabályozott ügyek

A közös ügyek mellett az állami szuverenitást kevésbé korlátozó, egyöntetűen szabályozott, közös érdekű ügyek is bekerültek a kiegyezés államjogi konstrukciójába. Ilyen volt az osztrák államadósság átvállalásának kérdése (1867:XV.tc) és a közös függő adósság közös ellenőrzése. (1868: XLVI. tc. és 1870: XXIII. tc.)

A közös érdekű ügyek közül kiemelkedő fontossága volt a vám- és kereskedelmi szövetség megkötésének. (1867: XVI. tc.) A kereskedelmi szövetség mindenekelőtt fenntartotta a közös gazdasági vámterület állapotát és azokat a nemzetközi egyezményeket, amelyek a vámkereskedelmi ügyeket szabályozták, mindkét államra nézve kötelezőnek mondta ki.

Egyöntetűséget és kölcsönösséget írt elő és biztosított a közlekedési ügyekben. A már létező vasutak és az újonnan épülőök számára azonos építési és üzleti szabályzatot írt elő, a posta és távírda ügyet egyforma elvek szerint kezelendőnek mondta ki és a két állam kereskedelmi hajóinak közös lobogóit és jogi helyzetét is szabályozta.

Meghatározta a közös birodalomban a mérték és pénzrendszer azonos elvek szerinti kezelését, illetve annak közös egyetértéssel történő megváltoztatását. Fontos intézkedés

volt a vám- és kereskedelmi szerződésnek, hogy mindkét állam területén a találmányi szabadalmak ügyét egyöntetűen szabályozta és közös védelemben részesítette.

A közös bank

A dualizmus időszakában az állami bankjegy kibocsátást egyedi módon szabályozták. Bár mindkét birodalomalkotó állam – Ausztria és Magyarország –, önálló bankjegy kibocsátási joga teoretikusan többször rögzítésre és megerősítésre került, a tényleges állami bankjegy kibocsátást – a kiegyezés időszakában – egy formálisan nem állami bank, a bécsi székhelyű Osztrák–Magyar Bank birtokolta. A kiegyezést követően a bank működésének – a magyar érdekeknek megfelelő –, paritásos átalakítását jórész elvégezték. Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Bank irányítását végző főtanács felváltva Bécsben és Budapesten tartotta közgyűlését, a tanács tizenkét tagjának fele pedig az alapszabály szerint, mindig magyar állampolgár volt és a bécsi mellett létrejött egy egyenrangú budapesti igazgatóság is.

A bank vezetőjét, a kormányzót, valamint helyetteseit, az osztrák és magyar alkormányzót az uralkodó négy évre nevezte ki. A hatályos banktörvény és a banki alapszabály betartására mindkét kormányzat szoros felügyeletet igyekezett gyakorolni. Mindkét kormány a bankhoz banki biztost nevezett ki, akik végső esetben a kifogásolt banki döntéseket fel is függeszthették. A felfüggesztett kormányzói, vagy főtanácsai határozatokkal kapcsolatban a biztost küldő nemzeti kormányzat foglalt állást. Ha pedig ezt követően sem jött létre megegyezés a bank és a kormányzat között, akkor egy paritásos osztrák–magyar választott bíróság hozta meg a végső döntést.

Az egyesülési jog

A dualista Magyarország politikai szabadságjogai közül kiemelkedő jelentősége volt az egyesületalkotási és egyesülési szabadságra vonatkozó szabályozásnak. A korabeli hatályos jogszabályok alapján, az egyesületek létrehozásának legfontosabb feltétele az egyesületi alapszabályok elkészítése, majd az illetékes törvényhatóság útján a belügyminisztériumhoz történő felterjesztése volt. Amennyiben a belügyminisztérium 40 nap alatt nem nyilatkozott az alapszabályról az egyesületi működés megkezdhető volt. A kormányzati jóváhagyás – a korabeli jogfelfogás és belügyminisztériumi gyakorlat által is megerősítetten –, nem szigorúan vett engedélyezést, sokkal inkább tudomásul vételt jelentett. Ha az egyesület céljai a hatályos joggal, közérkölcscsel nem ellenkeztek s az alapszabály rendelkezései egyértelműek, a rendszeres működést megalapozóak voltak, az egyesület bejegyzése nem volt megtagadható.

Az egyesületek külön csoportját képezték a politikai egyletek. Politikai egyletnek tekintettek minden olyan egyesületet, amely alapszabályai szerint, az államügyek intézésére, a törvényhozási, kormányzati munkára befolyást igyekezett gyakorolni. Nemzetiségi egyesület közvetlen politikai céllal nem volt alakítható, az ilyen szervezetek csak mint irodalmi és közművelődési szervezetek nyerhettek bejegyzést.

Politikai és munkásegyletek fiókegyleteket nem hozhattak létre, ifjúsági egyesületek alakulását pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezhette, kizárólag önművelési, segélyezési, testedzési és szórakozási alapszabályi célok megfogalmazására. Az egyesületek

működésében a „nemzeti” cím, valamint idegen állami címerek, színek, jelvények használatát a jogszabályok tiltották.

Az egyesületi alapszabályok kötelező eleme volt, hogy amennyiben az illető egyesület hatáskörét túllépi, vagy működésével az állam, vagy tagjai biztonságát veszélyezteti, azonnal felfüggeszthető, illetve -a lefolytatott vizsgálat eredményétől függően- felosztható volt.

Az egyesületek feletti közvetlen állami felügyeletet az illetékes törvényhatóságok gyakorolták. A felügyelet semmilyen irányban nem korlátozhatta az egyesületi autonómiát, tehát konkrét ügyekben a felügyelő hatóság nem rendelkezett beavatkozási lehetőséggel, viszont jogszabálysértés esetén az egyesületi határozatok utólag általa megsemmisíthetőek voltak.

A gyülekezési jog

A tágan értelmezett egyesülési jog magában foglalta a gyűlések, felvonulások megtartására vonatkozó jogosultságokat is. Gyűlések bejelentését a rendezvény előtt legalább 24 órával az elsőfokú rendőrhataloságnál kellett kezdeményezni. A hatóság álláspontja nem tartalmi mérlegelésen alapuló engedélyezést foglalt magában, csupán a szükséges közbiztonsági, közegészségügyi feltételek meglétét vizsgálhatták. Más kérdés, hogy formai elemekre hivatkozva, a dualizmus időszakában számos esetben tartalmi döntéseket is hoztak az engedélyező hatóságok.

Szigorúan szabályozták az egyházi rendezvények és a népgyűlések szétválasztását. Olyan rendezvényt amelyben vallási szertartások is szerepeltek a gyűlés tárgysorozatában, nem engedélyeztek. Népgyűlés istentisztelet helyszínén egyáltalán nem volt megtartható, egyházi jelvények bármilyen szerepeltetése nem egyházi rendezvényen, a gyűlés azonnali feloszlását vonta maga után.

Politikai szervezetek

A dualizmus időszakában az egyesülési jogra és az egyesületalapításra vonatkozó egységes törvényi szabályozás nem jött létre, a jogszabályokat belügyminiszeri rendeleti formában alkották meg. Még kevésbé volt formalizált a direkt politikai szervezetek szabályozása. Politikai párt alakításához tulajdonképpen semmilyen jogi előfeltétel nem volt szükséges, hiszen a pártok működésének színterei önmagukban a megfelelő jogi-szervezeti kereteket eleve biztosították.

A dualizmus kori Magyarországon – főképp annak első felében –, a párt, pártkör, képviselői csoport, képviselői klub, parlamenti frakció, csak részben és gyakran következtelenül biztosították a koherens működés feltételeit, illetve sok tekintetben szétartó politikai elképzeléseket jelenítettek meg.

A dualizmus kori politikai pártrendszer legjobban azonosítható és legmagasabb szintje a mindenkor országgyűlési választások eredményeképpen a képviselőházban jelent meg. A választásokat követően a képviselők világnézetüknek, politikai kapcsolataiknak megfelelően, országgyűlési frakciókba tömörültek. A frakcióhoz, illetve a párthoz tartozás – a korabeli liberális felfogás alapján –, döntően a képviselők egyéni kompetenciáját képezte. A parlamenti pártok, frakciók, csoportok között ennek megfelelően, az egész korszakban jelentős volt a

fluktuáció. A parlamenti ciklus közepén meg- és újjáalakuló frakciók, képviselői csoportok, párt disszidensek végig kísérték a dualizmuskori politikatörténetet.

Az országgyűlési pártok állandó szervezeti háttérét a képviselői klubok biztosították. A képviselői klubokban formálódott és alakult a korabeli Magyarországra olyannyira jellemző, társasági, presztízs és politikai szempontokat elegyítő patriarchális politikai iskola és politikusi garnitúra.

A parlamenten kívüli pártélet országos megszervezésére, állandó, két választás között is működő országos pártszervezet fenntartására jellemzően csupán a korszak második felében történtek kísérletek (Katolikus Néppárt, Ugron Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt).

A következő intézményi szint, ahol a politikai szervezetek tevékenységüket kifejtették a vármegyei politizálás világa volt. A vármegyei törvényhatósági bizottságok részben a képviselőházi politikai helyzetnek megfelelően, részben az aktuális megyei erőviszonyok alapján szerveződtek. Gyakran előfordult (elsősorban a magyar többségű alföldi megyékben), hogy a központi kormányzathoz képest, ellenzéki többségű közgyűlések alakultak és működtek akár évtizedeken keresztül.

A vármegyei politikai szervezetek szorosan kapcsolódtak a megyén belül működő választókerületi politikai formációkhoz. A vármegyei és főképp a választókerületi szervezetek elsősorban a választási időszakban, a képviselő jelölésekkel és a kortes időszakban fejtettek ki aktív tevékenységet.

A politikai szervezkedés legalsó szintjén a politikai szerepet (is) vállaló városi, községi egyesületek működtek. Ide tartoztak a különböző olvasóköri, önképzőkörök, kaszinók, közművelődési egyesületek, dalárdák, legényegyletek. A választási időszakokban a helyi pártszervezetekből, megyei politikai csoportokból gyakran ad hoc intéző bizottságok alakultak, amelyek tulajdonképpen a választások teljes anyagi, személyi, technikai lebonyolítását irányították.

Sajtószabadság

A dualizmus időszakában a magyar sajtó működését három jogi axióma szabályozta. Az első az egyetemes sajtószabadság elve volt, amelyet még az 1848-as törvényhozás rögzített. (1848: XVIII. tc.) Eszerint gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölhette és azt szabadon terjeszthette.

A második fő elv szerint a sajtóvétségek nem eleve büntetendő cselekmények voltak, a sajtóvétségek feletti büntető bíraskodás kizárólag a közlemények objektív tartalmának vizsgálatára szorítkozhatott, az olvasó által levont következtetéseket, a cikk esetleges következményeit, a sajtóorgánum egészét, annak tendenciáját a bíróság nem mérlegelhette.

A harmadik fő elv a fokozatos felelősség elvét vezette be, mely szerint sajtóvétség esetén elsősorban a szerzőt, ha a szerző nem felelősségre vonható, a kiadót, majd a nyomda tulajdonost ítélték el a hatóságok.

Bármely politikai tartalommal rendelkező és havonta legalább kétszer megjelenő időszaki lap megjelentetése előtt a törvényhatóság első képviselőjéhez lapalapítási nyilatkozatot volt szükséges benyújtani, amely tartalmazta a tulajdonos, kiadó, vagy felelős szerkesztő nevét, valamint a lapot nyomtató nyomdavállalat nevét.

Ezzel egyidejűleg napilap megjelenése esetén húszezer, ritkábban megjelenő lap esetében

tízezer korona biztosítékot volt kötelező letétbe helyezni, melyből az esetleges későbbi sajtóvétség büntetéseit egyenlítették ki.

Egyes lapszámok lefoglalására, terjesztésének megakadályozására csak a bíróság rendelkezett felhatalmazással, mindazonáltal egyedi rendeletek lehetővé tették a rendőri lefoglalást és a postaszállítási jog megvonását is. Belügyminiszteri rendeletek szabályozták a sajtótermékek utcai árusítását is, mely szerint az ilyen jellegű engedélyeket a törvényhatóságok első tisztviselője adhatta ki három hónapot meg nem haladó időtartamra.

Vallásszabadság

Az állam és az egyházak kapcsolatát szabályozó jogszabályok alapvetően kétféle felekezeti jogállást, a bevett és az elismert vallásfelekezetekhez való tartozást különböztették meg. A bevett vallásfelekezetekhez tartozó egyházak szélesebb körű állami elismertséggel, tágabb jogosítványokkal rendelkeztek. Korábbi jogszabályok alapján (1791:XXVI.tc., 1844: III.tc., 1867:XVII.tc., 1868:IX.tc.) idetartozott a katolikus (latin, görög, örmény szertartású része egyaránt), a református, az evangélikus, görög-keleti ortodox (szerb és román egyaránt) és az unitárius felekezet, majd 1895-től (1895:XLII.tc.) az izraelita felekezet.

A bevett vallásfelekezethez tartozó egyházaknak önálló jogi személyiségük, önkormányzatuk, vagyonszerzési képességük, iskolaalapítási és fenntartási joguk volt, valamint egyházi adókat vehettek ki híveikre. A bevett vallásfelekezetek fegyelmi, felügyeleti és adóbeszedési ügyeikben állami közreműködést és segítséget vehettek igénybe. A bevett vallásfelekezetek iskoláit anyagilag támogatták, hitoktatóikat állami keretből képezték.

A bevett hitfelekezetek kizárólagos jogát képezte új egyházi gyülekezetek megalakítása, leányegyházak és anyaegyházak alakítása. Az elismert vallásfelekezetek egyházai (baptisták, mohamedánok) amellet, hogy a bevett felekezetekhez hasonlóan vallási és egyházi ügyekben önkormányzattal, a nyilvános, közös istentisztelet jogával, alapítványalakítási önállósággal rendelkeztek, viszont több területen a bevett felekezetekhez képest szűkebb jogosítványokkal bírtak. Így például egyházi adót és egyéb szolgáltatásokat csak állami közreműködéssel vethettek ki és hajthattak be, iskoláik községi segélyben nem részesülhettek, ingatlan szerzési képességüket korlátozták, amennyiben a tulajdon megszerzését kizárólag a törvényhatóság első tisztviselőjének záradékával szerezhettek.

Elismert egyházfelekezetek egyházközségeinek alakítását -az egyházközség helyi és szervezeti szabályainak bemutatása mellett- szintén az illetékes törvényhatóság felügyelte és engedélyezte.

A dualizmus kori Magyarországon az el nem ismert vallásfelekezetek (nazarénusok, Jehova tanúi, adventisták) állottak a legszigorúbb állami felügyelet alatt. Istentiszteleteiket előzetesen bejelenteni tartoztak, folyamatos rendőri ellenőrzés alatt álltak, rendezvényeiket 18 év alattiak nem látogathatták. Bármely felekezetből minden 18-ik évét betöltött hívő szabadon kiléphetett, amennyiben két maga által választott tanúval ilyen irányú nyilatkozatot tett saját lelkesze előtt s ezt a nyilatkozatát két hét múlva, de egy hónapnál nem később megismételte. A kilépett köteles volt esetlegesen fennálló egyházi tartozásait megfizetni és amíg másik felekezet soraiba nem lépett, az összes egyházi járulékát az ötödik naptári év végéig annak az egyháznak fizetni, amelyből kilépett.

AJÁNLOTT IRODALOM

- CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1987.
- DEÁK ALBERT: *A Parlamenti kormányrendszer Magyarországon*. Budapest, 1912.
- DOBOZI ISTVÁN: *A községi igazgatás kézikönyve*. 1–3. Budapest, 1898.
- GRÜNWALD BÉLA: *A közigazgatás feladatai*. I–IV. Budapest, 1889.
- HAJDÚ ZOLTÁN: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest – Pécs, 2001.
- KAJTÁR ISTVÁN: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Pécs, 2001.
- KOZÁRI MÓNICA: *A dualista rendszer*. Budapest, 2005.
- LADIK GUSZTÁV: *Közigazgatásunk fejlődése 1867 óta*. Budapest, 1932.
- MEZEY BARNA: *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 1999.
- NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1897.
- NAGY FERENC: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, 1909.
- PESTI SÁNDOR: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002.
- PÖLÖSKEI FERENC: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest, 2001.
- RÉDEY MIKLÓS – LAKY IMRE: *Rendőrségi lexikon. Közrendészeti és büntetőjogi tudnivalók betűrendes Kézikönyve*. Budapest, 1909.
- RÉNYI JÓZSEF: *A gyűlekezeti jog*. Budapest, 1900.
- SZIVÁK IMRE: *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe*. Budapest, 1901.

NAGY ANDREA

A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében

„Mielőtt megházasodsz, tartsd jól nyitva a szemed, utána viszont tartsd félig csukva.”
Benjamin Franklin

Valóban ez lenne a boldog házasság titka? Megfogadják-e az emberek ezt a bölcsességet? Szüleink, nagyszüleink, dédszüleink korában jobban ismerték-e a szerelem és a házasság titkát, mint mi ismerjük? Hiszen „divat” a házasság napjainkban is, minden ellenkező híreszteléssel szemben. Azonban a házasságok felbontása is – soha sem volt mértékben? – reneszánszát éli, és talán nem hiábavaló visszatekinteni a múltba, hátha lhatunk valamit a régiektől – ők hogyan éltek meg magánéletüket. Vajon boldogabb házasságok kötöttek száz évvel ezelőtt, mint manapság? A mostanság hangoztatott „elanyagiasodott világ” tehet-e valóban arról, hogy oly sok életközösség megy tönkre? A kérdések megválaszolására menjünk vissza az időben dédszüleink korába, a „boldog békeidőkbe”, a megsárgult fényképekről visszatekintő Monarchiába...

A házasság lényege a mai kor fogalmai szerint a két, egymást szerető ember életközössége, amely a házaspár érzelmi összetartozását, az egymás iránti bizalmat és a biztos támaszt fejezi ki, és amely a gyermekek felnevelésének ideális és szükséges hátterét is adja, adhatja. A hajdani vallásos alapokon nyugvó társadalomban a házasság a családhoz vezető út első lépcsőfoka is volt. A valóság azonban sokszor rácsfolt erre az ideális elképzelésre. Sokszor

a felek a megromlott kötelékből csak az elválás által tudnak és tudtak szabadulni, sőt, nem egyszer életük biztonságának letéteményese a házasság felbontása. A válás lehetősége azonban nem állt mindig rendelkezésre. Gyökerei régről erednek, de igazán csak a 19. században kerül az érdeklődés középpontjába, a modern polgári államok kialakulásának idején.

A 19. század liberális áramlatai az addig tisztán egyházi kézben lévő házassági jogot sem hagyták érintetlenül, az állam hatáskörébe utalva az érvényes kötés jogát. Maga a kérdés egy sokrétűbb probléma egyik részét képezte: az egyházi és az állami hatáskör elválasztását. Először a házassági jog, illetve házassági jogok rendszerét, azok fejlődését követjük nyomon, lévén az egyháznak „kizárólagos” joga volt a házasságok megkötése – kérdés, hogy mennyire volt a sajátja. A hangsúlyt a dualizmus korára kerül, hiszen Magyarországon ebben az időszakban válik szükségessé az addigra kaotikussá vált házassági jogok rendezése. Ezt a rendezést csakis az államhatalom vihette véghez. A kérdés végére 1894-ben kerül pont a házassági törvény, közkeletűbb nevén a polgári házasság, vagyis a XXXI. törvénycikk megalkotásával. Igazi jelentősége nem a házasságkötésben, hanem éppen annak felbontásában mutatkozott meg.

Izgalmas és érdekes példákon – válópereken – keresztül nyerhetünk bepillantást dédszüleink, tágabb értelemben a dualizmus korának mindennapjaiba. A bemutatott perek a Budapest Fővárosi Levéltárban találhatóak. A ránk maradt válóperek zöme hiányos, legtöbbször csak az ítéletpéldány maradt fenn. A legtöbb információt a lehető legteljesebben fennmaradt perekből nyerhetjük, amelyeknél a felperes keresete, a tanúkhöz intézett kérdések, és legfőképpen a tanúvallomások is megtalálhatóak. A konkrét perek ismertetésénél megpróbáljuk a legtöbb helyen megszólaltatni a perben résztvevőket – ilyenkor a szöveg a korabeli helyesírásban olvasható. Az iratokban néhol található hiányosságot, de főképpen az olvashatatlanságot lábjegyzetekben olvashatják.

A Imány csak néhány kiragadott példát tartalmaz, amelyek tovább színesítik a dualizmus társadalmáról bennünk kialakított képet. A téma még rengeteg kutatási lehetőséget rejt magában, hiszen eddig csak néhány Imánykötetet adtak ki, ezeket a kérdéseket vizsgálva.

A házasság fogalma a katolikus egyház szerint

A Biblia alapján a szüzesség, az önmegtartóztatás az emberi élet magasabb formája, mint a házasság. Ezt sugallja Pál apostol, bár rögtön hozzáteszi, hogy a házaselet sem bűn, de elsődleges célja a paráznaság megakadályozása és a gyermekek nemzése – a házastársak lelki harmóniáját a háttérbe szorítva. A katolikus egyház századokon keresztül tartotta magát ehhez a felfogáshoz. A társadalom, az emberi együttélés elképzelhetetlen a férfi és a nő életközössége, vagyis a család nélkül, aminek egyik sarokköve az erős érzelmi kötelék.

Az egyházjog – más néven kánonjog – házasság és család fogalma különbözik a világi jog meghatározásaitól. A kánonjog a saját fogalmai közé, azaz a szentségi jog rendszerébe illesztette be ezeket az intézményeket. A kánonjog nyomán különbséget kell tenni a házasság megkötése és a már megvalósult házasság között. A házasság megkötésekor a jegyesek egymásnak szolgáltatják ki a házasság szentségét, és nem az egyház szolgálja. Ugyanis sehol sincs bibliai utalás arra, hogy keresztyének házassága csak az egyház színe előtt létesülhet. Azonban az egyház fokozatosan megszerezte a jogot arra, hogy érvényesek csak a saját feltételei szerint kötött házasságok legyenek. Az esketés után a házastársak a testi kapcso-

lattal teszik teljessé házasságukat. A házasság tehát egy sajátos szerződés, és az érvényesen megkötött házasság megszüntetésére az isteni rendelés alapján nincs lehetőség sem a felek akaratából, sem pedig valamely közhatalom közreműködésével.

Az érvényesség és a bontó okok

A tridenti zsinat (1545–1563) határozta meg a házasság érvényességi kellékeit. Itt mondták ki, hogy a kihirdetés mellőzése érvénytelenséget von maga után, és csak katolikus pap és két tanú előtt kötött házasság tekinthető érvényesnek. Az egyházjog nem ismeri a válást. Az érvényesen megkötött és elhalt házasság felbontására nincs lehetőség. Két kivételt azonban említ a Biblia: az el nem halt házasság az egyik vagy mindkét fél kérésére felbontható, szüzességi fogadalom mellett, ha legalább az egyik fél megkeresztelkedett. Egy másik lehetséges eset a „privilegium paulinum”, a páli privilégium: „Ha pedig a hitetlen elválik, ám válják el; nem vettetett szolgaság alá a keresztyény férfiú, vagy asszony az ilyen dolgokban.” Vagyis felbontható két meg nem keresztelt házassága, ha az egyik megkeresztelkedik, és kéri a felbontást. Az ilyen házasság azonban nem bomlik fel automatikusan, mert a fenti idézetben az is olvasható, hogy a hívő fél megszenteli a házasságban a hitetlent. Tehát a vegyes házasság ugyancsak szentség. A hangsúly a fél vagy felek kérésén van, indoka pedig a hívő fél hitének védelme – hiszen a vegyes házasságban ez gyengülhet. Ekkor a megkeresztelt új házasságot köthet. Mást takar a „divortium a vinculo matrimonii”, vagyis a ’válás a házassági kötelékből’. A kifejezés két fogalmat jelent: az érvénytelenítést és a különélést. Az érvénytelenítés, vagy semmissé tétel azt nyilvánítja ki, hogy az adott házasság soha nem is létezett, míg a különéléssel a házasság fennmarad, csak a vele járó kötelezettségek szűnnek meg – tehát újabb házasságra nincs mód.

A házasságot érvénytelenítő akadályok is a kánonjog részei. Ezeken belül megkülönböztetjük az isteni jog alapján fennálló akadályokat – ezek kiküszöbölhetetlenek –, és a hatóság által kinyilvánított egyházjogi akadályokat – ezek alól felmentés (dispensatio) adható. A házasságot érvénytelenítő akadályok sokfélék és sokrétűek, ráadásul a rokonság fogalmába nemcsak a vérrokonság tartozott bele, hanem az ún. lelki rokonság is. Lelki rokonok lettek a kereszt- vagy bérmaszülők a kereszttel, bér málttal (protestánsoknál, akik a konfirmációnál tevékenyen részt vettek). Az egyik vagy mindkét fél beleegyezésének hiánya – vagyis a kényszer – is érvénytelenítette a kötést. Mivel a házasság fő célja gyermekek nemzése, az impotencia (nőstehetetlenség) házassági akadálynak számított. A házasfelek köteleességeikkel is tartoznak egymásnak: ilyen a házastársi együttélés, amelyet törvényes okok esetén örökre, vagy csak ideiglenesen is felfüggeszthetnek. A különélés hivatalos neve „separatio a mensa et thoro”, az ’ágytól és asztaltól való elválasztás’.

A vegyes házasságok dolgában azonos módon gondolkodott katolikus és protestáns fél egyaránt. A valláskülönbség csak tiltó akadály a keresztyény vallásokban. Ha vegyes házasságot kötnek, az érvényes. Természetesen a protestánsok megpróbálták a más vallású felet megnyerni saját vallásuknak, de ha erre nem volt remény, legalább a születendő gyermekeket kérte a református egyház. Az állami törvényalkotás tulajdonképpen a keresztyény felekezetek közötti közvetítő szerepét játszhatta csupán, egészen az 1894: XXXI. törvény becikkelyezéséig.

Magyarországon az egyházi jogok körülhatárolásának igénye már II. József uralkodása

alatt megjelent, bár a kísérlet elbukott. A Habsburg-tartományok annyiban tértek el az irányadó francia példától, hogy itt a katolicizmus az uralkodók támogatását is élvezte. Miután a józsefi kísérlet meghiúsult, a katolicizmus újult erővel támadta a protestánsok kiharcolt jogait, de régi hegemoniáját nem tudta visszaszerezni. Az államhatalom részéről pedig egyre erősödő nyomásnak volt kitéve. Ferenc József hiába próbálta elodáztatni a reformokat, idővel önellenmondásba került. Egyrészt a Monarchia első embereként az állam szempontjait próbálta érvényesíteni a pápasággal szemben, másrészt személyes meggyőződésből, hívó katolikusként a társadalom alsóbb rétegeiből induló, reformokat követelő igényeket hátrította. A házassági jog kérdése volt az a pont, ahol az ellentétes érdekek összecsaptak, és a század végére megkerülhetetlen problémát jelentettek.

A kialakult kaotikus viszonyok miatt halaszthatatlanná vált a házassági jog rendezése. A Monarchia korában egyszerre nyolc felekezeti jog élt egymás mellett, részben eltérő házassági jogszokásokkal:

- a) a római katolikus kánonjog,
- b) a protestáns egyházban a házassági nyílt parancs,
- c) az erdélyi református egyház házassági joga,
- d) az erdélyi evangélikus egyház 1870-ben kihirdetett házassági szervezete,
- e) a görögkeleti egyházban az 1868: IX. törvénycikk szerint is meg hagyott szervezet,
 - a románoknak a Pravila és Pidalion,
 - a szerb egyháznak a Kormcsaja Kniga,
- f) az unitáriusok 1889-ben elfogadott házassági törvényei,
- g) a magyar izraeliták 1863. évi kancelláriai rendelete,
- h) az erdélyi és a fumei izraelitákra pedig az OPTK volt irányadó.

A dualizmus korabeli közélet neves szereplői, mint például Irányi Dániel, Trefort Ágoston vagy Deák Ferenc, egyetértésre jutottak tehát abban, hogy elkerülhetetlen egy egységes házassági jogrendszer kialakítása. A polgári házasságkötés módját illetően további kérdésként merült fel, hogy az állam milyen mértékben csonkíthatja az egyház jogkörét. A kötelező polgári házassággal ugyanis teljes mértékben elvesztené az egyház a házasságkötéshez való jogát. Ezt a lépést a korabeli kormányzat félt megtenni, hiszen a kapitalizálódásnak még csak a csirái mutatkoztak Magyarországon, és azok is a továbbélő feudális keretek között tűntek fel. A feudális hagyaték egyik legfontosabb tartópillére pedig a katolikus egyház. A kötelező forma egyelőre kivitelezhetetlennek tűnt.

Mérsékeltabb megoldásnak látszott az önkéntes, fakultatív forma. Eszerint a felek dönthetnének arról, hogy a saját egyházuk, vagy pedig az állam előtt lépnek egymással életközösségre. A kor eszméjének megfelelően liberális megoldásnak tűnik, de az adott viszonyok között csak növelte volna a zavart, hiszen a már létező nyolc forma mellé még egy kilencediket kapcsolt volna. Támogatókra sem igen talált ez az elképzelés. Sokkal inkább a kiegészítő vagy szükségbeli megoldásként definiálható forma, amely jobban megfelelt volna a liberális, de még konzervatív alapokon álló magyar politikai elit elgondolásainak. Az állam abban az esetben kötné meg a házasságot, ha a felek között házassági akadály áll fenn, pl. valláskülönbség, reverzális adásra kötelezés, vagy áttérés megtagadása miatt. Amennyiben ilyen akadály nincsen, a felekezeti jogoknak megfelelően jöhetne létre a házasság. Ez a megoldás azonban egy újabb, fontos és még megoldatlan kérdésre irányította a figyelmet, nevezetesen az izraelita vallás recepciójára.

Ha a polgári házasságkötési forma megvalósul, az anyakönyvezetés is az állam kezébe

kerül. Az egyház jogai mindenképpen sérülnek, bármelyik megoldás is valósul majd meg. A bécsi kormányzat, főleg politikai okokból, nem mert és nem akart konfrontálódni a magyar katolikus klérussal – erre utal a kis lépések politikája a házassági jog terén. A parlamentben kibontakozó vita talán kevés lett volna önmagában ahhoz, hogy még a századforduló előtt megoldások szülessenek az egyre-másra felszínre kerülő problémákra. Hiszen eddig is sikerrel söpörte félre az ellenzők tábora a képviselőházban a különböző javaslatokat. Az ún. elkeresztelési rendelet kibocsátása 1890-ben viszont olyan nagy visszhangot keltett a társadalom rétegeiben, hogy immár tudni lehetett: nincs visszaút a reformok elől.

Ez az eljárás volt a jéghegy csúcsa, ezt a törvénycikket a magyarországi kultúrharc kezdőpontjaként tarthatjuk nyilván, de a robbanás csak 1890-ben, Csáky Albin már említett rendeletével következett be.

A törvények megalkotása – kormányválsággal színezve

A kormány 1892 májusában bejelentette a vegyes házasságokból származó gyerekek számára a részleges anyakönyvezést. A törvény előkészületei a végéhez közeledtek. Szeptember-október folyamán már a tárgyalás fázisába jutottak a kötelező polgári házasságról, az általános polgári anyakönyvezésről, a vallás szabad gyakorlatáról és az izraelita vallás recepciójáról szóló javaslatok. Nézeteltérések csak a bevezetés módja körül keletkeztek. November elejére az eddigi miniszterelnök helyzete végképp megrendült az uralkodó előtt, és Ferenc József a liberális Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással. A júniusi főrendiházi szavazáson már sikeresen keresztülment a polgári anyakönyvezés és a gyermekek vallásáról szóló javaslat, de a vallás szabad gyakorlásáról és az izraelita vallás recepciójáról szólók újra visszakérültek a képviselőház elé. Természetesen a halogatás az uralkodó nemtetszését fejezte ki. Wekerle Sándor most is kész lett volna feláldozni kormányát a kötelező polgári házasság szentesítése fejében, november végén újra felajánlotta lemondását Ferenc Józsefnek. Az előbbiek tekintetében immár méltányos ajánlatnak tűnt, így december 9-én az uralkodó megküldte a polgári házasság szentesítését a kormánynak, mire a kabinet benyújtotta lemondását. Az Országos Törvénytárban december 18-án hirdették ki, mint az 1894: XXXI. törvénycikket. Így a kor liberális szellemének megfelelően a század végén Magyarországon is megszülettek azok a törvények, amelyekkel megvalósult az egyház és az állam szétválasztása, és amelyek vallási téren is biztosították a polgári szabadságjogokat: az 1894: XXXI. törvénycikk a házassági jogról, a XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról, a XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. A folyamatba illeszkedő törvénycikkek az 1895: XLII., amely az izraelita vallásról, az 1895: XLIII. pedig a vallás szabad gyakorlatáról rendelkezik.

A házassági törvényről

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter a képviselőház előtti beszédében összefoglalta a lényeges momentumokat, amelyeket szem előtt tartottak a törvény megalkotása közben. Ezek közül az első és legfontosabb, hogy a kötelező polgári házasságot iktatják törvénybe, mert csak így valósul meg az egységes, állami törvénykezés. Erre van szüksége az országnak a fennálló vallási sokszínűség miatt, hiszen az egységes jogrendszer megalkotása a cél, amely

nem tesz különbséget vallási és nemzetiségi hovatartozás szerint, így segítve a nemzeti egységesedést. A polgári jogegyenlőség, a vallásszabadság és az egyházak szabadsága a modern polgári állam legfontosabb tartópillérei, amelyeket immár Magyarországnak is ki kell építenie. Mindez magával hozza az egységes állami bíráskodást is. Az egyik legfontosabb változás azonban a házasság felbonthatósága, amit eddig a felekezeti jogok szabályoztak.

A válás lehetővé tétele hatalmas társadalmi vitákat váltott ki. A törvény ellenzőinek ez a kritérium volt a legerősebb fegyverük érvelésük alátámasztására, és a katolikus klérus még tovább szította azokkal a rémképekkel, amelyek a jövő nemzedék teljes vallástalanságát és hedonizmusát festették le, a legvégső lépcsőfok pedig a „szocializmus” mint anarchia lesz. Eddig a szeparáció, vagyis az ágytól és asztaltól való elválasztás volt szokásban, ami gyakorlatilag ugyanazt eredményezte, mint amit mostantól az elválás. A válást ellenzők táborának megnyugtatósára kihangsúlyozta az igazságügyminiszter, hogy szigorú alapelv alapján mondható csak ki a házastársak elválasztása, és ez a bebizonyított vétkekesség. A felbontás csakis egyik vagy mindkét fél vétkekességéből mondható ki, vagyis amikor valaki ellehetetleníti a további békés együttélést. A házasságot továbbra sem kötelező felbontani, csak ha a felek a bírósághoz fordulnak életviszonyuk rendezése céljából. Az egyház jogai tulajdonképpen csekély mértékben sérülnek, hiszen az új törvény kimondja, hogy a polgári kötés után bárki szabadon eleget tehet vallása előírásainak is, vagyis az egyházi kötés szabadon igénybe vehető – annak csupán kizárólagos érvényesítő jellege szűnik meg. Ráadásul az eddig szokásban lévő ágytól és asztaltól való elválás továbbra is fennmarad, mint a végelválás előtti olyan lépcsőfok, ami „próbára teszi” a feleket, hogy valóban külön akarják és tudják-e folytatni életüket.

Válás a „boldog békeidőkben”

Az új törvény életbelépése, vagyis 1895. október 1-je után vált a házasság törvény által felbonthatóvá az Osztrák–Magyar Monarchiában, szorosabban véve Magyarországon is. Még ebben az évben – azaz három hónap alatt – a Statisztikai Évkönyv tanúsága szerint 2129 bontókeresetet adtak be a bíróságokhoz, ebből a Budapesti Királyi Tábla területén 773-at. Sokan fordultak a bírósághoz olyanok, akik még az egyház előtt kötötték meg házasságukat, de gyakorlatilag az életközösség már régóta megszűnt közöttük. A lehetőség immár adva volt, hogy a megromlott és a csak névlegesen fennálló házasságot felbontsák – ez lehet a magyarázata annak, hogy a keresetekben bevallott különélés sokszor évekre rúg. A válások száma később tovább növekedett.

A BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

Amint láthattuk, a Házassági Törvény által lehetővé tett válás nagymértékben eltért napjaink lehetőségeitől. Ennek megfelelően a bíróság előtti eljárásnak is megvoltak a maga szigorú szabályai és sajátosságai. A kereset benyújtása után az érdemi tárgyalásra várni kellett. A tényleges pert békítő eljárás előzte meg. Itt mindkét fél, illetve törvényes képviselőjük figyelmét felhívták a házasság fontosságára. A békéltetés eredménytelensége esetén a feleknek másnap meg kellett jelenniük az érdemi tárgyalásra, ahol lehetőség szerint be kellett jelenteni a tanúk nevét. Az eljárás rendkívül fontos részét képezte a tanúkihallgatás, hiszen legtöbbször a vallomások alapján mondták ki – legalább – az egyik felet bűnösnek.

Általában a peres felek szülei, testvérei, rokonai, munkatársai és főbérleti vállalták a tanúskodást. A közeli rokonsági fok vagy a lekötelezettség természetesen közrejátszhatott a vallomások alakulásában, de valószínűleg az esetek többségében a valóságot tükrözték. A tanúkihallgatás után újabb tárgyalás következett, amikor általában a 6-12 havi ágytól- és asztaltól való különélést rendelték el. A házasságvédő javaslatot tett a kötelek fenntartása vagy felbontása mellett, ha megalapozottnak találta a keresetben foglaltakat. A határidő elteltét követően három hónapon belül lehetett beadni a végleges bontás iránti kérelmet. Ilyenkor újabb tárgyalás következett, ahol meghozták az ítéletet. A felek ezt megfellebbezhették, de a Kúriának háromféle lehetősége volt: jóváhagyhatta az elsőfokú ítéletet, megváltoztathatta, vagy hatályon kívül helyezhette. A fellebbezésnél azonban meg kellett várni a rendelkezésre álló tizenöt, illetve harmincnapos határidőt.

Ezek után nézzük meg a konkrétumokat. A perek sorrendjét a kereset benyújtása szabja meg, tehát a legkorábban beadott az első, függetlenül attól, hogy az elválasztást mikor mondták ki, vagy maga a házasság mikor kötöttet vagy szűnt meg – mint majd látjuk, jelentős eltérések mutatkoznak ezekben a kritériumokban. Nézzük meg, hogyan érvényesültek az eddigiek a gyakorlatban.

1. Flügl Ágoston kontra Flügl Ágostonné született Horky Teréz

A felperes, Flügl Ágoston, 1868. november 15-én született Máriagyűdön. Római katolikus vallású, apja foglalkozása molnár, ő maga a házasságkötésekor molnár és korcsmáros, és Kistótfalun élt. A felesége, Horky Teréz, öt évvel fiatalabb nála, ő 1874. május 5-én született Győrszigeten, Győr vármegyében. Szintén római katolikus vallású, a házasságkötéskor szakácsnéként dolgozott, a kereset beadásakor minden cseléd a cinkotai Turi Sándornál.

A keresetet 1909. február 18-án adta be a felperes férj, amelyből értékes információkat kapunk a felek életviszonyait illetően – érdemes idézni a lényesebb dolgokat:

„Nőm, született Horky Teréz, jelenleg minden cinkotai lakóssal 1896. október 26-án léptem házasságra a vokányi anyakönyvvezető előtt.

Nőm engem 1900. év márciusában a Budapesten, VII, Dohány utca 57. szám alatt volt lakásunkból, jogos és kényszerítő ok nélkül elhagyott, s azóta a házastársi együttélést velem vissza nem állította. Házasságunkból Anna, Margit leánygyermekünk – aki azonban elhunyt – és Gusztáv utónevű fiugyermekünk született.”

A Házassági Törvény 77. § a) pontja alapján kéri a felperes, hogy szólítsák fel feleségét az életközösség helyreállítására, mert különben hűtlen elhagyás címén kéri a házasság felbontását. A keresethez kötelezően csatolt házassági anyakönyvi kivonat mellett hatósági igazolást is mellékelni kellett, amely azt bizonyítja, hogy hol és meddig tartott a felek együttélése, illetve a gyermek halotti anyakönyvi kivonata is megtalálható. A törvény 77 §-ának a) pontja alapján felszólították a feleséget a házassági életközösség helyreállítására, mégpedig 15 napon belül, amelynek nem tett eleget. Ezek után a felperes időpont kitűzését kéri a békeltetésre, annak sikertelensége esetén pedig a tárgyalásra. Időközben kiderült a bírósági idézés kézbesíthetatlensége miatt, hogy alperes – a feleség – Kerepes községbe költözött, ahol a Véber családnál lakik. A békeltetésen sem jelent meg. Érdekes adalékkal szolgál a tárgyalás jegyzőkönyve:

„Felperes ügyvéd helyettese keresete értelmében kér ítéletet s a kiskorút alperes gondozására kéri bízni.

Alperes ügyvéd helyettése a felperest kéri keresetével elutasítani, mert az elhagyásra jogos oka volt, ugyanis amikor felperesnek, amikor elhagyta, 1900. március 28-án, sem üzlete, sem lakása nem volt, jövedelme sem volt, úgy hogy ha 11 hónapos gyermekével utcára nem akart maradni, távozni volt [kénytelen], továbbá a házasság tartama alatt becstelen kifejezésekkel illette, ütötte-verte, a visszahíváskor és jelenleg is egy más nővel él, úgy hogy a visszahívási határozatnak eleget nem tehetett. Ezen tények alapján felperes ellen a H. T. (Házassági Törvény) 80. § a) és c) pontja alapján viszontkeresetet támaszt, a házasságot felperes vétkeiségből kéri felbontani, a kiskorú részére havi 30 kor. (korona) tartásdíjat kér. (...)”

Egy újabb halasztás eredményeképpen a következő tárgyalást csak 1910-ben jegyzőkönyvezhették. Itt felperes mind az alperesi állításokat, mind a viszontkeresetben felhozott vádakát tagadja, és kéri az alperest elutasítani. Az alperes a felperes vagyoni viszonyaira nézve pedig előadja, hogy önálló kocsmája van, és évi jövedelme 3000 korona. A felperes mindezt tagadja, és továbbra is magának kéri a kiskorú gyermeket.

„Alperes kérdőpontjai tanúihoz:

- 1) Ismeri-e tanú peres feleket?
- 2) Igaz-e, hogy felperes férj, míg nejével élt, igen brutális ember volt, nejét ütötte, verte, becstelen szavakkal illette, s úgy kellett több alkalommal alperest férje kezei közül kiszabadítani?
- 3) Igaz-e, hogy ezen türelmetlen bánásmód miatt és még azért is volt kénytelen alperes a férjét 1900 márciusában elhagyni, mert akkor férjének sem foglalkozása, sem lakása nem volt, s teljesen képtelen volt nejét és gyermekét eltartani?
- 4) Igaz-e, hogy azóta alperesnő szolgálatával keresi kenyerét s férje azóta sem az alperesnő, sem gyermekük tartásához semmivel sem járul?
- 5) Igaz-e, hogy a házaselek különválása után felperes férj csakhamar összeállott egy nővel, későbbben egy másikkal, s ma is már mintegy 6 év óta közös háztartásban férj és feleség módjára él egy Amália nevű nővel?
- 6) Igaz-e, hogy alperesnő 454 kor. hozományt vitt készpénzben férjéhez? Mikor?”

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvből:

Horky Júlia 50 éves, római katolikus, takarítónő; az alperes nővére. Vallomása alátámasztja az alperes vádjait, minden kérdésre igennel felel, de a harmadik kérdéshez hozzáfűzi, hogy alperes azóta a családjánál sem mutatkozott.

Özv. Schreck Edéné Horky Erzsébet, 54 éves, római katolikus, takarítónő; ő is az alperes nővére. Vallomásából kiderül, hogy sógora brutalitását (2. kérdés) csak az alperestől hallotta, és azt is, hogy testvérének 200 forinton felül volt hozománya, ezt az ő jelenlétében is mondta alperes a felperesnek, aki ezt el is ismerte (6. kérdés). A többi kérdésre igennel felelt.

Bozsényik Imre, 39 éves, római katolikus, cipész; az alperes sógora. Mindegyik kérdésre igennel felel, kivéve a hatodikat, amelyiket nem tudja.

A többi tanú nem jelent meg a kihallgatáson, így újabb határnap lett kitűzve, 1910. július 13. Ekkor már megjelent a Flügl házaspár, a felperes szülei.

Flügl Márton, 67 éves, római katolikus, kocsmáros. Ő a felperes apja, az alperes apósa, és vallani akar. Elismeri fia keresetének bizonytalanságát, és tanúsítja, hogy a fia többször is bántalmazta menyét, akinek a különélés óta szolgálatba kellett állnia, hogy meg tudjon élni.

Állítja, hogy a fia egy Amália nevű nővel él együtt már 7-8 éve. A hozományra vonatkozólag nem tudja, hogy menyee hozott-e pénzt a házasságba, de ha mégis, azt valószínűsíti, hogy fiával közösen felélhették.

Flügl Mártonné Flick Erzsébet, 61 éves, római katolikus, háztartásbeli. A felperes anyja, és vallani akar. Az ő vallomása annyiban tér el férjétől, hogy az ő szeme láttára a fia nem bántalmazta az alperest. A jegyzőkönyv tanúsága szerint felperes továbbra is a vádak elutasítását kéri, mondván, hogy az elhagyás és a vissza nem térés szándékosságának elmondásával alperes maga ismerte be vétkeességét.

„Alperesnek pedig azt, hogy az elhagyásra s a vissza nem térésre jogos oka volt, bizonyítani nem sikerült. – A kihallgatott tanúk alperes legközelebbi rokonai s így e viszonynál fogva valomásuk figyelembe nem jöhet, de amit tudnak is, csak az alperestől tudják, s így közvetlen tapasztalaton alapuló tényeket nem bizonyítottak.

Nem bizonyította alperes, hogy éheztettem, hogy tetteleg vagy szóval bántalmaztam, sem azt, hogy más nővel élek együtt, vagy hogy hozzám hozományt hozott. Van egy gazdaszszonyom az igaz, de ezzel együtt nem élek, vele meg nem engedett viszonyt nem folytatok.

A viszontkereset megítélését ellenzem azért, mert egyrészt a tényállítások bizonyítást nem nyertek, másrészt pedig a H. T. 77. §-ára alapított keresettel szemben a 80. §-ra alapított kereset viszontkeresetül nem állhat, s mert alperes, ha igazak volnának is az ellenem emelt vádak, azokat nekem meg[bocsátotta].

Alperes kér viszsonkeresete értelmében ítéletet. Kéri hogy felperes mondassék ki vétkesnek (...). A kihallgatott tanúk vallomása által viszsonkereseti állításaim mind beigazolást nyertek. Nem csak az én rokonaim, hanem felperes saját atyja is vallja eskü alatt, hogy felperes engem ütött, vert, s hogy jelenleg is egy nővel együtt él. Felperes viszsonkereseti állításaimat a per során meg sem kísérelte megcáfolni, csak most hozakodik elő azzal, hogy ő engem hívott vissza, s hogy senkivel nem él, az az Amália neki csak gazdaasszonya. Mindezen most előadott felperesi állítások, a mesék világába valók. Felperes a per során kötelezte magát a gyermek tartására, s beleegyezését adta abba, hogy azt az én gondjaimra bízassék.

A hozományt illetőleg:

Schreck Edéné Horky Erzsébet tanú vallja, hogy felperes beismerte az ő jelenlétében, hogy felperes boltjához alperes hozományt vitt. A sommás törvény 97. § analogiája szerint alperes kéri a maga részére pótkeskü megítélését a tekintetben, hogy férjhez menetele alkalmával 227 forint 454 korona hozományt vitt, s ebből Flügl Mártonné adott vissza 60 koronát, a többi felperesnél maradt. Esetleg felajánlja a főesküt felperes részére »esküdjék meg, hogy férjhez menetele alkalmával alperes nem vitt 454 korona hozományt«.

Itt tette meg a házasságvédő is a javaslatát: „(...) mivel a felperes kereseti állításait bebizonyítottnak látom, nem ellenzem a házasság felbontását.” Érdekes, hogy a felperes állításait látja megalapozottnak, és nem az alperesét – ha az ítélettel vetjük össze, valószínűsíthetjük, hogy csak elírásról lehet szó, hiszen ott a felperest ítélik vétkesnek.

1910. november 15-én elrendelik a hat hónapra szóló ágytól és asztaltól való elválasztást. A fél év eltelte után adta be az alperes a kérvényét a házasság végleges felbontására. Az ismételt békeltetésen alperes kijelentette, hogy nem békül. A felek pedig kijelentették, hogy időközben változás nem történt, egyhangúlag ítéletet kérnek.

Az ítélet 1912. május 28-án született:

„Felperest keresetével elutasítja, ellenben alperes viszonykeresetének helyt ad, ehhez képest a Flügl Ágoston és Horky Teréz között a vokányi állami anyakönyvvezető előtt (...) létrejött házasságot felperes hibájából az 1894: XXXI. tc. 80 §-ának a) és c) pontjaiban meghatározott bontó okok alapján ezennel bíróság felbontja, és felperest a törvény 85 §-a alapján vétkesnek nyilvánítja.

A házasságból született Anna Margit, meghalt uottan (...), Budapesten született Gusztáv nevű fiúgyermek véglegesen az alperes anya gondviselésére és nevelésére bízatik, a házasságból több gyermek nem származott.

Indokok

Felperes a házasság felbontását a H. T. 77 §-a a) pontja alapján kérte, alperes felperes elutasítását kívánta és viszonykeresetileg kérte a házasság felbontását, felperes vétkeségének megállapításánál a H. T. 80 §-ának a) és c) pontja alapján.

Felperest keresetileg el kellett utasítani, mert az előbbi ok szerint alperes jogos okból szakította meg az életközösséget, és a bírói határozatnak e szerint nem volt köteles eleget tenni, s kir. Törvényszék (...) tanúk vallomásából megállapítja, hogy felperes a házasság együttélés idejében alperessel durván bánt, becstelen szavakkal illette, ütötte, verte, úgy hogy sokszor kellett alperest a férje kezei közül kiszabadítani, e miatt volt kénytelen alperes a házasság együttélését megszakítva felperest elhagyni, megállapítható, hogy felperes azóta sem alperes sem gyermeke eltartásáról nem gondoskodik és közel 6 év óta egy más nővel él férj és feleség módjára, megállapítható, alperes felperesnek 400 korona hozományt adott, felperesnek fentebb vázolt részében állandó jellegű szándékos viselkedése nemcsak a házastársi kötelesség súlyos megsértése, de erkölcstelen élet megátalkodott folytatása.

Tekintve, pedig hogy felek között kibékülést sem az ismételten megejtett bírói békéltetési kísérletek, sem pedig a feleknek (...) elrendelt 6 havi ágytól és asztaltól való különélése nem eredményeztek, de az a feleknek már több, mint 12 év óta tartó különélése után nem is remélhető.

A felek házassági köteléke az 1894: XXXI. tc. 80 §-ának a) és c) pontjai alapján felperes hibájából felbontandó és a 85. § értelmében felperes vétkesnek nyilvánítandó.

A házasságból született gyermek elhelyezése és tartása iránti intézkedés a H. T. 95 §-án alapul, felperest a hozományi tőke és kamatainak visszafizetésére azért kellett kötelezni, mert a hozományt a házasság megszűnésével a férje nejének vissza adni köteles (...)”

Az adatokból kitűnik, hogy ez a házasság rövid életű volt: a házasságkötés után három és fél évvel a feleség elhagyta a férjét. Szembetűnő azonban, hogy a közös élet megszűnte után kilenc évvel később adta be a felperes a keresetet. Vajon milyen cél vezérelte? Csak feltételezésekre futja: talán ezután akarta törvényesíteni kapcsolatát az „új asszonnyal”? Egy esetlegesen születendő, vagy már meg is született gyermek, vagy gyermekek álltak ennek a háttérben? Bár ez is szokatlan lenne – miért ennyi év után gondolt csak rá a férj, hogy nevet adjon nekik? Furcsa adalék, hogy nem a feleség adta be a keresetet – akit pedig minden jel szerint rendszeresen bántalmaztak ebben a házasságban. Sem fizikai, sem lelki, sem anyagi biztonság nem várt rá, ennek ellenére megelégedett az elhagyással, a törvényesen neki járó

gyermek- és nőtartásról pedig lemondott. Elég valószínű, hogy a perrel együtt járó anyagi és lelki megpróbáltatásokat akarta elkerülni. A bíróság a viszonykeresetnek adott helyt, és ebben bizonyítással nagy súllyal esett latba az a tény, hogy a felperes férj szülei is a menyükhöz adtak igazat. Az ítélet kimondta a hozomány visszaadását, ami bizonyítással jól jöhetett az asszonynak – már ha visszakapta –, hiszen a hajdan szakácsnőként dolgozó nő immár cselédként tartotta el magát és gyermekeit.

2. Nagy Zsigmond kontra Borbély Mária

Az alperes férj, Nagy Zsigmond foglalkozása kocsis volt a házasságkötés idején, evangélikus református vallású, apja földműves, anyja földbirtokosnő volt. Ő 1872. április 9-én született. Feleségéről, a felperesről, Borbély Máriáról még kevesebb derül ki a házassági anyakönyvi kivonatból, annyit azonban megtudunk róla, hogy 1872. november 15-én látta meg a napvilágot, édesapja majoros volt, és ugyancsak evangélikus református vallásban kereszteltette meg a lányát.

A keresetet a feleség 1909. október 5-én nyújtotta be a királyi Törvényszékhez, és vagyoni helyzetére való tekintettel engedélyezték számára a szegényjogos bélyegmentes perelés lehetőségét. A kereset sok értékes információt tartalmaz:

„Nagy Zsigmond nyomdai segédmunkás lakossal (...) 1903 évi július hó 5-én házasságot kötöttem. Férjemtől még házasságunk előtt hat gyermekem született, a kik közül négy meghalt, kettő pedig életben van. Életben lévő gyermekeink (...) Mária Erzsébet és (...) Zsigmond. Ezeket a gyermekeinket férjem a magáéinak ismerte el és törvényesítette is. Több gyermekünk nem is született.

Férjemmel a házassági együttélést 1908. évi február hó 23-ig folytattam, a mikor is férjem azt a helyhatósági bizonyítvány szerint megszüntette, a közös lakást elhagyta s engem és gyermekeinket a legnagyobb nyomorban hagyott.

Házassági együttélésünk nem volt boldog. Férjem velem és gyermekeinkkel szemben goromba, brutális volt s állandóan ütött és vert bennünket. Jelenleg pedig, mint értesültem, egy más nővel ágyasságban él együtt.

Férjem e magaviseletével a házassági viszont annyira feldulta, hogy további együttélésünk és gyermekeinknek az ő felügyelet alatt való nevelése lehetetlenné vált. Kénytelen vagyok tehát ellene az 1894. évi XXXI. tc. 80. § a) és c) pontjai alapján a házasság felbontása iránt keresetet indítani.

[Ugyanezen pontok alapján kérem a házasság felbontását] férjem hibájából az ő vétkeségének kimondása mellett, nekem férjem nevének további viselését megengedni, a férjemtől (...) született kiskorú gyermekeket az én nevelésemre és gondozásomra bízni, férjemet arra kötelezni, hogy nekem nő- és gyermektartás címén havi 30 K-t s keresetért és tárgyalásokért felszámított 200 K perköltséget végrehajtás terhével fizessen.”

Az első békéltetést még ugyanebben a hónapban megtartották, ahol alperes nem akart békülni. Az október 30-án lefolytatott tárgyalás jegyzőkönyve:

„Felperes keresetét fenntartja, s hivatkozottakat kéri a [beterjesztett] kérdőpontokra kihallgatni.

Alperes tagadja a felperesi [vádakat], őt keresetével s vagyoni igényeivel elutasítani kéri s előadja, hogy felesége tőle 1904. évben megszökve felkereste s akkor őt Nagy Istvánnal

találta együtt a kivel szerelmi viszonyt folytatott, tanú erre Schlosser Ferencz; ezután azonban a felperessel újra összeállt s együtt élt vele 1908. február 23-ig, a mikor felperest, a ki kutakodása daczára öcscsének, Nagy Imrének pénzt adogatott, rajta kapta, hogy nevezettel egy ágyban feküdt, ekkor elkeseredésében felperest párszor pofon ütötte, úgy őt mint öcscsét elkergette; tanú erre T. Gyula és Nagy Imre (...).

Felperes az alperesi állítások tagadása mellett őt viszontkeresetével elutasítani kéri.”

Felperes is és alperes is magának kéri a kiskorú gyermekeket. A törvényszék elrendeli a tanúk kihallgatását.

„2) Igaz-e, hogy az alperes a házassági együttélés alatt felperessel állandóan durván bánt, s őt és gyermekeit állandóan ütötte, verte?

3) Igaz-e, hogy az alperes nejét és gyermekeit elhagyta, s azóta egy más nővel ágyaságban él együtt?

4) Mit tud még tanú ez ügyben?

Bél Józsefné, 39 éves, görög katolikus vallású, csiszár neje.

Ad 1) Igen, nálam voltak két évvel ezelőtt viceházmesterek.

Ad 2) Ezelőtt két évvel [...] egy izben alperes vasárnap reggel jött haza és a felperestől pénzt kért, mert az azt nem akart neki adni, [akarta] őt ütni és verni, majd baltát ragadott ellene, amelyet férjem csavart ki kezéből; alperes nejét és gyermekét állandóan ütlegette.

Ad 3) Ezt csak felperestől tudom.

Ad 4) Felperest nekünk kellett alperes elől elbújtatni, mert leszúrással fenyegette. Nagy Imrét, minthogy állása nem volt, felperes tartotta ki lakással és kosztal, ami ellen alperes nem tiltakozott.

György Mihályné szül. [?] Mária, 25 éves, római katolikus, [...] neje.

Ad 2-3) Ezekről nem tudok.

Ad 4) Peres felek leánya ez év májusban nálam volt; egy izben alperes elvitte és részegen hozta haza, elmenetelekor egy asszony várta, a kire azt mondta, hogy az a felesége és hogy neki két felesége is van, mert az asszony nem felperes volt.

Tunyogi és nem Tigonvi Gyula, 48 éves, református, [...] segéd.

Peres feleket ismerem, nekem Nagy Imre mondta, hogy egy izben, mikor bátyjáról azt hitte, hogy részeg, oda feküdt sógornője mellé az ágyba s hogy a paplan alatt összefogdosta s e miatt fivére őt baltával elhajtotta; szerelmi viszonyt nem említett.

Gengel Lajos, 25 éves, római katolikus, vendéglős. Én csak felperest ismerem, a ki azeelőtt 5 hónapig 6 hónapon át nálam lakott albérletben férj és feleség módjára egy idegen nővel, a kiről tudom, hogy nem a felesége, gyermekük is született. Egyebet nem tudok.”

Az év őszén rendelik el a hat havi ágytól és asztaltól való elválasztást. A határidő lejárta után a felperes feleség kérvényezi a házasság végleges felbontását, és igazolja, hogy a hat hónap alatt az életközösséget nem állították helyre. Ezen kívül előadja, hogy a kiskorú gyermekek házasságon kívül születtek és a férje azokat – mint utólag kiderült –, nem törvényesítette, de a gyermekek tartásáról intézkedni nem szükséges. Ellenben igényt támaszt férje ellen nőtartás címén a keresetben is igényelt 30 koronára. A házasságot a H. T. 80. §-ának a) és c) pontja alapján kéri felbontani a férj hibájából, és megengedni kéri a férje nevének viselését.

Az újabb békeltetés eredménytelen volt.

A házasságot a 80. § a) pontja alapján bontották fel, a 85. § alapján alperest nyilvánították vétkesnek, felperesnek pedig megengedték férje nevének viselését, és a kiskorú gyermekeket is felperes gondozására bízták. Az ítélet indoklásában megismétlik a felperes válókeresetében felhozott vádakát – a törvényszék azokat bebizonyítottak találta.

1912. február 12-én Nagy Zsigmond fellebbezést nyújtott be az elsőfokú ítélet ellen.

„Borbély Mária felperesnek ellenem indított házassági bontóperében hozott (...) ítélet egész terjedelme ellen fellebbezéssel élek, s kérem az iratokat a királyi ítélőtáblához felterjeszteni, holis az elsőfokú ítélet megváltoztatását, felperes keresetének elutasítását s a költségekben való marasztalását kérem.

Indokok: A királyi törvényszék tévesen állapította meg, hogy más nővel laktam együtt férj és feleség módjára, mert ez tanúvallomásokkal hitelt érdemlőleg igazolva nem lett. A (...) sz. jegyzőkönyvben Gangel tanú azt állítja ugyanis, hogy csak felperest ismeri (engem, alperest tehát nem), ezután megint azt, hogy felperes élt mással együtt. Gangel tanú zavaros, ellentmondó vallomása alapján pedig a házasságot felbontani nem lehet.

Tunyogi Gyula ellenben azt vallotta, hogy Nagy Imrétől közvetlenül azt hallotta, hogy Nagy Imrét feleségemmel házasságtörésen értem s e miatti felháborodásomban, – nem is tudva, mit cselekszem –, baltát ragadtam ugyan, de mégse bántottam vele senkit se. Igaz, hogy feleségemnek öcsémrel, Nagy Imrével elkövetett házasságtörése miatt szemrehányásokat tettem feleségemnek, de utóbb mégis kibékültünk, s ezután több mint hat hónap eltelt, vagyis így a házasságtörés, mint azok a cselekmények, amelyeket én a házasságtörés feletti felindulásomban állítólag elkövettem elévültek, s a kereset az elévülési határidő eltelte után lévén leadva, ennél fogva bontó okként figyelembe nem vehető (...)

Az alperes a tanúk vallomását nem fogadja el, szerinte azok nem felelnek meg a valóságnak, ellenben kéri a kiskorú Zsigmondot az ő részére ítélni – a leányt felperesnél hagyná.

A budapesti királyi ítélőtábla ítélete 1912. május 1-én kelt:

„A budapesti királyi ítélőtábla a fellebbezés folytán a (...) következő ítéletet hozott.

Az elsőbíróság ítéletét azzal a kiegészítéssel, hogy a gyermekek utólagos házasság által törvényesítették, a házasságból több élő gyermek nem származott, a nőtartást és a gyermekek tartási díja – helybenhagyja.

Indokok: Igaz ugyan, hogy Gengely Lajos tanú azt adta elő, hogy csakis felperest ismeri, azonban vallomásának tartalmából megállapítható, hogy felperes alatt alperest érti. Ennek és özv. Házi Jánosnének vallomásából megállapítható, hogy alperes az életközösség megszűntetése óta ágyassági viszonyban él. Ez a viselkedése önálló bontó ok. Támogatására szolgál alperesnek az együttélés alatti sértő magaviselete, mert a kereseti jog tekintetében [az] elévült. A H. T. 84. §-a értelmében ez tehát csak támogató bontó ok.

A királyi ítélőtábla az elsőbíróság ítéletét a megfelelő kiegészítéssel (...) a fentiekkel nem ellentétes indoklás alapján hagyta helyben mégis kiemelve azt, hogy a tanúk vallomása alapján megállapítható ugyan az elhagyás mint kereseti bontó ok, ámde felperes emiatt fellebbezéssel nem élt s így az figyelembe nem jöhet.”

Ebben a perben a felperes a feleség, aki elég szokatlan körülmények után indult a házasságba: későbbi férjétől az együttélés ideje alatt hat gyermeke született, bár közülük csak kettő maradt életben. A férj valószínűleg elhitette feleségével, hogy a gyermeket elimerte a hatóságok előtt is, hiszen a keresetben a feleség arról számol be, hogy azokat törvényesítették.

A per folyamán derül csak fény ennek ellenkezőjére. A házasságkötés idején már mindketten betöltötték harmincadik életévüket, tehát valószínűleg nem fiatalkori hóborttal van dolgunk. A felperes keresetében azt vallja, hogy közös életük nem volt boldog – megkeserítette azt társának brutalitása. Felmerül a kérdés, hogy miért született meg a hat gyermek, ha így viselkedett a későbbi férj a családjával? Minderről nem tudunk biztosat, de az iratokban sehol sem találunk utalást a feleség lt foglalkozására. A tanúvallomásokból derül ki csupán, hogy az asszony viceházmesterként dolgozott. Ez a foglalkozás igen alantas munkát takar: a viceházmester a házmester alatt helyezkedik el a ranglétrán, és a munkája is ennek megfelelő: a lépcsőház takarítása, a szemét összeszedése. Kiderült, hogy férj testvéröccse is velük egy háztarásban lakott, illetve hogy a házasság egyik fél sem nevezhető a házastársi hűség mintaképének. A keresetben megnevezett boldogtalanságot a tanúvallomások is megerősítik. A házasságkötéstől az elhagyásig majdnem öt év telt el, a kereset beadásától a válás kimondásáig pedig két és fél év. Az ügy végére meglehetősen gyorsan pont került, bár fellebbezés is történt, igaz, érdemi változtatás nélkül. Ilyen tanúvallomások mellett másra nem is lehetett számítani.

A férj nevének viselése fontos kritérium, s jellemző mind a mai napig. Akkoriban még fontosabb mondanivalót hordozott: a külvilág számára bizonyította, hogy a gyermekek nem törvénytelen kapcsolatból származnak (bár ebben az esetben gyakorlatilag igen).

3. Schäffer Borbála kontra Szigethy Ernő

A felperes feleségről, Schäffer Borbáláról csak annyi derül ki, hogy paszományosnő. Férje, Szigethy Ernő cipészsegédként dolgozott, ő római katolikus vallású, 1884. május 24-én született és apja gazda volt. A kereset beadásakor még ismeretlen helyen tartózkodott.

„A [mellékelt] házassági anyakönyvi kivonat tanúsága szerint 1907. április hó 28-án házasságot kötöttem Szigeti Ernő budapesti lakossal, aki azonban engem házasságunk után alig pár nappal a [csatolt] helyhatósági bizonyítvány tanúsága szerint minden jogos ok nélkül elhagyott s azóta ismeretlen helyen tartózkodik, s így kénytelen vagyok ellene a válópert folyamatba tenni. – Tisztelettel kérem (...) a tek. Kir. Törvényszéket:

méltóztassék jelen rendes válókeresetem tárgyalására határnapot kitézni, arra alperest hirdetményileg idézni, részére ügygondnokot kirendelni s azután a Budapesten 1907 április 28-án kötött házasságunkat alperes hibájából az 1894: XXXI. tc. 80. §-a a) pontja alapján ítéletileg felbontani s alperest a költségek viselésére kötelezni.

Szegényjogon bélyegmentes. 1909. október 12.”

A helyhatósági bizonyítvány tanúsága szerint utolsó együttlakásuk a Lehel tér 6. szám alatt 1907. november 30-ig volt, és a házasságból gyermek nem született.

Október 19-én viszont visszaküldték a felperesnek a keresetet azzal az indokkal, hogy az alperes ismeretlen helyen tartózkodik.

A feleség köröztette Szigeti Ernőt a főváros területén, és sikerült kideríteni, hogy a Hernád utca 26. szám alatt lakik. Az adatok birtokában a keresetet újból beterjesztette. Az első békítésen alperes azonban nem volt hajlandó békülni. A másnapi tárgyaláson azonban az alperes nem jelent meg. A házasságvédő is megtette javaslatát, miszerint a házasság felbontását nem ellenzi.

A következő tárgyalás határnapja 1910. szeptember 23-a volt.

„Személyesen megjelent felperes kéri a házasság felbontását, mert alperes 1907 évi november hó 30-án minden ok nélkül elhagyta és azóta tartásáról nem gondoskodik és feléje sem néz.

Az alperes az elhagyás indokául azt hozza fel, hogy a szerelem elmúlt, ő már nem szereti felperest. Nem ellenzi a házasság felbontását, de a saját gondozására kéri a gyermekeket.”

Alperes bejelentette két tanúja, és az alperes sem jelent meg a tárgyaláson. Végül – lakcímtudakolás után – a felperesi kérdőpontok alapján sikerült kihallgatni a tanúkat:

„Szimacsek Henrik, 53 éves, római katolikus, paszományos.

1-2) Azt tudom, hogy alperes hosszabb idő óta külön él a feleségétől, vele nem törődik, őt nem tartja. Azt is tudom, hogy felperes, mint férjes nő együtt élt egy Römer János nevű emberrel; hogy most is együtt élnek-e, azt nem tudom.

Schäffer Ferencz, 29 éves, római katolikus, cipésmester. A felperes fivére, alperes sógora, a többi általános kérdésre nemmel felelt, a törvényes figyelmeztetés után:

1-2) Tudom, hogy alperes külön él a feleségétől, vele nem törődik, róla nem gondoskodik, felperes viszont együtt él egy Römer János nevű emberrel.

Tanú kéri a részére kirótt bírság elengedését, mert ő mint tanú megjelent, az előszobában várakozott, azonban egy tanú elküldte azzal, hogy nem lesz tárgyalás; a mulasztása vétlen volt.

A bíróság a fenti okból Schäffer Ferenczre kirótt bírságot elengedi.

Alperes kéri a maga részéről is viszontkeresetileg a házasság felbontását a H. T. 80. § a) pontja alapján, mert felperes együtt él egy idegen férfivel; kéri ehhez képest mindkettőjük vétkeességére való tekintettel a perköltségek megszüntetését, hogy alperes együtt él Römer Jánossal, ezt a ma kihallgatott két tanú igazolta.”

1911. november 14-én elrendelik a hat havi ágytól és asztaltól való elválasztást. A határidő 1912 júliusában már lejárt, amikor is felperes kéri a házasság végleges felbontását. Az előírások szerinti újbóli békeltetésen felperes bejelentette, hogy változás nem történt, és újabb előadni valója sincs, ítéletet kér.

„Ítélet

(...) A királyi törvényszék házasságot alperes hibájából a H. T. 80. § a) bontó ok alapján felbontja, s alperest a 85. § alapján vétkesnek nyilvánítja; egyuttal alperest viszontkeresetével elutasítja. (...)

Indokok: Az alperes beismerésével, valamint (...) tanúk vallomásaival bizonyítva van, hogy alperes (...) felperest jogos ok nélkül elhagyta, azóta tőle külön él, vele nem törődik, eltartásáról nem gondoskodik; alperes ezzel szándékosan és súlyosan megszegte házastársi kötelességeit. (...)

A felek házassági köteléke a 80. § a) alapján alperes hibájából felbontandó és a 85. § értelmében alperes vétkesnek nyilvánítandó volt.

Nem lehetett azonban helyt adni alperes viszontkeresetének, mert az ugyancsak a már megnevezett tanúkkal igazolt az a ténykörülmeny, hogy felperes az életközösség meg-

szüntetése utáni időben egy Römer János nevű férfival élt együtt, nem alkalmas a 80. § a) pontjában meghatározott bontó ok megállapítására. 1913. február 25.”

Viszonylag zökkenőmentes úgyról van szó ebben az esetben: a felek fiatalon, valószínűleg szerelemből, de még inkább heves fellángolástól vezérelve összeházasodtak, majd az újdonsült férj alig fél évi házasság után eltűnt. A fiatalasszony életkora nem derült ki az iratokból, de minden valószínűség szerint alig húsz éves lehetett (a férj huszonkét évesen nősült). Az a tény, hogy a még férjes asszony egy másik férfival létesített életközösséget a férje eltűnése után, nem vonta maga után a bíróság büntetését – hiszen ebben az esetben nem házasságtörésről van szó. Az ügy lezárását egyedül a férj és a tanúk kerestetése hosszabbította meg három és fél évre.

Befejezés

Az fentebb bemutatott perekben vannak visszatérő motívumok, amelyek segítik is nekünk, késői érdeklődőknek, a munkáját, és egyszerre hátráltatják is. A bírósági eljárás sablonjai mögött egyszeri és egyedi emberek vannak, és csupán életük egy szelete tárul elénk – a valódi érzésekről, a mélyben meghúzódó okokról a bíróság hivatalos, megszokott, ismétlődő kérdései nem hoznak felszínre semmit. A feltételezések is csak a mindennapi logika szüleményei, egyáltalán nem biztos, hogy helyesek is.

Ezzel a néhány bontóperrel csak bepillantást kaphattunk a huszadik század eleji társadalom életének azon momentumába, amelyről legtöbbet csak az érintett felek tudtak, hiába maradtak fenn utánuk a válási periratok. Az egyetlen biztos következtetés talán csak az lehet, hogy az emberi kapcsolatok akkor is ugyanolyan törekenyek voltak, mint manapság. Dédszüleink korában is – de bármikor a történelemben – az ember érzései, féltékenysége, sértődöttsége, vágyai, lehetőségei és számításai ugyanazokba a zsákutcákba vezettek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTALÓCZY PÉTER et al.: *Felekezeti egyházjog*. Budapest, 2004.
- GROSSCHMID BÉNI: *A házasságjogi törvény: 1894. XXXI. t. cz. 1–2. kötet*, Budapest, 1898–1903, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat.
- GYÁNI GÁBOR – KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. javított kiadás 3. változatlan utánnyomása, Budapest, 2004, Osiris.
- KOVÁTS GYULA: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint*. Budapest, 1883.
- MITROVICS GYULA: *A polgári házasság törvényei párhuzamban az eddigi házassági joggal. Egyházjogi tanulmány*. Külön lenyomat a sárospataki lapokból. Sárospatak, 1895.
- PACH ZSIGMOND PÁL et. al. (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 7/1. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. A másodikhoz képest változatlan kiadás. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- GERGELY ANDRÁS (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003, Osiris.
- RÁCZ LAJOS: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Jogtörténeti

Értekezések. 4. szám. Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. Szerkeszti: Kovács Kálmán, Budapest, 1972.

Rév Erika: *Váloperek krónikája*. Budapest, 1986.

RODERICK, PHILLIPS: *Amit Isten összekötött... A válás rövid története*. Budapest, 2004, Osiris.

SALACZ GÁBOR: „A reverzális kérdés Magyarországon”. *Katholikus Szemle*, 1937/1. 9–27.
www.1000ev.hu

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

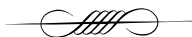
Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. c. V. 749/1909.

Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. c. V. 668/1909.

Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. c. V. 682/1909.

CSICSELY ILDIKÓ

A kiegyezés hatása a dohánytermesztésre

A magyar gazdaság egyik specifikuma a dohánytermesztés volt. Az osztrák tartományokban már I Lipót 1728-ban bevezette a dohányjövedéket, az Appaldót¹. A császárnak, amidőn vadászati készüléke megújításának költségei felett aggódott, Khevenhüller gróf azt az ajánlatot tette, hogy elvállalja a költségeket, ha a császár Alsó-Ausztriában a kizárólagos dohánykereskedelem jogával ajándékozza meg. Az uralkodó elfogadta az ajánlatot.” Az egyedárúságot Mária Terézia az 1749. november 21-én, és az 1750. november 3-án kiadott császári nyílt paranccsal módosította és kiegészítette.² Az összes osztrák tartományban bevezették.. 1859-ig a dohányegyedárúságot adóbréletti rendszer szerint kezelték, amely nem bizonyult pénzügyi szempontból eléggé jövedelmezőnek, s 1784. állami kezelésbe ment át. Az összes koronaországra kiterjesztették, de akkor még nem jártak sikerrel Magyarországon. Csak egy évszázaddal később, az 1850-es császári pátens rendelkezése nyomán válik hazánkban is állami monopóliummá, addig termesztése és kereskedelme is szabad volt. A rendelet értelmében 1851. március 1-jével a dohány termesztése és árusítása a kincstár jogai közé tartozott, ami azt jelentette, hogy csak engedéllyel lehetett termeszteni, csak a kincstárnak volt szabad eladni az általa megszabott feltételek, árak mellett. Az államhatalom képviselői tetszésük szerint szabályozhatták a termelés menetét és cserélhették ki a termelőket. 1852-ben a közös dohányvállalat a Császári és Királyi Osztrák Dohányjövedék nyugaton a lichtensteini hercegségtől egészen Bukovináig, és Sziléziától Hercegovináig terjedt. 1867-ig Ausztriával közösen kezelték, a kiegyezés következtében megtörtént a felosztás magyar és osztrák dohányjövedékre.” „dohányjövedék mindkét állam területén egyenlő törvény s igazgatási rendszabályok szerint fog kezeltetni.”³

Milyen hatásai voltak a monopólium bevezetésének?

1. AZ IGAZGATÁSI RENDSZER KIÉPÜLÉSE

Az 1867-ben önállósult magyar dohánymonopólium fokozatosan kinőtte a Pénzügyminisztérium belső igazgatási irányítását. 1882-től adminisztratív vezetését elválasztották

a műszaki vezetéstől és gyártástól, létrehozva a Dohányjövédéki Központi Igazgatóságot.⁴ 1897-ig a számviteli teendőket a Pénzügyminisztérium egysége látta el, ezután az igazgatóság mellé külön számvevőséget szerveztek.⁵ Ez intézte a dohánytermelés beváltását, a nyersanyagok bevásárlását, a gyártmányok előállítását, raktározását. Az igazgatóság munkáját segítették a Magyar Királyi Dohánybeváltó Hivatalok, ebből 24 volt az országban. Feladatuk volt a termelt és beszállított dohánylevelek beváltása, kiképzése, válogatása, bálázása; a dohánygyárakba szállítás intézése. Ezen felül az ún. Dohányjövédéki Felügyelőségek végezték a dohánytermelési engedélyek megadását, a beváltó hivatalok ellenőrzését, a dohány osztályozása elleni panaszok elintézését stb. Ebből 7 volt az országban: Aradon, Budapesten, Debrecenben, Nyíregyházán, Miskolcon, Szegeden és Szolnokon.

2. ÉRTÉKESÍTÉS

1894-ig a dohányeladást 13 önálló dohányáruda közvetítette és ehhez csatlakozott még a dohánygyárak által kezelt 5 raktár. A szigorú ellenőrzés, helyes számvitel szempontjából egyre fontosabbá vált a gyártás és eladás teljes elkülönítése. A pénzügyi kormányzat a dohánygyárakkal egyesítve működő dohányáruraktárakat a gyáraktól elkülönítették, és önálló hivatalokká szervezték 1895-től feladatuk lett a székhelyükön szervezett dohánynagyárudák kezelése. 1878-ban Magyarországon 27 helyen volt dohányraktár, 1885-ben 25 helyen.

Folyamatosan létesültek az országban a dohánygyárak, melyek száma a század végére elérte a 22-t. Kisebb mértékű, évente 60-128 ezer métermázsza dohányt exportált a francia és az olasz piacra. 16-36 millió forint értékben. Hazánk az export mellett nyersdohányt importált, a belföldön termelt nyers dohány javítására. Behozatalunk különösen Amerikából és Törökországból jelentős.

A dohánymonopólium éves szinten nézve nagy haszonnal járt, a következő adatok mutatják ezt:⁶

1868	12,1 MFt	1870	12,2 MFt	1875	12,3 MFt	1880	16,6 MFt	1886	19 MFt.
------	----------	------	----------	------	----------	------	----------	------	---------

3. TERMESZTÉS

1850 és az első világháború közötti időszakban 75-85000 kat. holdnyi területen folyt a dohánytermesztés. A legtöbb dohánytermelő vidék: Szabolcs, Torontál, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Csanád, Heves, Békés, Arad, Tolna, Hajdú és Csongrád megye. 1885-re már az ország 63 megyéje közül jelentékeny dohánytermeléssel foglalkozó megye összesen 18 volt. A termesztett dohányokat 3 „főfajba” csoportosították:

1. Nehéz levelek: ide sorolták azokat, amelyeket a kereskedelembe szegedi, debreceni, tiszai, szuloki és pécsi elnevezés alatt ismertek, és felhasználási területük elsősorban a szivargyártás, illetve a burnótkészítés.

2. Kerti, vagy könnyű levelek nagyobb részt finomabb pipadohányok előállítására szolgáltak.

3. Kapadohány.

A dohánytermő terület 90%-át az első csoportba tartozó dohányfajták tették ki. Az 1884-es adatok⁶ szerint: az országnak 39 dohánytermesztési körzete volt és 34 dohánybeváltó hivatal működött. A termés évente 50-60000 tonnát tett ki, melyet az osztrák dohányjö-

vedék vett meg. A termesztésre és értékesítésre gyakorolt hatásán kívül igen számottevő társadalmi következményei is voltak. Az 1840-es években és 1848 után is a dohány nagy részét kisbirtokos gazdák termesztették saját birtokaikon vagy bérelt földeken. Ezen kívül kertészközségekben és kincstári birtokon folyt még nagyarányú dohánytermesztés.

Az 1850-es évek végén, a gabonafélék értékesítési nehézségei miatt, a nagybirtokosok figyelme egyre inkább a dohány felé fordul. Fokozatosan visszaszorították a kisbirtokosokat és kisbérlelőket. Különböző formái alakultak ki a termelők elleni küzdelemnek, pl. az új árpolitika. Ezzel főleg a kisparasztnak által termelt, kishozamú kerti dohánynak lényegesen kisebb beváltási árakat állapított meg a monopólium előttinél, így termesztése nem vált kifizetődővé. Ugyanakkor a dohányzási divat is megváltozott. A korábban kedvelt pipadohányfajták a szivar és cigaretta elterjedésével elvesztették a dohányok közti előkelő helyüket. Az árak eltolódását a monopólium még inkább megerősítette, súlyosan érintve a termelőket, akik nem tudták vásáron, helyben eladni dohányukat, hanem termésük egészét megszabott áron át kellett adniuk a beváltónak. Elősegítették a termelés koncentrációját a monopólium adminisztratív intézkedései is, mivel a dohánytermesztés előfeltételeinek hiányaira (jól zárható pajta, a dohányföldök elkülönítése, meghatározott vetésforgó alkalmazása), a csempészetre⁷ hivatkozva számtalan termelési engedélyt vontak meg. Létrejötték a dohánytermesztő nagybirtokok, és a kistermelők jó része – akik nem kaptak termelési engedélyt – feleskertésznek szegődött az uradalmakhoz, annak keretei között vett részt a dohánytermesztésben.

Az állam ösztönözte a dohánykertészeket. Kedvezményes áron adta a magot, jó áron vásárolta fel a leveleket. A dohánytermesztéshez az egész családra szükség volt. A földterületeken a magok elvetése nem sok ember munkáját vette igénybe, a betakarítás annál inkább munkaigényes volt. A leveleket leszedték, kocsira rakták és hazavitték. Itt az egész család közreműködésével felfűzték és a csűrben hagyták egy-két hétig száradni. Majd ismét kocsira rakták egy 1893-as rendelet alapján – csak betakart járművön szállítható és a dohány – a legközelebbi dohánybeváltó helyre vitték.

A nagybirtokosok szívós támadásának következtében régebben híres dohánytermesztő körzetek szűntek be a termesztést. 1889-ben az 1887. évi rendelet értelmében az 1890-es dohánytermesztési engedélyhez már kötelezően előírták különálló szárítópajta és simítóhelyiség meglétét. Ez a rendelet viszont azt eredményezte, hogy csökkent a dohányval foglalkozók száma. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1892-es aradi Magyar Királyi Dohánybeváltó Felügyelőség 1641. számú rendelete. Ebben a dohánytermelésre ösztönzik a lakosságot azzal, hogy a legjobbakat jutalomdíjjal bíztatják további jó munkára.

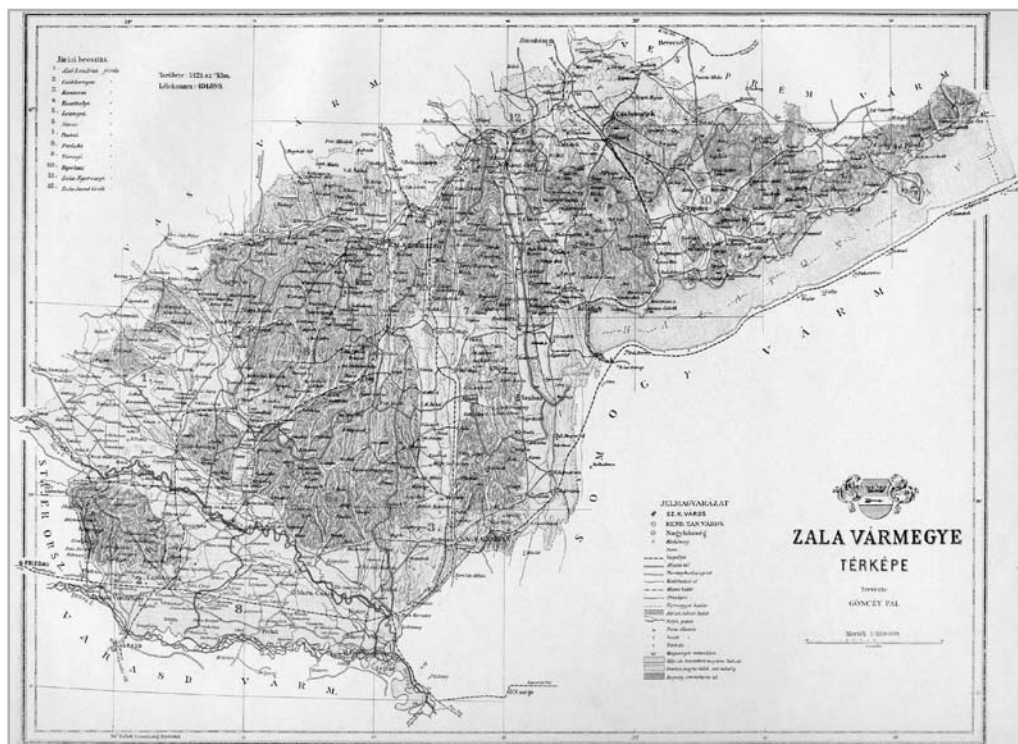
A kistermelők korábbi nagy száma igen megcsappant és a fajtaváltás miatt a kerti dohányban is hamarosan nagy hiány mutatkozott. A nagy levelű, nagy hozamú ún. tömegdohányokat az Alföld keleti, homokosabb területén, főként Szabolcs megyében kezdték termesztetni az újonnan bekapcsolódó földbirtokosok. Ezekben az években válik a vidék a dohánytermesztés centrumává. A jó minőségű, kerti dohány termesztése azonban egyre csökken, a század végére már országosan is alig jelentős. Az átalakulás további következménye, hogy a termelés újabb helyen, nagybirtokok keretében összpontosult, óriási elszegényedés következett be. A dohánytermesztőknek sietve kellett új foglalkozás után nézniük. Sokan vándormunkára adták a fejüket, vagy kupeczek lettek. A Duna mentiek elmentek hajósna, vagy Pestre munkásna. A század végén, a pusztákon kibontakozó allódiúmon sokan találtak megélhetést, dohánykertészként. A termelési központok. áthelyeződésével a régi tapasztalatok, új helyen, új környezetben hasznosultak és fejlődtek tovább.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOROVSKY KÁROLY: *Dohányjövedék Magyarországon*. Budapest, 1888.
 TAKÁCS LAJOS: *Dohánytermesztés Magyarországon*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.
 DR. SCHRER ÁDÁM – SZABÓ LAJOS: *Hova tűnt a magyar nép kincse? ... A magyar dohány!*
 Debrecen, 1980.
 KAZAY REZSŐ: *A magyar dohányjövedék 1867-től 1884-ig*. MDU. 1884. október 16.
 BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, 1972.
 LESTYÁNSZKY SÁNDOR (szerk.): *Magyar Mezőgazdasági Közigazgatás*. Budapest, 1902.

JEGYZETEK

- ¹ Jövedék: az az adóbevétel, amely olyan termékek után került kivetésre, aminek az előállítását, forgalomba hozatalát kizárólagossági joggal az állam magának tartotta fenn. Ilyen volt a dohányjövedék is.
- ² Codex Austriacus. V. Wien. 409.
- ³ 1868. 14. tc.
- ⁴ Budapesti Közlöny 650/1882 Pénzügyminiszteri rendelet
- ⁵ Budapesti Közlöny 89.866/ 1897. Pénzügyminiszteri rendelet
- ⁶ Borovszky Károly: *A dohányjövedék Magyarországon*. Budapest, 1888.
- ⁷ Egyedúrasági Kiadvány. Budapest, 1884.

Zala vármegye bemutatása

Zala vármegye közigazgatási egység volt a Magyar Királyság nyugati részén. Területe ma Magyarország, Horvátország és Szlovénia között van felosztva. Nevében a praeszláv ősiségű, tövénben indoeurópai sal- 'patak, folyóvíz' jelentésű szó rejlik. A vármegye latin neve: Zaladiensis.

A megye földrajzi viszonyai

A vármegye domborzati képe hullámos, a síkságba dombok ékelődnek, s északra a Bakony déli lába is érintette a vármegye területét. Különálló bazaltkúpként áll a Badacsony, Gulácsi-hegy, Szent György-hegy, Hegyesd, s legmagasabbként az Agártető. Két legfontosabb folyója a Zala és a Mura. Északról Vas és Veszprém vármegyék, keletről Veszprém és Somogy

vármegyék, délről Horvát és Szlavónország, nyugatról pedig Ausztria határolta. Területe 1920 előtt 5995 km². A Zala folyó kanyarulata és a Sárvíz-csatorna között számos völgytől hasított dombvidék emelkedik, míg a Sárvíz, Kerka és Valiczka patakok között a Göcsej néven ismeretes táj terül el. A Kerkától nyugat felé tágas róna terül el, melyből az alsólendvai dombvidék emelkedik ki. E róna a Mura és a Dráva közötti

sűrűn népesített, termékeny síkságba, a Muraközbe megy át. Vizekben a vármegye rendkívül gazdag, keleti részén a Balaton tava, melybe a Zala a Kis-Balaton vidékén szalad bele. A Balaton legnagyobb mellékfolyója Vas vármegyéből, Zala-fő helységnél ered, s több kis ágba egészen Zalaegerszegig folyik, s egyetlen jelentősebb patak sem táplálja. A Nagy-csatorna a Zalát a Murával köti össze. Zala vármegye nyugati felét általában átszegik a párhuzamos folyású és csatornák által egymással összekapcsolt vizek, melyek völgyei hosszan nyúl-

Járás, város	községek száma	népesség száma	magyar lakosság	német lakosság	horvát lakosság
Alsólendvai	78	50717	28772	137	145
Balatonfüredi	26	12317	11581	718	5
Csáktornyai	71	46471	4709	323	41182
Keszthelyi	26	30500	30500	109	9
Letenyei	49	31011	26630	60	4094
Nagykanizsai	39	36862	31653	675	4428
Novai	49	24985	24879	30	27
Pacsai	34	28872	28775	31	3
Perlaki	33	43916	2057	73	41647
Sümei	32	28269	27869	273	7
Tapolcai	35	37362	36730	521	4
Zalaegerszegi	58	33161	32975	38	12
Zalaszentgróti	27	24253	24156	52	2
Nagykanizsa rendezett tanácsú város	1	26524	25313	706	313
Zalaegerszeg rendezett tanácsú város	1	10844	10568	143	31
Összesen	559	466333	347167	3889	91909*

* Az 1910. évi népszámlálás alapján.

nak északról dél felé. Éghajlata meglehetősen meleg, a vármegye talaja általában véve igen termékeny.

Közigazgatás, lakosság

A vármegye területe a trianoni fölosztás előtt 13 járásra és két rendezett tanácsú városra volt osztva.

A vármegyében található községek általában véve igen kicsinyek, 28-nak volt 2000-nél több lakosa. A vármegye székhelye Zalaegerszeg, s az országgyűlésbe 9 képviselőt küldött. A trianoni békeszerződés a vármegyét megcsonkította, a csáktornyai és a perlaki járást teljesen, az alsólendvai járás 48 községét juttatta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak. Zala vármegye megmaradt területe 11 járásra és 2 rendezett tanácsú városra oszlik, s a megmaradt terület nagysága 4871 km², lakosainak száma pedig 1920-ban 346 965 fő. Székhelye továbbra is Zalaegerszeg, mellette a legnépesebb városok: Keszthely, Tapolcza, Sümeg. Vallási eloszlást vizsgálva van 317 333 fő, 91,5% római katolikus, 11363 fő, 3,3% református, 7339 fő, 2,1% evangélikus és 10362 fő, 3% izraelita, s elenyésző számú, 150 fő görögkeleti és 54 fő unitárius.

A vármegye története

Zala vármegye egyike a legelőbb keletkezett vármegyéknek, nevét némelyek szerint az átfolyó Zala folyóról, mások szerint Zala váráról nyerte. Az évtizedek óta folyó egyre kiterjedtebb régészeti kutatások valamennyi történelmi kor emberének emlékét felszínre hozták. Megtalálhatók Zalában az őskor leletei, a rómaiak és a népvándorláskor emlékei egyaránt. A legkorábbi épületeket a rómaiak hagyták az utókorra, kiváló úthálózatuk egyik legfontosabbika, a Borostyánkő út

Zala megyén vezetett át. A megtört Római Birodalom sorozatban hagyta magára távoli provinciáit. Az V. századtól egymást követő hullámokban érkeztek keletről a barbár népek Pannónia földjére először csak zsákmányszerző céllal, később már új hazát is keresve. A hunok, a gepidák, és a longobárdok rövid fennhatóságát az avarok mintegy két évszázados uralma követte, birodalmukat 803-ban egy frank támadás döntötte meg. Ebben az időszakban több irányból költöztek be szláv népek is a megye területére, ezek egy részét a Nyitra vidékéről a mai Zalavár mellé, a Zala folyó szigeteire telepedett Pribina szervezte a frankok támogatásával politikai egységgé. Pribina hatalmas építkezésbe kezdett: erősített székhelyet, templomokat emeltetett a biztonságos mocsárvidéken. Itt tartózkodott 866–867-ben a szlávok két apostola, írásuk megalkotója, Cirill és Metód is.

Szent István első királyunk létrehozta mind a mai napig élő közigazgatási egységet, a megyerendszert, melynek szolgálatára a várnépeket rendelte. A királyi vármegye első székhelye Kolon volt. A vármegye székhelyét később, valószínűleg Szent László király helyezte át Zalavárra. Feltételezhetően a XIII. században megjelennek a királyi szerviensek, akiknek 1232-ben Kehidán kiadott oklevele társadalomtörténetünk és jogtörténetünk egyik kimagasló emléke. A XV. században aztán megerősödtek a nagybirtokok, kiemelkedtek a magyar városfejlődésben nagy és sajátos szerepet játszó mezővárosok. A Hunyadiak korában már 34 mezővárost említenek a vármegyében, melyek lakossága differenciálódott és a földművesek mellett egyre nagyobb számban jelen vannak a kézművesek. XVI. század a törökdúlás százada. Szigetvár 1566-ban történt eleste után zsákmányszerző portyákon gyakran dúlják fel a falvakat a török csapatok. A kulcsfontosságúvá vált Kanizsa várának 1600-ban történt elvesztésével nem maradt számottevő vár a környéken.

Ez időben Csáktornyan élt Zrínyi Miklós a költő és hadvezér, ki tizenkilenc éven át volt Zala vármegye főispánja. A törökellenes felszabadító hadjárat során Kanizsa 1690-ben szabadult fel a török uralom alól. A török csapatok elvonultával eléggé lehangoló kép fogadta az arra vonulókat. Elnéptelenedtek a falvak, romos templomok, kolostorok, műveletlen földek jellemezték a táj képét. Később egyes birtokosok németeket telepítettek néhány faluba. A földesurak kedvező úrbéri feltételekkel próbálták idevonzani a jobbágyi munkaerőt. A XVIII. században a lakosság újra felépítette a falvakat, s megkezdődött a templomok (Szentgrót, Egerszeg, Nova, Szécsisziget, Búcsúszentlászló, stb.), majd a kolostorok (Türje, Kanizsa, Bucsuszentlászló, Zalaapáti, Keszthely), kastélyok (Szentgrót, Keszthely, Letenye, Resznek, Szécsisziget) építése. A megye mezővárosai közül Kanizsa gyors fejlődésnek indult, Keszthelyen kialakult a Festeticsek birtokközpontja és Egerszegen – miután felépült a vármegyeháza 1732-ben – állandósult a megyeszékhely. De ebben a században nyílik meg Kanizsán a piarista, 1772-ben Keszthelyen a ferences gimnázium, melyet később a premontrei tanító rend vesz át, s mintegy a folyamat megkoronázásaként 1797-ben Festetics György létrehozza a mezőgazdasági felsőoktatás intézményét, a Georgikont. A XIX. század első felének politikai és társadalmi pezsgésében a reformkor az országos politika színpadára szólítja Deák Ferencet és az 1849-ben mártírhalt Csány Lászlót. Balatonfüreden felépül a kőszínház, kifut az első gőzhajó a Balatonra és táncolnak a füredi Anna-bálon, majd megindul a fürdőélet a Berzsenyi által „százszoros édennek” nevezett Balatonparton.

A század hatvanas éveiben a vasútépítés hoz új lendületet a megye gazdaságába, s ennek elsősorban a csomóponttá váló Nagykanizsa lesz a kedvezményezettje, s kialakul egy máig is érezhető kettősség a megyében: Nagykanizsa lesz a gazdasági központ, míg Zalaegerszeg a közigazgatás centruma. Az 1930-as évek végén egy új iparág honosodik meg Dél-Zalában: az olajipar, mely mind a mai napig jelentős szerepet tölt be a megye gazdaságában.

Az első világháború után elcsatolják Zala megyétől a délnyugati területeit, és a Muraközt, majd az 1950-es közigazgatási átszervezés a Balaton északi partját Keszthellyel együtt Veszprém megyéhez csatolja. Keszthely és környéke csak 1979-től tartozik ismét Zala megyéhez.

■ **ZALAVÁRI APÁTSÁG:** Szent István királyunk 1019-ben alapította a bencés apátságot, melyet Szent Adorjánról neveztek el, de már előtte, 850 körül állott az apátság. 1250 óta hiteles hely volt, iratait a törökök elől Vasvárra szállították, s ezek így megmenekültek a török dúlásoktól. 1715-ben III. Károly megerősítette a rendet Zalavári birtokukban, s 1774-ben templomuk is felépült. A göttweigi apátság függésébe került, de 1873-tól a pannonthalmi főapátság alá rendelték, s az iratait is visszakapta.

Más egyéb egyházi alapítások: 1055-ben I. Endre megalapítja a tihanyi, majd 1137-ben Marton ispán a csatári bencés apátságot. 1226-ban Örményesen megjelennek a pálosok, majd Rajkon 1239-ben a premontreiek, 1250 körül épül az őrsi prépostság temploma, s 1339-ben Enyerén, 1399-ben Jenőn telepednek meg a pálos rendiek.

KÖNYVES PÉTER

SARNYAI CSABA MÁTÉ

„...de minden körülmények között meg lesz az a megnyugtató vigasztalásunk,
hogy a dolog nem rajtunk múlt”¹

Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor a katolikus autonómiáról²

Értelmezük összehasonlító elemzése

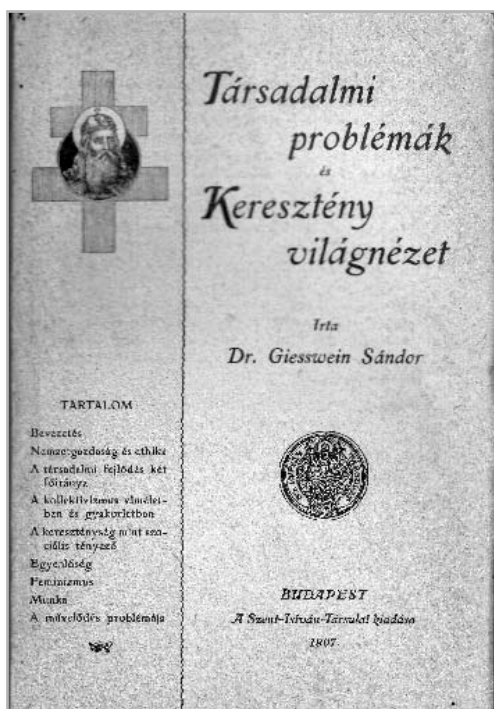
Tanulmányunk elsődleges célja, hogy a politikai és szociáلكatolicizmus két jelentős alakjának, Prohászka Ottokárnak³ és Giesswein Sándornak⁴, katolikus autonómia-értelmezését igyekezzék bemutatni, az összehasonlítás eszközeit is felhasználva. Ezen keresztül árnyalhatjuk mindkettőjük egyház és társadalom képét, rámutatva koncepciójuk tartalmi vagy hangsúly béli párhuzamaira és esetleges különbségeire is. Mindehhez először néhány szót kell szólnunk a katolikus autonómia fogalmi megközelítéséről, majd erre építve a legfontosabb fogalmi elemekről alkotott képüket egymás mellé állítjuk. Ezért követjük végig a további részekben előbb az állam – egyház és autonómia viszonyáról, majd az egyházi vagyon és az autonómia kapcsolatáról, ezt követően a létrehozandó autonómia szervezetéről, végül pedig a világiak szerepéről megfogalmazott nézeteiket. Az írás következő részében a történeti folyamat bemutatása érdekében röviden összefoglaljuk a második autonómia-kongresszus eredményeit. A záró gondolatokban törekszünk a két gondolkodó nézeteinek összehasonlító értékelésére.

1. A katolikus autonómia fogalma

Mielőtt az összehasonlításhoz látnánk beszélnünk kell a katolikus autonómia lehetséges fogalmi megközelítéseiről⁵, hisz katolikus autonómiáról, illetve annak megvalósításáról értekezni a XIX. század magyar történeti összefüggésében, paradoxonnak tűnhet. Felmerülhet a kérdés: hogyan beszélhetünk autonómiáról egy a külső ügyeiben az államhatalommal évszázadosan összefonódott, belső rendszerében hierarchikus és dogmatikai konstitúciója által is erősen szabályozott intézmény, a katolikus, azon belül is a magyar katolikus egyház kapcsán?

A katolikus egyházra elvileg milyen módokon vonatkoztatható az autonómia? 1. lehet külső azaz a katolikus egyháznak, az állammal szembeni autonómiája, illetve más – hasonló szerepet betöltő – intézményekhez, azaz egyházakhoz viszonyított függetlenségi foka ugyancsak az állammal szemben.

2. Lehet belső azaz az egyházon belüli autonómia, ami vonatkozhat a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára pl. a plébánosok és a püspökök vagy a plébánosok és a káplánok viszonyára. A tárgyalt szerzők írásaiban is megjelenik az autonómia azon vonatkoztatási lehetősége, amely a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólását jelenheti.

2. Állam–egyház–autonómia

Mint a katolikus autonómia fogalma kapcsán leírtakból is kitetszik igen fontos eleme ennek a laicizálódó állam és a katolikus egyház viszonya. Ha valaki komolyan gondolkodik a honi katolikus egyházi autonómia megadásán, annak mindennek előtt ki kell emelnie az egyházat „*abból a szolgaságból, amelyben Magyarországon van*” – írja Prohászka.⁶ Éppen ezért szerinte az autonómiai mozgalmak főcélja az egyház felszabadítása az állam befolyása alól. Ez a célkitűzés párhuzamba állítható azokkal a törekvésekkel, amelyek az állami életben a népképviselői rendszer bevezetésével a nemzet politikai szabadságának kiterjesztését szolgálják.⁷ E szabadság legfőbb biztosítója az államhatalom ellensúlyozása és ellenőrzése. Erre az igazi garanciát pedig a hatalommegosztás, a parlamenti képviselő, a közigazgatási és az egyházi autonómiák együttes megléte adhatja.

Az állam–egyház viszony fontos kérdésköre az egyházi méltóságok adományozása. Ehhez kapcsolódik az autonómia-szervezet befolyásának mértéke. Az 1870–71-es I. autonómia-kongresszus két pártja közül a radikális kisebbségi vélemény szerint az önkormányzatiság egyik szükséges feltétele az, hogy az előjárók a polgárok bizalma révén kerüljenek a vezető posztokra. Ennek analógiájára mindazoknak, akik az egyházmegyéhez tartoznak, kellő befolyást kell kapniuk – legalább közvetetten, képviselőik által – a püspöki szék betöltésére. Ugyanez érvényes a plébánosi állások esetében az egyházközség tagjaira is. Ez a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy a püspökjelöltek névsorát, mint az egész egyházmegye katolikusainak közös kívánságát, a megyei autonómia-gyűlés határozza meg. Ezt figyelembe véve pedig az Országos Katolikus Kongresszus tegye meg a hármas jelölést.

A többségi elképzelés szerint az igazgatótanácsban helyet foglaló kilenc egyházi s világi főúr, a püspöki kar és az illető egyházmegyei tanács 12 tagjának meghallgatása után, három személyt jelöl ki és a jelöltek neveit a király elé terjeszti, hogy az uralkodó a három közül egyet püspökké nevezzen ki. Az igazgatótanács tagjai azonban nem kötelesek döntésüket az egyházmegye képviselőivel egyetértésben meghozni, tehát a püspök jelöltek kiválasztása világi részről valójában a kilenc főrend kezében van.

A 27-es bizottság többségi és kisebbségi koncepciója is foglalkozik a kinevezési gyakorlattal.

A többség javaslata 112.§ értelmében érseki szék megüresedése esetén Magyarország érsekei és az üresedésben lévő érseki tartománybeli püspökök; püspöki szék üresedésékor pedig az ugyanazon érseki tartományhoz tartozó püspökök három személyt jelölnek ki. A hercegprímás mindkét esetben az autonómia Országos Igazgatótanácsát is meghallgatja

PROHÁSZKA OTTOKÁR PÜSPÖK

és úgy a püspökök, mint az igazgatótanács ajánlását, saját jelölésével együtt a minisztérium útján a főkegyúrhoz fölterjeszti.

Prohászka úgy látja, hogy a bizottsági javaslat „államfogházza” degradálja a korábbi államegyházat.⁸ Hisz a püspökeket az állam adja, „minden szabadságát, lépését az állam ellenőrzi, sőt még a papírjait is az állam rovatolja és ellenjegyzí”.⁹ Az uralkodói főkegyúri jog korlátozhatná ezt a törekvést, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a püspököt valójában a miniszter prezentálja. Giesswein Sándor az autonómia-szervezet befolyásának igényét a jelölési folyamatba éppen azzal indokolja, hogy bár a törvény betűje ennek ellentmond, a kinevezési gyakorlat úgy kezd fejlődni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a maga belátása szerint jelöli ki a püspökségekre alkalmas személyeket. „Ez még egy jóindulatú miniszter mellett is veszedelmes dolog lehet, és mindenesetre lealázó az egyházza.”¹⁰

A fenti 112.§ kapcsán Giesswein, utalva egy korábbi cikkére¹¹, azt nehezményezi, hogy a jelölők között az üresedésben levő szék egyházmegyéje egyáltalán nincs képviselve. A kisebbség javaslata ezen annyiban segít, hogy püspöki szék megüresedése esetén az egyházmegyei tanácsot az ajánlatát tételre jogosultak közé sorolja. Így maga a jelölési procedúra meglehetősen komplikált lesz, hisz egy püspöki szék üresedésekor, akár háromféle ajánlat-tétel is szóba kerülhet. Ugyanakkor ez a javaslata többé-kevésbé figyelembe veszi az összes illetékes tényezőt. A megvalósítás menetében azonban jobban szem előtt kellene tartani a püspökjelölés kánonjogi és magyar közjogi fejlődését.

A választás módjára vonatkozó, a későbbiekben vázolandó, elképzelései alátámasztására Giesswein kánonjogi és egyháztörténeti érveket vesz sorra. Mindenek előtt arra az – általa általánosnak nevezett – ősegyházi gyakorlatra hivatkozik, hogy annak idején az egyházmegye, – amely körülbelül azonos volt egy várossal – hívei és papsága együtt ejtették meg az egyházi méltóság kiválasztását, természetesen a tartománybeli püspökök ellenőrzése mellett. Abban az esetben, ha több jelölt volt a püspökök közülük a legméltóbbat szentelték fel.

A középkorban, szerinte ez a választási mód csak azért nem volt jelen, mert az egyházmegyéek területe és lélekszáma megnőtt.

Giesswein ezt egy alulról felfelé építkező jelölési rendszer kiépítésével kívánja áthidalni. A jelölésről először az egyházmegye képvisellete mondjon véleményt a püspöki és az érseki főmegyéknél egyaránt. Ehhez járulna még az igazgatótanács és a tartománybeli érsekek és püspökök javaslata. Az itt ismertetett választási koncepció az ősegyház gyakorlatán, illetve a kánonjogi és a közjogi hagyományokon alapul. Megvalósulása esetén az ajánlás az egyházmegye híveit és papságát, illetve azok képviselétét illetné meg. Ezt a képviseletet az autonómia keretében legcélszerűbben a székeskáptalannal egyesült egyházmegyei tanács alkotná.

Az egyszerűsítést és a folyamat gyorsítását célozza, de nézetünk szerint a hatásköri viszonyok kérdését is felveti az a Giesswein-féle kitétel, hogy nem minden testületnek kellene teljes egészében önálló jelöltlistát állítania. Más szóval esetleg a feljebb lévő felülvizsgálhatná az alsóbb szintű jelölést, annak jelöltjeiből egyet törölhetne és mással helyettesíthetné. Utóbbi esetben ki kellene kötni, hogy akit az egyházmegye vagy az igazgatótanács első helyen ajánlott feltétlenül kerüljön be az uralkodó elé terjesztendő végleges hármaskör ajánlatba.

Végül a jelölési folyamat gyorsítása érdekében Giesswein szükségesnek tartja, hogy jogvesztő érvényű határidő legyen meghatározva minden jelölő testületnek, amelynek lejártával ajánlási jogát elveszti. Ezt ő valahol négy és hat hónap közötti időintervallumban tartaná kívánatosnak.

3. Egyházi vagyon és katolikus autonómia

Igen fontos része az autonómaszervezet hatáskörének az, hogy milyen egyházi vagyon részekre terjed ki, és azok kezelésébe, amelyek felett rendelkezik valójában kinek/kiknek, melyik szervezeti szintnek van beleszólása.

Az 1870/71-es I. autonómia kongresszus mindkét pártja elfogadta, hogy az egyházi birtokokat és alapítványokat a katolikus egyház számára fenn kell tartani, s az összes katolikus hívek kezelésébe kell venni. Abban azonban, jelentős nézetkülönbség támadt, hogy milyen módon kell ezeket a javakat az egyházi, nevelési és iskolai célokra fordítani úgy, hogy azok hozadéka növekedjen, illetve abból minél többet tudjanak a nevelési és oktatási feladatokra fordítani, hogy ennek következtében a hívek áldozatkészségét minél kevésbé kelljen igénybe venni. A többség úgy szerette volna biztosítani a főpapság számára az e javak feletti rendelkezést, hogy kezelésüket rájuk bízza, s megelégedett azzal, hogy megadóztassa a javakat. A kisebbség, ezzel szemben csak az akkor élő püspökökre vonatkozóan fogadta el ezt az elvet, de azt akarta, hogy az új kinevezéseket követően a kezelés az önkormányzat kezébe menjen át. Így azt az alsópapságot és a világiakat egyaránt reprezentáló szervezetre bízzák. Ennek a gyakorlati hasznát abban látták, hogy lehetőséget nyújt az átláthatóbb, nagyobb szakértelemmel folytatott és ennek következtében jövedelmezőbb gazdálkodásra.

A kisebbség a rosszul fizetett káplánok és plébánosok jobb ellátását is erősen szorgalmazta. Ennek érdekében azt javasolta, hogy az önkormányzat évenkénti országos gyűlése döntsön a kanonoki stallumok számának csökkentéséről és a fennmaradó forrásokat fordítsák a lelkeskedő papság életkörülményeinek javítására. Ezen felül azt is indítványozták, hogy a püspökök magas jövedelmét szállítsák lejjebb. E mellett úgy érvelnek, hogy a püspöki méltóság tekintélye nem csökkenne azáltal, ha jövedelmüket a fent említett nevelési és egyházi célok érdekében mérsékelnék. Hisz a főpapságnak méltó módon való ellátása ezek után is biztosítható lenne.

A közoktatást és a nevelést szolgáló alapok és alapítványok ügyében a radikális párt azon az állásponton volt, hogy minden katolikus oktatási intézmény, és a hozzájuk tartozó alapítványok, felett az önkormányzat gyakorolja a felügyeletet. Ezt a feladatot a központból kiküldött felelős szakértők által lássa el, azzal a céllal, hogy a katolikus vallásoktatás úgy folyjon, a leendő papok pedig olyan szinten legyenek képezettek, hogy a kor igényeinek meg tudjanak felelni és képesek legyenek „hazánk szabadelvű haladásában közreműködni”.

A II. kongresszus által kiküldött 27-es bizottság mindkét szárnya fontosnak tartja, hogy a katolikus egyház által saját tulajdonának tekintett alapok és alapítványok kezelési jogát

visszaszerezze. A kisebbség javaslata azonban nagyobb hatáskört kíván az autonómiának biztosítani a vagyon kezelés terén. Ugyanis, a többség elképzelésétől eltérően, nemcsak az eddig főként az állam által kezelt oktatási és nevelési alapítványok kezelését vonja az önkormányzat hatáskörébe, hanem minden olyan alapot is, amelyet nem szorosan istentiszteleti célra, vagy egyházi javadalmasok ellátására szántak.

Prohászka is az egyházi birtokok birtokjogának és az alapok kezelésének a létrehozandó autonómia fennhatósága alá bocsátása mellett érvel. Eddig az egyházi birtokok birtokosai az adott jogi személyek: püspökségek, káptalanok, apátságok voltak. Szükséges lenne azonban hozni egy olyan törvényt, amely kimondja, hogy ez a birtokjog a katolikusok összességét illeti, amit az autonómia képvisel. Egyértelműen kijelenti Prohászka azt is, hogy miért tartja szükségesnek ezt a lépést. Amíg ugyanis az autonómia megvédhetné, addig a jelenlegi birtokosok a továbbiakban aligha tudnák megvédeni a katolikus egyházi vagyont a szekularizációtól. „Ugyan mi volna akkor okosabb, átíratni azt a birtokot s ezáltal megmenteni, vagy át nem íratni s ezáltal elveszteni azt?”¹² teszi fel a „költői” kérdést Prohászka.

Kinek kell, kinek áll jogában ezt kezdeményezni? Nem az autonómia-szervezet világi tagjainak, mert a rendelkezési jog az egyházban a püspököket illeti. A szerző szerint ott a példa is a mai egyháznagyok előtt. Elődeik mondtak le 1848-ban az ősiségről és a dézsmáról.¹³ Mi vette rá őket a lemondásra annak idején? A mai helyzethez hasonlóan „az érlelődő, fejlettebb eszméknek föltartóztathatatlanabb térfoglalása”¹⁴, ami a világi hívek növekvő befolyását eredményezte az egyház ügyeibe. A megoldás tehát kézenfekvőnek látszik a konkrét kérdésben, mint a világiak és az egyháziak kapcsolatainak az új viszonyok közötti kialakításában egyaránt: „Kik a hatalmat jog szerint birtokolják, azok e hatalom funkcióit másokkal megosztják”.¹⁵

Giesswein részletesebben foglalkozik a témával. Ő a katolikus egyházi alapok felhasználása kapcsán felemlíti, hogy az autonómia szervezet egyik elsődleges feladata a katolikus oktatási intézmények támogatása felekezeti jellegük megőrzése érdekében.

Honnan teremthető ezekre a célokra anyagi forrás? Az egyik lehetőség, a tanulmányi alap hozzáférhetetlennek látszik. Az autonómia létrehozásának fő célja éppen az, hogy hozzáférhetővé váljon. Ennek elérése érdekében már az első pillanattól kezdve hangsúlyozni kell a létrejövő autonómia-szervezet azon igényét, hogy az állam kezelésében lévő vallás-tanulmányi és egyetemi alapra jogot formál. Nem szabad megfélemlíteni ugyanakkor arról, hogy ezeket az alapokat valóban korszerűen, a nevükben is jelzet céllal köteles felhasználni a kezelési jog birtokosa.

Giesswein külön kitér azokra az alapokra is, amelyeket a papság a maga jövedelmeiből a saját maga számára tett. Ilyen például az egyházmegyei nyugdíjalap, vagy a kárvallott papok segélyezésére fennálló alapítványok. A világiak ennek a kezelésében is segídezhetnek, de hogy ez milyen arányban és módon történjék az csak a papság beleegyezésével volna eldönthető. A megegyezés kimunkálásának helye e kérdésben is az egyházmegyei gyűlés lehetne.

Az autonómia feladatainak ellátásához szükséges további költségek forrásaként a 27-es bizottság mindkét felének javaslata a világiak és klerikusok megadóztatást említi. A kisebbség javaslata a híveket háromszor kívánja megterhelni: egyházközségi, egyházmegyei és országos autonómiai adó kiszabásával. „Ez tiszta lehetetlenség.” – írja Giesswein.¹⁶ A hívek, ha megtehetik, bizonyosan adóznának, „De csak olyan dologra, amit saját szemükkel látnak, saját templomukra, saját iskolájukra.”¹⁷

A kisebbségi elképzelés szerint a papok is fizetnének autonómia járulékot, ami Giesswein

szerint a lelkészkedő papság egy részének is terhet jelentene. A javaslat értelmében ugyanis minden lelkész, akinek az évi javadalma meghaladja az 1200 forintot az egyházmegyei gyűlés által megállapított járulékot fizet. Ezen felül pedig az országos katolikus gyűlés is szabhat ki rá fizetési kötelezettséget. Ehhez járul még a papok 'illő ellátásához', a kongruához való hozzájárulás és a papi nyugdíjalapba való befizetés is. Akinek csak alig valamivel haladja meg a jövedelme az évi 1200 forintot, annak ezek a terhek már jelentősek lehetnek. Ezt úgy lehetne elkerülni, Giesswein megoldási javaslatát követve, ha progresszív alapon egy együttes járulékkerhelési maximumot állapítanak meg.

4. Az autonómia-szervezet

A fentiek értelmében vizsgáljuk meg most az autonómiai-szervezet egyes szintjeinek meghatározását. Az 1870/71-es kongresszus mindkét pártja egyetértett a szerkezetben: alulról felépítve az egyházközségi, és az espereskerületi gyűlés és tanács felett áll az egyházmegyei gyűlés és tanács; majd az országos igazgatótanács, és végül az Országos Autonómia Kongresszus.

Az igazgatótanács kompetenciájában, amely az autonómia legfőbb végrehajtó testülete, azonban már eltértek a nézetek. A főpapi párt ennek kezébe olyan nagy mértékű hatalmat adott, amely a gyakorlatban lehetetlenné tette volna az alsópapság és a hívek minden valós befolyását. Ez a testület terjesztené fel tulajdonképpen az uralkodónak a püspök és kanonok jelölteket és a vagyont is kézben tartaná.

A radikálisok koncepciójában az igazgatótanácsban a hercegrímásnak nincs helye. Legyen három papi és hat világi tanácsos, ezek kapjanak fizetést a munkájukért, nehogy csak főurak kerülhessenek be ide. Az igazgatótanács maga válasza elnökét, s ne automatikusan a hercegrímás legyen az elnök. Az esztergomi érsek ugyanis hivatalból az országos katolikus gyűlésen elnököl, s az igazgatótanács éppen ennek tartoznék felelősséggel. A főpapi párt még azzal is növelni akarta e testület hatalmát, hogy alsóbb hivatalnokainak, az ún. osztályfőnököknek, a kinevezését kizárólag a tanács saját hatáskörébe utalta. A kisebbség ezzel kapcsolatban is kívánta az országos gyűlés beleegyezését.

A századfordulón a 27-es bizottság mindkét részének elképzelése tárgyalja az autonómia szervezet felépítésének kérdését, de látványos a különbség közöttük.

A kisebbség javaslata következetesen minden szinten megtartja a különbséget a bővebb és szűkebb képviselő, a gyűlés és tanács között: a hitközségi autonómia szervezetnél éppen úgy, mint az egyházmegyeinél vagy az országos autonómiánál. Ezzel szemben a többség javaslata egyházmegyei gyűlést nem említ.

Prohászka Ottokár értékeli a tervezett intézményi szinteket is. Ítélt meg lehetőségen sommás. Az egyházközségi autonómia-szervezetekre ráruházni kívánt feladatokat szerinte elvégzik a már létező iskolaszékek. Az egyházmegyei autonómiagyűlés és autonómia tanács eleve „elsorvadt gondolat.” Végül pedig az Országos Autonómia Gyűlés, illetve Tanács hatásköre „igen kevés jogból, inkább szerény foháskodásból áll”¹⁸. Inkább csak „valami tehetetlen nyöszörgés”, mint valódi befolyási lehetőség.¹⁹

Giesswein a szervezeti felépítést fontosnak tartja. A kisebbség nézeteit lényegében elfogadja, de úgy látja, hogy a kisebbség javaslata túlzottan részletekbe bocsátkozik az egyházmegyei gyűlés és tanács működésének szabályozása során, nem hagyva mozgásteret az

egyes egyházmegyei testületek szabad fejlődéséhez, hogy azok némiképpen alkalmazkodni tudjanak a helyi sajátosságokhoz. Az elgondolás minden hazai egyházmegyét egy sablon szerint kezel. Erre példaként azt hozza fel, hogy az adott egyházmegye lélekszámától függetlenül az egyházmegyei tanács tagjainak száma egyformán 30 (20 világi és 10 egyházi személy). Ez lenne az irányadó az esztergomi főegyházmegyében, ahol a plébániák száma 478, az egyházmegyei papságé 850, s a híveké 1 200 000.; éppenúgy, mint a nagyváradiában, ahol 64 plébánián 150 pap lát el 130 000. hívót. Ez a szembeszökő aránytalanság Giesswein szerint úgy lenne kiküszöbölhető, ha maga az egyházmegye állapíthatná meg a képviseltetés arányát. Vagy legalább három kategóriára kellene elkülöníteni: nagyobb, középnyagyságú és kisebb egyházmegyéket, s eszerint meghatározni az egyházmegyei tanács tagjainak a számát.

Összességében az egyházmegyei gyűlés létrehozása feltétlenül szükséges volna azért is, hogy az adott egyházmegyei viszonyoknak megfelelő, az igazgatótanács által jóváhagyandó statútumokat kidolgozza. Az egyházmegyei gyűlés segítségével könnyebb volna az erdélyi egyházmegye hosszú évszázadokig fennálló, majd a kiegyezés előtt újra kiépült autonómiaszervezetét, az Erdélyi Katolikus Státust is beépíteni a szűkebb értelemben vett magyarországi autonómia-rendszerébe. Végül, de nem utolsósorban az egyházmegyei gyűlések „némileg pótolnák az egyházmegyei zsinatokat, melyeket egyik-másik egyházmegyében már hírből sem ismernek.”²⁰

5. Világiak és az autonómia

Épp ez utóbbi szempontból kiindulva fogalmaz úgy Prohászka, hogy „az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek egyik konkrét megnyilatkozása.”²¹ A modern korszak vezéreszméje az egyéniség kiteljesítése. Ennek során kialakul a polgár önállóságtudata, s a fejlett, önálló, hozzáértő polgárok milliói adják az állami szervezetnek is tökéletesebb formáit, amennyiben mindenütt önrendelkezést, önkormányzatot, teremtenek.”²² Az új hatalomgyakorlási formában az adott államban élő polgár önrendelkezésének megjelenési módja a kormányhatalom megosztása, a törvényhozásban való részvétel biztosítása.

Ezekkel a tendenciákkal szemben áll, hogy a világi híveknek saját egyházukban semmilyen befolyásuk sincs. Prohászka szavaival: „helyzetük inkább magánjogi mint közjogi; (úgy értem azt, hogy üdvözüljenek);”²³ Azoktól a feladatoktól azonban, amelyeket az egyház mint közjogi intézmény közjogi erővel, a hívek tömegeire támaszkodva megoldhatna, a laikusok távol állnak, mert „ott áll a klérus: érsekek, püspökök, papok, és mögöttük borong a hívek hűlt helye.”²⁴

Az egyházi autonómia által szorosabban kötődnek a hívek az egyházhoz, hisz van mi fölött rendelkezniük, van valódi tennivalójuk. Így megszűnik „a megcsontosodott nembá nonság minden egyházi ügygel s érdekléssel szemben”.²⁵ Az autonómia megteremtése nem azonos a keresztény élet megteremtésével, mert ezt nem az autonómia, nem az egyéniség hordozza, hanem az isteni kegyelem sugallja és teremti meg, de „az emberiség haladása a mi történeti fejlődésünk alapján okvetlenül kívánja az önrendelkezésnek az a formáját, melyet autonómiának hívunk.”²⁶ Állam és egyház az a két jogi szervezet, amelynek keretei között él a modernkor szabad embere. A történelem során végig követhetőek azok a küzdelmek, amelyeket a „szabad ember emancipációja vívott az állami jogrenddel.”²⁷

Elmondható, hogy a mai ember minden téren az önkormányzat, az önrendelkezés felé halad. Az önrendelkezés légkörében felnőtt ember pedig az egyházban is autonómiát akar:

„E mozgalmak mélyén rejlő ok az individualitásnak s a szabadságnak fejlettebb állapota.²⁸”

Az egyéni öntudat megerősödése következtében a társadalom, mint a szabad egyéniségek legitim közössége befolyást akar szerezni magának a tekintélyre, és a tekintélyelvű intézményekre. Ez nem azt jelenti, hogy eleve minden tekintély létét kétségbe vonná, hanem „erkölcsi befolyást követel, ellenőrzést gyakorol a tekintéllyel szemben, sürgeti a tekintélytől, hogy kötelességeinek megfeleljen”.²⁹

A világiak befolyásának növelése mellett a továbbiakban azt hozza fel, hogy a katolikus egyház története során az állomnak éppen elég befolyása volt, és az egyház ebbe végülis belenyugodott, „hasonló befolyást engedhet meg az egyház a hívők közönségének is.”³⁰ A világiak az új eszmék hatására azt akarják elérni, hogy egyházuk ügyeibe legalább olyan mértékű befolyással rendelkezzenek, mint a „felekezeten államkormány”. Ezt úgy lehet Prohászka szerint megvalósítani, ha a korábbi állami jogosítványok „a katolikus polgárok kezeibe tételnek le”.³¹ Az autonómia is ennek az önrendelkezési igénynek egyik lehetséges kifejezési formája az adott viszonyok között, ezért népszerű és szükséges.

Az egyházi autonómia létrehozásához szükség van a hívek valódi, tényleges jelenlétére az egyház életében. A honi hívek azonban okkal és joggal közömbösek egyházuk problémái iránt. Formailag ugyan tagjai egyházuknak, hiszen „egymás hátán, zsúfolva vannak az anyakönyvekben”³², de ha szellemi jelenlétüket tekintjük úgy tűnik, mintha „egy zsúfolt teremben egymás mellett ülnének s horkolnának”³³. Ezen a helyzeten csak úgy lehet változtatni, ha nem feltűnik az egyházat saját híveitől, mert „a hívek a modern korban az egyház szabadságának hordozói, s csak a kifejlett, katolikus öntudatra lehet egyházszabadságot építenünk.”³⁴

A világi hívek befolyásának növekedését rossz szemmel nézők az egyház érdekeinek védelmét továbbra is az apostoli királyra és az uralkodói felségjogokra, mindenek előtt a főkegyúri jog gyakorlására bízák. Ezek a jogok a modern jogtudományban a világi állam jogai közé vannak sorolva, és mint ilyenek a parlamentnek felelős kormányzat hatáskörébe tartoznak. Ennek tudatában még inkább nyilvánvaló, hogy csak a hívek katolikus öntudatra ébredése biztosítja az egyház szabadságát az államhatalommal szemben, és ad életerőt magában az egyházban.

A világi katolikusok eképp megnövekedő súlya miatti félelmek nem megalapozottak, mivel az önkormányzat megszervezése nem a püspöki joghatóság ellen irányul. A világiak részvételével létrehozandó autonómia nem sajátíthat ki jogokat, csak élhet azokkal, amelyeket biztosítanak számára. Elsődleges céljának pedig annak kell lennie, hogy az állom hatalomtól kapjon meg minél több olyan jogot, amely az egyház életét érinti.

A létrehozandó autonómia-szervezet egyik elsődleges céljának annak kellene lennie, hogy a „hitközönyben” élő, az egyházuk felé „részvétlen” világi híveket az egyház iránt „valamiképpen felvillanyozza.” Ennek elérése érdekében pedig a katolikus közösségnek olyan jogokat kell kapnia, amelyek az autonómia-szervezetnek valódi értéket és tartalmat adnak.

Giesswein Sándor vitairatában nem tér ki külön a világiak szerepére a saját autonómia értelmezésében, de több helyen utal rá. A fölláltandó autonómia szervezeti felépítésének taglalásakor az egyházmegyei gyűlések kapcsán, Dudek Jánossal polemizálva³⁵, említi meg. Nem fogadja el ugyanis az egyházmegyei gyűlés kihagyása mellett azt a Dudek-féle érvet, hogy ennek bevezetésére még sem a hívek, sem az egyháziak nem eléggé érettek, iskolázottak. Dudek jelesül úgy látja, hogy ahhoz, hogy az egyházmegyei gyűlés létrehozható legyen előbb gyakorlásként a világiaknak és egyháziaknak egyaránt ki kell járnia az egyházközségi gyűlések és az országos gyűlés iskoláját.

Gisswein ezt, az egyházmegyei gyűlések létjogosultságát a szellemi kiskorúságra építő érveléssel elvető gondolatsort, visszautasítja. Indokai szerint, amennyiben a fenti argumentációt igaznak fogadnánk el az éppen hogy alátámasztaná az egyházmegyei gyűlés szükségességét. Hisz ez lehetne az a közeg, ahol „kiképződhetnének a mi erőink az országos gyűlés és igazgatótanács számára, itt volna leginkább alkalmunk megismerni a katolikus egyház ügyeinek tehetséges szószólóit.”³⁶ Ez volna egyszersmind az a hely, ahol az egyházi és világi hívek nagyobb körben találkoznak: „a világi vonatkozású egyházi ügyekben nézeteiket, eszméiket kicserélhetik, tisztázhatják.”³⁷

6. A II. autonómia-kongresszus végkifejlete

Tanulmányunk vége felé néhány szó a II. autonómiaszervező kongresszus későbbi menetéről és következményeiről, illetve inkább talán azok elmaradásáról. A végül 1902-ben lezárult kongresszus elfogadta az autonómia-szervezet működési szabályzatát.³⁸ Ez a dokumentum sajátosan igyekszik egységbe hozni a mérsékelt liberális és a konzervatív jogvédő álláspont bizonyos céljait. Ennek jegyében vegyük szemügyre a szervezet szabályzat szerinti hatáskörét.

Az egész katolikus autonómia szervezet élén az évente összehívandó országos katolikus gyűlés áll. Ennek égisze alatt, az igazi döntéshozó és végrehajtó szerv az igazgatótanács lett volna. Mindkettő élén tisztségéből fakadóan a hercegprímás, mint egyházi elnök és helyettese, egy választott világi elnök áll. Az egyházi főméltóságok tisztségük jogán eleve tagjai ennek a testületnek. Az egyes egyházmegyei autonómia-szervezeteket az egyházmegyei tanács irányítja. Az egyházmegyei autonómiagyűlést, amely a 27-es bizottság kisebbségi javaslatának és Gissweinnek „Reflexióinak” egyaránt sarkalatos pontja volt, a kongresszus nem támogatta. Az egyházközségek élén az egyházközségi gyűlés és az ennek tagjai közül választott egyházközségi képviselőtestület és egyházközségi tanács állna.

A püspöki stallumok betöltésekor az igazgató tanács választ saját tagjai közül egy öttagú bizottságot. Ebben a bizottságban helyet kap a prímás és a püspökök által maguk közül választott két tag, valamint a teljes igazgató tanács által választott két világi képviselő. Az adott kinevezési ügyben a prímás által az uralkodó elé terjesztendő három jelölt kapcsán nem az autonómia-gyűlés, sőt nem is az igazgató tanács, hanem csak ez az öttagú bizottság nyilváníthat véleményt. Azaz itt sem jelenik meg sem a bizottsági kisebbség, sem Gisswein minden érintett félre kiterjedő jelölési koncepciója.

Az anyagi alapok³⁹ felett – idetartoznának a szabályzat értelmében a vallás, a tanulmányi, az egyetemi és egyéb oktatási, nevelési, illetve jótékonyági alapok és alapítványok, valamint az azokból fenntartott intézmények – az autonómia-szervezeten belül valódi jogokat csak a végrehajtó hatalmat gyakorló igazgató tanács kapott, nem pedig az Országos Autonómia Gyűlés. Másrészt viszont ezt a tanácsot is csak az ellenőrzési jog illetné meg, és csupán korlátozott rendelkezési joggal bírna. A kezelés joga továbbra is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezében maradt. Ugyanakkor az alapok és alapítványok közül azok, amelyeket a püspökök és a káptalanok eddig saját maguk gondoztak továbbra is az ő kezelésükben maradtak és nem tartoznak az önkormányzat hatáskörébe.

Nem tartoznak az önkormányzat kompetenciájába a hitelvi, hittanítási, liturgiai, egyház-kormányzati és egyházfegyelmi ügyek. Ezen felül természetesen a király legfőbb felügyeleti joga sem sérülhet. Épp az előbb említett uralkodói jogosítványok alapján a II. kongresszus

által elfogadott szervezeti szabályzatot Ferenc József elé terjesztették. Róma és a magyar kormány, homlokegyenest ellenkező okokból, egyaránt elutasította a szervezet létrehozását. A Római Szentszék az egyházi joghatóság akárcsak részbeni megosztását is elfogathatatlannak tartotta. A politika hazai irányítói pedig a tervezetet a konzervatív jogvédő egyházi szemlélet megvalósulásaként értékelték. Úgy látták, hogy az eladdig a minisztérium hatáskörébe tartozó ügyek egy részében – főként az egyházvagyonosi és kinevezési kérdésekben – az egyházi felső vezetés kapna valódi befolyást, egy ilyen módon működő autonómia-szervezetet pedig nem kívántak támogatni. Az autonómia a valódi politikai akarat hiánya miatt ekkor sem valósult meg.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a kiegyezés után, az 1867-71-es időszakban van jelen egyidejűleg a legszélesebb körű és a leginkább sokszínűen értelmezett autonómia-igény.⁴⁰ Három jól elkülöníthető koncepciót láthattunk: a konzervatív egyházas, a liberális katolikus és a radikális autonómiaelképzelést. Az egyházas megközelítés tisztán jogvédelmi és jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak demonstratív célzattal. A liberális katolikus elgondolás a vallás és a liberális haladáseszmé összeegyeztetésének szándékával kívánt a világiaknak valós befolyást az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit. A radikális szemlélet a liberálissal a reform szükségességének hangsúlyozásában megegyezik. Azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát a radikálisok az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában látják.

A fent vázolt elképzelések egyike sem valósult meg a gyakorlatban. Ennek közvetlen oka, az hogy a világegyházban tovább erősödik a centralizmus. A létrejövő újszolasztika, a liberalizmus alaptételeit elítélő Syllabus, és különösen is az I. Vatikánum után a liberális elvi alapú polgári állam és a hivatalos egyház útjai jó időre nálunk is szétváltak.

Az új törésvonalak kialakulásával a századfordulón, az egyházpolitikai törvények után, egyházi körökben a radikális autonómia elképzelés teljesen képviselhetetlenné vált, de még a mérsékelt liberális koncepció sem volt itt végigvihető. Maradt elsődleges lehetőségként egyházi oldalon a konzervatív koncepció valamelyest áthangszerelt, méginkább jogbiztosításra törekvő formája. A 27-es bizottság kisebbségi javaslatából és a több ponton inkább ehhez, mint a többségi véleményhez kötődő Giesswein-féle reflexiókból élénk táruló sajátosan „hibridizált” autonómiaelképzelés mind a konzervatív egyháziak számára, mind a dualizmuskor liberális világi politikai erői számára – az autonómia által elérni kívánt céljaikat tekintve – a hatáskör és a szervezeti felépítés szempontjából egy időben volt túl sok és túl kevés.

7. Összehasonlító értékelés

Az állam a katolikus egyház viszonyában az autonómia szerepét Prohászka úgy fogalmazza meg, hogy az egyház tényleges problémáinak megoldására az államtól való tényleges önállóságot adó „erőtéljes, egészséges autonómiát”⁴¹ kell létrehozni. A 27-es bizottság javaslatát is elsősorban azért bírálja, mert nem biztosítja az egyház szabadságát az állammal szemben. Ez legszembeütőbb az egyházi méltóságok kapcsán, hisz az autonómia a tervezett módon nem jelent ellensúlyt a kormányzati befolyással szemben. Már pedig ez

helyettesíthetné a királyi főkegyúri jog gyakorlatilag súlytalanná vált kontrollját a világi politika befolyásával szemben.

Giesswein Sándor az autonómia-szervezet befolyásának igényét a jelölési folyamatba ugyanezzel indokolja. Ő hosszasan körül is írja, kánonjogi és egyháztörténeti érvekkel ma-látásmaszta, hogy hogyan képzei a gyakorlatban ezt a befolyást. Az egyes főméltóságokra vonatkozó ajánlattétel, a következő jogosultak együttes, vagy fokozatonkénti jelölése által történjen: egyházmegyei gyűlés, igazgatótanács, tartománybeli püspökök, illetve érseki széknél a többi érsek is. Giesswein szavai szerint: „Ez az egyedüli helyes rend logikai és jogtörténeti szempontból.”⁴²

Itt fontos megjegyezni, hogy a fenti három tényező már az I. kongresszus többségi és kisebbségi javaslatában is jelen volt, de az itt ismertetett rendet először Giesswein vázolta fel. Az autonómia létrehozásának fontos okaként említi mindkét szerző az egyház vagyona-nak megóvását is. Szavaikból kitűnik, hogy nézetük szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól, mint magán földesuraktól nyerte el, privát tulajdonként. Prohászka a fő hangsúlyt arra teszi, hogy az autonómián keresztül a világi híveknek is valóságos befolyást kell kapniuk az teljes egyházi vagyon kezelésébe. Ezt azzal indokolja, az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus hívőknek és klerikusoknak egyaránt be kell látniuk: az egyházi birtokok kezelésének az autonómia hatáskörébe való utalásával nemcsak az esetleges szekularizáció veszélyétől védhetik meg az egyház vagyonát, hanem ugyanakkor megerősítik a hívek bizalmát és tenni akarását is az egyházban. Az egyháznak szabad működéséhez mindig lesz és kell is, hogy legyen valamilyen vagyona. Ezt pedig a világi hatalom befolyásától függetlenül a felállítandó autonómia-szervezet által kell kezelni, de ennek mikéntjéről nem tesz említést.

Fontos különbség, hogy Giesswein nem az egyházi birtokok összességének az autonómia általi kezeléséről beszél, hanem elsődlegesen azokról az alapokról, amelyek az állam kezelésében vannak. Jól mutatja ezt az a kijelentése, hogy a vallási, tanulmányi és egyetemi alap csak az autonómia kezelésébe vétele révén kerülhet újra az egyház befolyása alá.

Ő fontosnak tartja megemlíteni azt, hogy az alapoknak az autonómia általi kezelése lehet a biztosítéka az eredeti, oktatási célra való felhasználásnak. Giesswein szóba hozza a papság saját alapítványait is, amelyeknek a kezelésében a papság beleegyezésével a világiak ugyancsak részt vehetnének, ami erősíthetné a papság és a hívek összetartozás tudatát.

A 27-es bizottság különféle autonómiaadóról szóló terveit nonszensznek, sőt az autonómia céljával ellentétesnek titulálta Giesswein. A tervezett egyházmegyei és országos autonómiai adóval csak azt érnék el, hogy a klerikusok és a hívek egyaránt ellenségesen viszonyulnának már az autonómia gondolatához is. Prohászka Ottokár a 27-es bizottság által tervezett intézményi szerkezetet elhibázottnak, túl bonyolítotttnak, egyes elemeiben feleslegesnek tartja. Az egyházközi autonómia-szervezetek az adott hatáskörrel az iskolaszékek felesleges duplikációi. Az egyházmegyei autonómiagyűlés és autonómia tanács nehézkes és így működésképtelen. Végül pedig az Országos Autonómia Gyűlés, illetve Tanács kompetenciája pedig elégtelen az egyház életébe való állami befolyással szemben.

Giesswein, Prohászkatól eltérően, igen nagy jelentőséget tulajdonít a szervezeti felépítésnek. Különösen fontosnak tartja az egyházmegyei gyűlés meglétét. Ez lenne az a hely, mintegy kiváltva az igencsak ritka egyházmegyei zsinatokat, ahol az egész egyházmegyét érintő, az autonómia hatáskörébe tartozó, legfontosabb elképzeléseket megvitathatnák. Az

egyház érdekében folytatott viták pedig elősegítenék egy az egyház érdekeit a helyi és az országos politikában is képviselő világi réteg kialakulását.

Egy egyházi autonómia-koncepció értékelésekor igen fontos a világiaknak adandó hatáskör vizsgálata is. Prohászka autonómia értelmezésének egyik legfontosabb sajátága, a világiak kiemelt szerepe. Ezt jól mutatja, hogy az autonómiáról szóló megnyilatkozásaiban ennek szenteli a legnagyobb teret. Giesswein ezt a kérdést a többi mozzanat elemzése során érinti csak. Prohászka a maga korában az egyháziak közül ilyen súllyal az elsők között fordul a hívek felé. Nagy ívű és következetes logikájú gondolatmenetekben fejti ki a modern egyéniség újszerű szabadság- és tekintélyértelmezését a modern eszmék világában. Ennek során nagyon határozottan mutat rá a katolikus egyház és különösen a hazai klérus elmaradására és elzárkózására. Felhívja a figyelmet arra, hogy a világiaknak adandó valódi befolyás egyházuk mindennapi életére szükségszerű feltétel az egyház társadalmi és politikai helyzetének megerősítéséhez. Azaz nála, bár gyakorlati szempontból nem pontosan tisztázott formában, jelen van a világi hívek valós befolyására irányuló törekvés. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyházi külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezne. Prohászka az egyházi birtokok kezelésébe is be kívánja vonni a világiakat, míg Giesswein csak az állam által kezelt alapokra vonatkozóan beszél erről. Mindketten az egyházi méltóságok jelölésében is tényleges világi ráhatást kívántak, többet mint a bizottsági javaslat. Prohászka ezt nem részletezi, de Giesswein hosszan fejtegeti. A jelölési folyamatba fontos tényezőként vonná be az egyház-megyei autonómia gyűlést és tanácsot. Az egyház liturgikus, egyházfegyelmi és dogmatikai ügyeire azonban – eltérően az autonómia-igény bizonyos korábbi, főként 1867–71 közötti megfogalmazásaitól – az önkormányzat hatásköre egyikőjük szerint sem terjedt volna ki.

Prohászkanál a világi befolyásnak a valós értékét feltétlenül behatárolja, hogy – miközben határozottan és megalapozottan tűnő érvekkel kritizálja a kongresszuson javasolt autonómia-szervezetet – ő maga nem vázolja saját elgondolását ennek kapcsán, azaz a világiak és egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba. Giesswein, ettől eltérően, különösen fontosnak tartja ezt a mozzanatot és a hívek valós ráhatásának legfőbb közegeként az egyházmegyei gyűlést említi

Összegezve megállapítható, hogy Prohászka inkább a modern szabadság felfogás felől közelíti meg az autonómiát. Épp ezért autonómia-felfogása a hívő léleknek az egyháza életébe való mindennapi valós befolyását helyezi a középpontba és nem az intézményi struktúra kifinomult elemzését. Hisz szerinte a világi hívek egyházukkal való igazi, személyes azonosulásának közege lenne az autonómia. Giesswein sokkal inkább kánonjogi és egyháztörténeti érveket hoz az autonómia létének és hatáskörének alátámasztására. Inkább az egyház, mint intézmény irányából tekint az autonómiára, mint a hívek lelki azonosulásának igénye felől.

Kettejük autonómia megközelítése – és későbbi szerepe – ugyanazokra a kihívásokra adott, lényegét tekintve közös válasz két oldala. Prohászka az egyházukért cselekvő, szociálisan érzékeny hívek és klerikusok összefogásában látja a laicizálódó korszak jellemre és államhatalomra való megfelelő reakciót. Ennek egy lehetséges kerete az autonómia. Giesswein inkább a fennálló politikai és közjogi rendben az egyházi érdekek kifejezésének politikai lehetőségét keresi az autonómiában. Figyelembe véve kettejük további pályáját látjuk, hogy már ezekben a viszonylag korai megnyilatkozásaikban is megelődözhet az irány, ahogyan későbbi szerepük alakul. Prohászka a magyarországi szociáliskatolicizmus egyik apostola, Giesswein pedig a hazai keresztényszocialista mozgalom egyik központi személyisége, utóbb parlamenti képviselője lesz.

JEGYZETEK

- ¹ GIESSWEIN SÁNDOR: *Reflexiók a katolikus autonómia szervezetére. Eszmecsere.* Budapest, 1900. (a továbbiakban Giesswein 1900.) 29.
- ² A kutatásokat a Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj (Pályázatszám: 166/2002.) és az Országos Tudományos Kutatási Alap (Pályázatszám: T/F 046956) támogatta. Külön köszönettel tartozunk Sarnyai Anikó Emesének a tanulmány megírásához szükséges háttér munkákban nyújtott segítségéért.
- ³ Prohászka Ottokár nézeteiről korábbi formában: „Az autonómia sürgetése a kor uralkodó eszméinek megnyilatkozása” (Prohászka Ottokár katolikus autonómia megközelítése a századfordulón). In SZABÓ FERENC – MÓZESSY GERGELY (szerk.): *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmévilágáról.* Szeged, 2002, Agapé Kiadó. 85–96.
- ⁴ Giesswein Sándor nézeteiről korábbi formában: Giesswein Sándor katolikus autonómia-értelmezése a századfordulón. *Kút*, 2003./3–4. 50–59.
- ⁵ Erről részletesebben: SARNYAI CSABA MÁTÉ: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében. *Századvég*, 2001. Nyár 85–101.
- ⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A katolikus autonómiáról* (1902). In Összegyűjtött Munkái. XIII. kötet. Az élet igéi. Beszédék. Budapest, 1927. (a továbbiakban Prohászka 1902.) 318.
- ⁷ PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Híveket az egyháznak!* (1898) In: Összegyűjtött Munkái. XX. kötet. Az Úr házáért Budapest, 1929. (a továbbiakban Prohászka 1898.) 60.
- ⁸ Prohászka 1902. 321.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Giesswein 1900. 9.
- ¹¹ GIESSWEIN SÁNDOR: A kath. autonómia szervezete. *Dunántúli Hírlap*, 1899. szeptember 7.
- ¹² PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája.* (1897) In: Prohászka Ottokár: Összegyűjtött Munkái. X. kötet. Korunk lelke. Budapest, 1928. (a továbbiakban Prohászka 1897.) 57.
- ¹³ A püspökök tizedről való lemondásáról 1848-ban újabban: FAZEKAS CSABA–GYULAI ÉVA: *A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án.* In A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. Miskolc, 2000. 165–188., illetve Sarnyai Csaba Máté: Kényszer és/vagy kompromisszum. A klérus lemondása az egyházi tizedről 1848-ban. Egyháztörténeti Szemle, 2000/2. 119–142.
- ¹⁴ Prohászka 1897. 59.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Giesswein 1900. 27.
- ¹⁷ Giesswein 1900. 28.
- ¹⁸ Prohászka 1902. 319.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Giesswein 1900. 25.
- ²¹ Prohászka 1897. 51
- ²² Prohászka 1897. 52–53
- ²³ Uo.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Prohászka 1897. 54.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Prohászka 1897. 55.
- ²⁸ Prohászka 1897. 56.
- ²⁹ Prohászka 1897. 61.
- ³⁰ Prohászka 1897. 62

- ³¹ Uo.
- ³² Prohászka 1898. 67.
- ³³ Uo.
- ³⁴ Prohászka 1898. 68.
- ³⁵ DUDEK JÁNOS: *Autonómiánk*. A szervező kongresszus által 1897. november 13-án kiküldött 27-es bizottság többsége és kisebbsége javaslatának méltatása. Nyitra, 1899. 301.
- ³⁶ Giesswein 1900. 22.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ HANUY FERENC: *Hetvenéves küzdelem az autonómiáért*. Budapest, 1918. I. Függelék. 43–87.
- ³⁹ A dualista monarchiában is az egyházi alapok kezelése feletti jogokat a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolták, sőt a Tisza Kálmán vezette kormány idején, 1880-tól, egy királyi leirat értelmében a vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte. Erről részletesebben: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Budapest, 1999. 171–177.
- ⁴⁰ A kérdéskört interkonfesszionális összefüggésben vizsgálja Gergely Jenő: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. 1848–1918*. ME-TM könyvek. Budapest, 2001, 131–144.
- ⁴¹ Prohászka 1902 322.
- ⁴² Giesswein 1900. 13.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITÁK

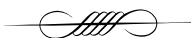
1890 és 1895 között a szabadelvű kormány a függetlenségek egy részével és több más ellenzéki csoporttal szövetkezve kidolgozta, majd végül – hosszas társadalmi és politikai vita után – bevezette az öt egyházpolitikai törvényt 1894-ben (a polgári házasságról, a gyermekek vallásáról, az állami anyakönyvekről) és 1895-ben (az izraelita felekezet recepiálásáról, a vallás szabad gyakorlásáról). Ezek a törvények főleg a római katolikus egyház érdekeit sértették. Ennek eredményeként a politikai életben a hagyományos hatvanhetes-nyolcvennyolcas opposíció mellett megjelent a liberális-konzervatív szembenállás is, s 1895 januárjában létrejött a – klerikális befolyás alatt álló, Magyarország első modern politikai csoportosulásának tartott – katolikus Néppárt.

WEKERLE SÁNDOR VOLT A MINISZTERELNÖK AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITÁK IDEJÉN

MARKÓ CSABA

Prohászka Ottokár modern katolicizmusa és reformtörekvései a 18–19. század fordulóján

Miután a fiatal és tehetségével mindenkit elkápráztató Prohászka Ottokár kiváló eredménnyel letette az érettségi vizsgát, főpásztora a római Collegium Germanico-Hungaricumba küldte filozófiai és teológiai tanulmányainak folytatása céljából.¹ Az itt eltöltött évek voltak Prohászka életére és gondolkodására a legnagyobb hatással. Gondolkodásmódja itt formálódott olyanná, amely aztán a modern katolikus újjászületés kimagasló alakjává tették. A sokak által Pázmány Péterhez hasonlított Prohászka, reformelképzeléseivel jóval megelőzte korát, ezzel nem kevés vitát és indulatokat kiváltva.

1. Rómában

Prohászka mikor Rómába került, még IX. Pius volt a pápa, aki vaskalapos-konzervatív világnézetéről volt híres, és aki elutasította a világban bekövetkezett fordulatokat. IX. Pius nem volt hajlandó belenyugodni abba, hogy az egyház elvesztette világi hatalmát, és ennek kapcsán az egységes olasz állam létrejöttének sem örvendett. Helyét azonban 1878-ban a fiatalos lendülettel megáldott XIII. Leó foglalta el, aki felismerte a világban zajló folyamatok jelentőségét és próbált azok gazdasági, társadalmi és politikai realitásaihoz alkalmazkodni. Úgy vélte, hogy az egyháznak ki kell lépnie a passzivitásból, szerepet kell vállalnia a társadalmi és politikai életben, valamint figyelnie kell az új idők által okozott kihívásokra és szociális problémákra. Az ifjú Prohászkát megnyerte az új pápa gondolkodása, ő is egyre több figyelmet kezdett szentelni a szociális problémák megoldásának, mely elkötelezettsége élete végéig megmaradt. Hazatérte után ő volt az, aki lefordította XIII. Leó beszédeit és leveleit, de ő fordította magyarra a XIII. Leó által 1891-ben írt világhírűvé vált „*Rerum Novarum*” kezdetű enciklikát, mely ráirányítja a katolikus egyház figyelmét a szociális problémákra, és azok lehetséges megoldására. A „*Rerum Novarum*”-ot egyébként a keresztényszocializmus kezdőpontjaként is szokták értelmezni.²

A Rómában töltött hét év alatt Prohászka tovább képezte magát, rengeteg időt töltött imádkozással, meditációval, az önmeztagságot és aszkézist használta lelki erejének megerősítésére. Szigorú önfegyelme kezdte kialakítani jellegzetes vonásait, testtartását és egész lényét átható viselkedését. Prohászka ugyanakkor nyitott maradt a világ minden dolgára, kultúrképe folyamatosan bővült, elméleti tudása mélyült. 1878 augusztusában filozófiai doktorrá avatták, míg 1882-ben a teológiai doktorátust is megszerezte. Felettesei dicsérték, még magasabb egyházi körökben is beszéltek tehetségéről. Pappá 1881. október 30-án szentelték a Trinita dei Monti templomban.³

2. Az esztergomi évek

Prohászka Ottokár, miután Rómából hazatért, megrökönyödve szembesült a hazai valósággal. A művelt fiatal pap számára idegenül hatott az itthoni viszonyok lehangoló légköre. Megdöbbenő volt számára az egyházi élet ellaposodása, a papok képzetlensége és lelki életük sekélyessége. A hazai katolicizmus helyzetét úgyszólván reménytelennek tartotta. Prohászka úgy érezte, az ő feladata az ébresztés, hogy a katolikus társadalom eszméljen föl a közömbösségből és az érdektelenségből, vállalja fel érdekeinek védelmét, vegyen részt a társadalmi, politikai életben. Ezzel párhuzamosan kívánta elérni azt, hogy a katolikus társadalom egy belső, lelki megújuláson menjen keresztül, egy öntudatos és művelt vallásosság lépjen a felszínesség és sivárság helyébe. Úgy vélte, hogy az egyháznak szembe kell néznie a modern világ változásaival, meg kell ismernie annak sajátosságait, szociális problémáit. Prohászka az egyház tevékenységét a megújuló idők igényeihez kívánta igazítani. Meggyőződése volt, hogy a siker érdekében új szellemiségű, elhivatott és képzett papságra van szükség. Nem véletlen hát, hogy az esztergomi papneveldeben eltöltött két évtizede alatt egy felkészültebb új papi generáció nőtt fel az irányítása alatt.⁴

Esztergomban először latin–görög szakos tanár lett a kisszeminaristáknál, majd az Érseki Hittudományi Főiskola morális és pasztorális tanszékének a vezetésével bízták meg. Végül 1888-ban a legfontosabb tantárgynak, a dogmatika professzorának nevezték ki, mely komoly elismerést jelentett. Tanári pályájának egyik lényeges változása volt, mikor Simor hercegprímás megbízta, hogy legyen a szeminárium spirituális, azaz a papnövendékek lelki vezetője és gyóntatója. Ekkor kerülhetett sor arra, hogy Prohászka fokozatosan bevezesse azokat a reformokat, melyek nem egyszer felettesei és társai megütközését és értetlenségét váltották ki. Ilyen volt például a meditáció rendszeressé tétele, a folyamatos elmélkedések. Ezekből az elmélkedésekből született meg később, az 1908-ban kiadott, Prohászka egyik legszebb, legjelentősebb műve, az *Elmélkedések az evangéliumról* című írása, melyet mind a mai napig használnak a papi nevelésben. Papnevelő munkálkodása meghozta gyümölcsét, már a két világháború között tetten érhető volt a keze alatt felnövekvő papi gárda befolyása a magyar egyház mentalitására.⁵ Erről Shvoy Lajos későbbi székesfehérvári püspök így emlékezett meg: „Ezekből a kispapokból került ki elsősorban az a papi generáció, amely Prohászka Ottokár irányítása mellett megindította a nagy magyar katolikus restaurációt a huszadik század fordulóján.”⁶

Prohászka esztergomi évei alatt nemcsak a 22 évig tartó teológiatanári működésével tűnt ki, de az akkor kialakuló politikai és szociális katolicizmus egyik vezéralakja, a közéleti katolicizmus szellemi vezetője, a katolikus megújulás élharcosa lett. Ehhez a tevékenységéhez köthető élenk publicisztikai munkássága, mely gyakorlatilag Prohászka megfogalmazásával a modern katolicizmus alapjait teremtette meg. Ennek következtében tevékenysége már túlnőtt az esztergomi szeminárium falain, sokat hívták az ország különböző részeire lelkigyakorlatot, beszédet, előadást tartani, melyet ő mindig szívesen elfogadott.

Első cikkei, tanulmányai az egyik legnívósabb hazai katolikus folyóiratban, a *Magyar Sion*-ban jelentek meg. Az esztergomi kiadású lap, melyben Prohászka gyakran dr. Pethő Rudolf álnéven publikált, és amelynek később a felelős szerkesztőjeként is dolgozott, a kor szak egyik legszínvonalasabb sajtóterméke lett. Prohászka közreműködésével a Magyar Sion, a magyar katolikus papság szellemi irányítójává vált. Temérdek írásában és vezércikkeiben az aktuális teológiai és szociális problémákat feszegette, valamint programot kívánt adni a

magyar katolikus megújulás szellemében, mégpedig a német katolicizmus példája nyomán. Erős kritikai észrevételeivel nem egyszer magára haragította a kor legrangosabb magyar egyházi vezetőit is. A konzervatív, megújulásra képtelen, feudális jellegű egyházat gyakran ostorozta. Ez nem azt jelenti, hogy a korszak szóhasználatában véve Prohászka liberális lett volna, – ez ellen ő tiltakozna a leginkább – hanem ő a konzervativizmust történeti alapokon álló szerves fejlődésnek tekintette és nem merev bezárkózásnak. Habár a politikai liberalizmus vívmányait, az állampolgári egyenlőséget, a törvény előtti egyenlőséget és a polgári szabadságjogokat üdvözölte, de mindvégig keményen bírálta a liberális kapitalizmus gazdasági rendszerét, annak képviselőit, és a nyomában jelentkező általános destruktív magatartást, annak pusztító jellegét az erkölcsre, szellemre nézve. Ezzel kapcsolatos álláspontját a Magyar Sion-ban 1896-ban megjelent, *„A liberalizmus utópia”* című tanulmányában fejtette ki. Úgy vélte, hogy a liberalizmus elvei utópikus elvek és éppen ezért kivitelezhetetlenek. Prohászka úgy vélte, hogy a politikai szabadságjogok mellé nem adatott meg a szociális szabadság. Ebben ugyanis csődöt mondott a liberalizmus, amennyiben az a vagyonszerzés korlátlan szabadságának kimondására szorítkozott. Így a monopóliumos társadalmat és vele a szolgaságot egy teljesen új és rémesebb változatban léptette életbe. A liberalizmus a kiváltságokat nem törölte el, a rendi monopóliumok helyébe a már az előbbieken is említett kozmopolita tőke monopóliuma lépett. Prohászka így fogalmaz: *„Első ellenségnek azt a mentalitást mondanám, mely a konkrét valóságtól elemelkedik, doktrinér elveket s eszméket követ s a csillogó, absztrakt eszméikért föladja a valóságot, - a mi esetünkben a nemzetet. Ez az intellektuel s irreális mentalitás a mi liberálisaink tebertétele. Ez a magyar földtől, szenvedéstől s küzdelmekről elvonatkozó idegen világ, mely a mi az idegent s a külföldet bámulni szokott intelligenciánkban, főleg a gyökértelen s hazátlan, vagy mondjuk, kozmopolita zsidóság térfoglalása következtében lett járvánnyá.”*⁷ Másutt megjegyzi: *„...a liberalizmus érdemeit elismerjük, amennyiben a régi gazdaságpolitikai liberalizmus előnyeit ma is élvezzük. De nem vagyunk liberálisok annyira, hogy a társadalomra gyakorolt rossz visszahatásait meg ne lássuk...”*⁸

Prohászka hasonló fenntartásokkal és bírálattal, behatóan elemezte a szociáldemokrácia eszméit, és annak ellenpontjaként részletesen kifejtette a keresztényszocializmus alapelveit, céljait, programját és annak gyakorlati kérdéseit, habár ekkor még nem vett részt keresztényszocialista szervezkedésekben, pártalakításokban. Annak ellenére, hogy az 1890-es évek Magyarországon kezdett kialakulni egy szociális katolicizmus, még javában élt és működött egy másik katolicizmus, a múltból élő, kiváltságaihoz görcsösen ragaszkodó, uralmi helyzetén őrködő egyház, melynek megtestesítői a nagybirtokos aulikus arisztokrácia és a főpapság volt. Amit XIII. Leó pápa a világegyház élén hajtott végre, azt Prohászka a hazai viszonylatok között próbálta megvalósítani. Így nem véletlen, hogy a Magyar Sion hasábjain kezdettől fogva jelen van a szociális kérdés, a szociáldemokrácia kritikája és a keresztényszocializmus népszerűsítése formájában. Prohászka a papság feladatának tekintette a magyar nép szociális igényeinek védelmét egy igazságosabb társadalmi rend megvalósítása érdekében.⁹

1894-1895 között Prohászka is aktívan részt vett a Katolikus Néppárt megalakításában, és nagyban hozzájárult a párt politikai programjának kialakításához. 1895-ben Csernoch Jánossal, a későbbi hercegprímással, és Keményffy K. Dániellel együtt útjára indították az *Esztergom* című néppárti politikai hetilapot, melynek 1905-ig maradt főszerkesztője. Prohászkanak szinte minden számban jelent meg írása, melyekben leleplezte a liberális állam korrupt rendszerét, a népet semmibe vevő dzsentri adminisztrációt. Úgy vélte, hogy Magyarországon megmaradt a rendiség szelleme, továbbra is megvan az éles határ úr és paraszt

között, akárcsak 1848 előtt. A legsúlyosabb problémának egy erős, független, a társadalom szociális emelésére képes középosztály és értelmiség hiányát tartotta. Erősen bírálta a katolikus főpapságot is, a kor igényeinek megfelelő magatartást várt tőlük. Szorgalmazta a reformot, az egyház korszerűsítését, az egyházi javak igazságosabb elosztását és az egyház és állam kapcsolatának átalakítását a katolikus autonómia jegyében. Hangsúlyozta, hogy az egyház csak akkor töltheti be küldetését, ha az felismeri a kor jellegét, és a tömegek mellé álló népi egyházzá válik. Szerkesztői munkája közben még szorosabb baráti kapcsolatokat alakított ki későbbi püspöktársaival, akik elvbarátaivá is váltak, így Csernoch Jánossal, korábbi diáktársaival, a későbbi hercegprímással, Fischer-Colbrie Ágosttal, aki kassai püspökként a felvidéki szociális mozgalom egyik pártfogója lett, valamint gróf Mailáth Gusztávval, a későbbi erdélyi püspökkel, aki már fiatal kora óta barátja volt.¹⁰

3. Prohászka modern katolicizmusa

Prohászka egy sikertelen politikai megmérettetés után¹¹ újult erővel folytatta írói munkásságát. Irodalmi tevékenységének fő jellemzője ekkor az volt, hogy a megbékélés és az egymáshoz való közeledés lehetőségeit kereste az egyházi álláspont és a modern kor szelleme között. XIII. Leó pápa által az egyház hivatalos filozófiai álláspontja a neotomizmus volt, melyet leegyszerűsítve úgy lehetne megfogalmazni, hogy a tudomány nem cáfolja, hanem éppen ellenkezőleg, megerősíti a hitet. Prohászka is ez a gondolat vezérelte, mikor a természettudományok és a teológia összekapcsolására törekedett. Sokat foglalkozott a modern természettudományokkal, annak új felfedezéseivel, azon belül is a geológia és a paleontológiai érdekelte. Ritkaságszámba ment az is, hogy Prohászka az akkori egyházi személyek döntő többségétől eltérően talált kapcsolódási pontot a teremtés és a fejlődélmélet között. Az ilyen irányú cikkei azután könyv alakban is kiadásra kerültek 1902-ben Föld és Ég címmel. Egy évre rá újabb kötet állt elő – szintén a Magyar Sionban megjelent cikksorozat – folyományaként. A Diadalmas világnézet című alkotás a modern katolikus világnézet összefoglaló bemutatására vállalkozott. Prohászka a materialista világnézetet állította szembe a keresztény világnézettel, meghirdetve az utóbbi végső győzelmét, diadalmát, melyet hosszú fejtegetéseken keresztül boncolgat. Ugyanakkor elismerte az új szellemi áramlatok pozitív oldalát is, ezzel kapcsolatban pedig igyekezett meggyőzni a keresztény értelmiséget arról, hogy a tudományos haladás, a társadalom fejlődésének elfogadása, a kor politikai problémái iránti érzékenység nincs ellentétben a katolicizmussal, a mély vallásossággal. Szinte ugyanezeket a gondolatokat fejtette ki tömörebben az 1907-ben megjelent Modern katolicizmus című írásában, amely aztán később indexre került.¹²

Prohászka közben egyre növekvő rokonszenvvel viseltetett az 1903-ban útjára indult keresztényszociális szervezkedések iránt, melyet cikkeivel és beszédeivel is támogatott. Sokat hívták beszédek, előadások tartani az ország különböző pontjaira. Egyik fő célkitűzésévé vált, hogy visszavezesse az értelmiséget a gyakorló vallásosság útjára. Ezt a célt szolgálták az 1901-től haláláig minden évben megtartott híressé vált nagybőjti konferenciabeszédei a budapesti egyetemi templomban.¹³ Az értelmiség megnyerését, a rekrisztianizálást szolgálta az 1902-ben kialakult Regnum Marianum, a fővárosban működő esztergomi papok egyesülete, melynek szellemi és lelki vezetője Prohászka lett, célja pedig, hogy a szekularizált Budapesten érvényesítsék a proházskai gondolatot, visszahódítva az értelmiséget az egyre

nagyobb teret nyerő polgári radikalizmus eszméjétől. A másik hasonló irányzatot a többek között Tomcsányi Lajos jezsuita tartományfőnök és Bangha Béla páter neve fémjelezte Mária Kongregációk jelentették, amely jezsuita vezetés alatt a militáns katolicizmus táborát egyesítették.¹⁴ Mindkét katolikus csoport alapvető célja ugyanaz lett – az értelmiség, az ifjúság, a középosztálybeliek visszahódítása – amit azonban más eszközökkel és hangsúllyal képzeltek el. Prohászka és köre a kompromisszumos megoldásokat kedvelte, a párbeszéd fontosságát hangsúlyozta, míg a jezsuiták radikálisabb hangnemet ütöttek meg és nézeteikkel inkább konfrontálódtak. Prohászka és a jezsuiták elismerték egymás munkásságát, amit később, Bangha Béla Prohászkaéhoz írt méltatásai is bizonyítanak.

Prohászka nagy hangsúlyt fektetett a modern katolikus irodalom és művészet megteremtésére is. Rengeteget publikált különböző lapokba, mert úgy vélte, a modern harcban hatásos eszközként alkalmazható egy modern katolikus sajtó. Sokszor kifejtette azon nézetét, hogy a liberális irányultságú napilapok és a forradalmi hangvételű Nyugat című irodalmi folyóirat ellensúlyozására kell törekedni. Több írásában és felszólalásában hangsúlyozta, hogy milyen fontos feladatai vannak a katolikus sajtónak. (*A sajtó feladata a modern harcban* 1903; *Hatalmas modern katolikus sajtót!* 1912; *A katolikus újságíró ideálja* 1913; *A sajtó mint világhatalom* 1915; *A mi sajtónkért* 1916.)¹⁵ Ezt a célt szolgálta, amikor Prohászka és köre 1909-ben megvásárolta az Élet című irodalmi folyóiratot, majd megalakították az Élet Könyvkiadó vállalatot. A folyóiratot a modern katolikus kultúra fórumává igyekeztek alakítani.¹⁶

A századfordulótól Prohászka lett az évente megrendezésre kerülő katolikus nagygyűlések programadó vezérszónoka is. Végül 1904-ben kinevezték a budapesti tudományegyetem hittudományi karának dogmatika tanárává, ahol 1905-ig, egészen püspökké való kinevezéséig tevékenykedett.¹⁷

4. Prohászka a székesfehérvári püspöki székben

Prohászkat 1905. karácsony vigíliáján X. Pius pápa szentelte püspökké, két társával, gróf Zichy Gyulával és Balázs Lajossal együtt a Sixtusi-kápolnában.¹⁸ Prohászka kinevezésére számítani lehetett, a közvélemény is szinte biztos volt abban, hogy a három megüresedett püspöki szék egyike a népszerű Prohászkat fogja megilletni. Prohászka püspöki címerébe a „*Dum spiro, spero*” jelige került, ami tökéletesen jellemezte őt. Közben székesfehérvári elődjét, Városey Gyulát, kalocsai érsekké nevezték ki, aki úgy búcsúzott Székesfehérvártól, hogy a fehérváriak egy olyan püspököt kapnak, akinek ő még a saruja bekötésére sem méltó.¹⁹

Prohászkat váratlanul érte kinevezése, naplójából is világosan kitűnik, hogy sohasem vágyott főpapi tisztségre, magát méltatlannak tartotta erre a posztra. Prohászkatól távol álltak a püspöki méltósággal járó kööttségek és kötelezettségek és az általa többször, keményen bírált magyar püspöki kar életvitele, magatartása. Nyomasztotta a neobarokkos reprezentálás, a külsőségek. Ő lelkipásztor kívánt maradni, így továbbra is járta az országot, rendszeresen gyóntatott, kórházakat, betegeket látogatott, lelkigyakorlatokat végzett. Emellett nem hanyagolta el irodalmi tevékenységét sem, aminek az lett az eredménye, hogy 1909-ben, Concha Győző ajánlására megválasztották Prohászkat a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának.²⁰

Nagy feltűnést keltett, és árulkodik Prohászka puritánságáról az, mikor először jelent meg Székesfehérvárott, hogy birtokba vegye új rezidenciáját. Sima, fekete talárban, gyalog,

breviáriummal a hóna alatt, és az életében legendássá vált, soha el nem maradó esernyőjével a kezében jelent meg, amely püspökre nem volt jellemző a korabeli Magyarországon.²¹ A püspöki kinevezéssel Prohászkanak megváltoztak a lehetőségei és feladatai. Sokan értelmezik úgy, hogy Prohászkat felfelé buktatták, mert kezdtek terhessé válni folyamatos reformista elképzelései, ami egyre növekvő népszerűségével párhuzamosan kezdett a kiváltságaihoz ragaszkodó főpapság számára komoly gondot jelenteni. Habár a püspöki állás formailag megköötötte Prohászkat, de szavának ettől kezdve még nagyobb lett a súlya. Mindeközben továbbra is töretlenül járta az országot, és végezte addigi munkáját, de az egyházmegyéjét sem hanyagolta el.

Prohászka hivatalánál fogva tagja lett a főrendiháznak, ahol sokak számára megdöbentő volt a fiatal püspök által képviselt új hangnem. A főrendiházat is felhasználta, hogy kifejtse véleményét, a katolikus érdekeket sértő kérdésekben. Beszért a katolikus autonómiáról, melynek megvalósítását szorgalmazta, de szót emelt a katolikus alsópapság anyagi helyzetének javítása érdekében is.²² 1918-ban az általános választójog törvénytervezetének a kérdésében szólalt meg, ahol több igazságtalan, a magyarság érdekeit is sértő tényezőre hívta fel a figyelmet.²³

Prohászkat a felső hierarchia idegenkedéssel fogadta, melyben szerepet játszott az új püspök közismert nézetei, reformista gondolkodása, és politikai nézetei. Ennek következtében kezdetben elszigeteltté vált a testületben. Tovább rontott a helyzetén, hogy a püspöki karon belül szembe találta magát az ún. „integristákkal”, a katolikus egyház korszerűsítési törekvéseit ellenző filozófiai irányzat képviselőivel, élükön a nagy tekintélyű, idősebb Samassa egri érsekkel. Samassa érsekkel már korábban is voltak vitáik, sohasem kedvelték egymást.²⁴

Prohászka nem állt kegyben a királyi udvarnál sem, Ferenc József nem szívelte, ami köszönhető volt annak, hogy míg a püspöki kar egésze hűséges volt a Monarchia és a Habsburgok iránt, addig Prohászka már 1906-ban részt vett az ún. Tulipán-mozgalomban, ami a függetlenségi pártiak kezdeményezése volt a magyar ipari áruk védelmében. Ferenc József ezért csak „*Tulpenbischof*nak”²⁵ nevezte Prohászkat.²⁶

5. Az index ügy

A püspöki karon belül állandóvá váltak a haladást sürgetők és a konzervatív erők összecsapásai. Samassa egri érsek körlevélben óvta papjait és híveit Prohászka műveinek olvasásától. Közben 1910-ben a kormány felterjesztette Prohászkat kalocsai érseknek, még Ferenc József is hozzájárult a kinevezéshez, de ellenfeleinek sikerült elérniük, hogy gróf Zichy János kultuszminiszter az aláírás napján visszavonja a javaslatot.²⁷ Az ellenfelek folyamatos intrikái és feljelentései végül is elérték céljukat. 1911. június 11-én Prohászkat, mint kék égből a villámcsapás, olyan váratlanul érte a hír, hogy a pápa mellett működő Index Kongregáció három írását felvette a tilalmi listára, egyszerűen indexre tette. Ez az akció is egyértelműen arra irányult, hogy Prohászkat elhallgattassák, háttérbe szorítsák. A három írás a Modern katolicizmus (1907) című könyve, Az intellektualizmus túlhajtásai (1910) című akadémiai székfoglalója, és egy, a Több békességet (1910) címet viselő karácsonyi cikke.²⁸

A tiltott könyvek jegyzéke – index librorum prohibitorum – még a protestantizmus elleni fellépés kapcsán jelent meg a katolikus egyház eszköztárában. Az indexre tételek nem személyek ellen irányultak, hanem konkrét művek ellen. Ezeknek három csoportját vizsgálták: amelyek tévedéseket tartalmaztak; amelyek lezáratlan, vitás kérdéseket tárgyaltak és ezért

veszélyesek lehettek; továbbá ha a mű közlésének módja félreértésekre adhatott okot. Azoknak az írásoknak, melyeket indexre tettek, olvasása tilos volt a katolikus hívők számára.²⁹

Akkor, mikor Prohászka indexre tették, már egy ideje más szellemiség uralkodott Rómában, mint amikor még Prohászka tanulóéveit töltötte az örök városban. X. Pius pápa, az akkor eluralkodó integralizmus híve volt, melynek következtében gyökeresen szakított elődjének, XIII. Leó pápának irányvonalával. X. Pius pápa harcot hirdetett a modern törekvések ellen az egyházon belül és azon kívül egyaránt. Ezzel a témával volt kapcsolatos az 1907-ben kiadott *Pascendi* kezdetű enciklikája, melyben elítéli a modernizmus néven elhíresült modern teológiai irányzatokat és azok képviselőit. Sok egyéb előírás és szigorítás mellett talán az volt a legfontosabb rendelkezése a kibocsátott enciklikának, hogy minden egyházmegyében egy ún. *consilium vigilantiae* felállításáról döntött, amely intézménynek a modernizmus felkutatása és jelentése lett a fő feladata. Ennek nyomán jött létre az esztergomi vigilantibizottság is, mely döntő szerepet játszott Prohászka indexre tételében.³⁰ Noha Prohászka egyértelműen és félreérthetetlenül elhatárolta magát a pápa által elítélt modernizmustól – amit alátámaszt az a tényállás is, hogy Prohászka nem lázadt fel, nem szakított az egyházzal, mint tette azt sok más nyugati vezető modernista személy –, mégis áldozatául esett ennek a hadjáratnak. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a pápa által kibocsátott enciklika hatására és azt kihasználva, az egyházon belüli konzervatív körök mindenkit feljelentettek, gyanúba keverték, aki a kereszténység és a katolicizmus korszerűsítésére törekedett. Ez történt Prohászkaival is Magyarországon, aki bár modern volt elképzeléseit és szociális érzékenységét tekintve, mégsem volt modernista, mint ahogy azt rosszakarói mondták róla. A bizottság elmarasztaló jelentése Vaszary Kolos hercegprímás elé került, majd innen Rómába terjesztették fel, ahol Serédi Jusztinián, későbbi hercegprímás intézte a feljelentés fogadását. Sok egyéb gyanús momentum mellett az eljárás már abból a szempontból is szokatlan volt, hogy nem alkalmazták azt a rendelkezést, amelynek értelmében egy főpap esetében, a felmerülő kifogást előzetesen jelezni kell az érintettnek, hogy alkalma nyíljon az esetleges félreértések tisztázására.

Az Index Kongregáció határozatát Walfred di Bonzo, bécsi pápai nuncius küldte el Prohászkanak, aki 1911. június 11-én kapta kézhez a levelet. Ellenfelei azt remélték, hogy ezzel Prohászka sikerül sarokba szorítaniuk, további támadásokkal pedig lehetetlenné tenni, de nem így történt. Prohászka naplójegyzetei és levelei jelzik a püspök elkeseredését és szomorúságát, mégsem háborodott fel, mint ahogy azt többen várták, hanem beletörődött sorsába, és kinyilvánította, hogy „*alávetem magam a Szentszék ítéletének*”. Prohászka hű maradt az egyházhoz, fegyelmezetten és alázatosan vette tudomásul a helyzetet.

Támadásokból később sem volt hiány. Mikor 1912-ben, 30 éves írói jubileumának megünneplése országos kiállítás lett a püspök mellett, egyik ellenfele, Dr. Tátrai Félix álnéven *Mehr Klarheit! Gedanken über den Prohászka-Kultus in Ungarn*³¹ címmel egy támadó hangvételű brosrát jelentetett meg külföldön.

Ebben a nehéz időszakban barátja, Mailáth Gusztáv erdélyi püspök állt mellette, aki Rómába is elutazott, hogy visszavonassa a Prohászka ellen hozott ítéletet.³² Egy elbeszélés szerint Mailáth püspök lefordította Prohászka „Elmélkedések az evangéliumról” című könyvének legszebb részeit és felolvasta azt X. Pius pápa előtt, aki meghallgatta és a legnagyobb elismeréssel beszélt az írással kapcsolatosan. Ekkor Mailáth megjegyezte, hogy aki ezeket írta, Prohászka Ottokár püspök az, akit az a nagy méltánytalanság ért, hogy indexre tették. Ekkor X. Pius az íróasztalához ment, letérdelt és térdepelve dedikálta az íróasztalán lévő

fényképét³³, majd megkérte a püspököt, hogy adja azt át Prohászkanak.³⁴ A dedikált képen ez állt latinul: „*Szeretettel Fiunknak, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek az égi javak zálogául és különös jóakaratak bizonyosságául a legnagyobb szeretettel küldjük az Úrban.*” 1913-ban Prohászka látogatást tett a pápánál, ahol X. Pius megerősítette őt személyesen is, hogy előtte tisztán áll. Prohászka rehabilitációja azonban mind a mai napig nem történt meg, habár a II. vatikáni zsinaton hozott határozatok teljes egészében Prohászkat igazolták, azt a Prohászkat, aki már több évtizeddel előtte, a századfordulón hirdette az egyházon belüli modernizációt, a nemzeti nyelv fontosságát, a világ felé való nyitást és a demokratikus elemek növelését az egyházi hierarchiában.³⁵

Prohászkanak nagy szerepe volt abban, hogy a két világháború között a katolikus egyház megerősödve hirdethette a krisztusi tanokat. Erdemeit Bangha Béla is elismerte az 1940-ben írt *Világhódító kereszténység* című nagyszabású művében, ahol lelkes pasztorációjuk egyenes folyományának tartja, hogy egy új katolikus ébredés mentén a későbbiekben létrejöhettek olyan egyesületek, mint a *Credo*-egyesületek, a KALOT, a KALÁSZ, az EMSZO, az egyetemi ifjúságot felölelő *Emericana*, vagy a nép szélesebb rétegeit is magába foglaló *Katolikus Népszövetség*. Úgy vélte, hogy a szerzetességben és a papságban bekövetkező belső reformok eredményeképpen jöhetek létre olyan szervezkedések, mint az *Actio Catholica* és végül valósulhatott meg 1936-ban az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, mely virágzásba borította a magyar katolicizmust. Ennek a rekrisztianizáló munkának a korai zászlóvivőjének tartotta a jezsuita Bangha páter Prohászkat.³⁶

Mihelics Vid teológus is a magyar katolikus egyház megújulásában Prohászka szerepét emelte ki: „*Prohászka a század végén és az új század elején idealizmust hozott a kimerült magyar kultúrába. Ha napjainkban a keresztény világnézet a jelen társadalmi berendezkedés sok visszassága ellenére Magyarországon is hatalmas perspektívákat nyitó erő, abban Prohászkaé a legnagyobb érdem.*”³⁷

JEGYZETEK

- MESZLÉNYI ANTAL: *Magyar szentek és szentéletű magyarok*. München, 1976. (A továbbiakban: Meszlényi 1976.) 171.
- KATUS LÁSZLÓ: Prohászka Ottokár. *Rubicon*, 1999/8. sz. 19. (A továbbiakban: Katus 1999.)
- Meszlényi 1976. 172–173.
- Katus 1999. 19–20.
- GERGELY JENŐ: *A Napbaöltözött Ember*. Budapest, 1994. (A továbbiakban: Gergely 1994.) 7–8.
- Székesfehérvári Püspöki Levéltár – Prohászka-gyűjtemény.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: A liberálizmus utópia. *Pannon Front*, 39. 2002. 12–17.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: Összegyűjtött munkái. Szerk.: Schütz Antal. Budapest, 1929. (A továbbiakban: ÖM) 22., 256.
- Katus 1999. 20–21.
- Gergely 1994. 59–61.
- Prohászka az 1896-os választásokon indult el néppárti színekben a vágvecsei kerületben, de eredménytelenül.
- Nemesszeghy Ervin: Prohászka és a természettudományok. In Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka Ottokár – Püspök az Emberért*. Székesfehérvár–Budapest, 2006. 33–36.
- GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon. Budapest, 1977. 23–24.
- Gergely, 1994. 85.
- Öm. 22.
- SZABÓ MIKLÓS: Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések. *Történelmi*

- Szemle*, 1973. 261–262.
- ¹⁷ Gergely, 1994. 84–86.
- ¹⁸ SZABÓ FERENC SJ: *Prohászka Ottokár püspök, az ország apostola*. In Prohászka Önmagáról. Szeged, 1999. Szerk.: Szabó Ferenc SJ. (A továbbiakban: Szabó 1999.)
- ¹⁹ Gergely, 1994. 100–101.
- ²⁰ PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Modern Pünkösöd*. Szerk.: Frenyó Zoltán. Budapest, 2005. (A továbbiakban: Prohászka, 2005.) 549.
- ²¹ Katus 1999. 22.
- ²² Gergely 1994. 109–112.
- ²³ Prohászka 2005. 384–394.
- ²⁴ DR. KONCZ LAJOS: Az életmű mai értékeléséhez. In Dr. Koncz Lajos (szerk.): *Modern katolicizmus*. Budapest, 1990. 56.
- ²⁵ Tulipános püspök.
- ²⁶ Gergely, 1994. 107.
- ²⁷ Katus, 1999. 22.
- ²⁸ A három írást 1998-ban Frenyó Zoltán adta ki könyvalakban *Élő Kereszténység* címmel.
- ²⁹ S. SZABÓ PÉTER: Prohászka Ottokár betiltott írásai. *Iskolakultúra*, 2000./4. Sz. Szerk.: Géczy János (A továbbiakban: S. Szabó 2000.)
- ³⁰ Gergely 1994. 132–133.
- ³¹ Több Békességet! Gondolatok a magyarországi Prohászka-kultuszról.
- ³² PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Élő Kereszténység*. Szerk.: Frenyó Zoltán. Győr, 1998. (A továbbiakban: Frenyó, 1998.) 196–198.
- ³³ A dedikált fénykép ma is megtekinthető Székesfehérváron.
- ³⁴ BARLAY Ö. SZABOLCS: *Prohászka-interjú*. 2. Budapest, 1998. 170.
- ³⁵ Frenyó 1998. 199–200.
- ³⁶ BANGHA BÉLA S.J.: *Világhódító Kereszténység*. Budapest, 1940. 225–229.
- ³⁷ MIHELICS VID: *Világproblémák és a katolicizmus*. Budapest, 1938. 90.

BITTÓ ISTVÁN

Sárosva, 1822. május 3. –

Budapest, 1903. március 7.)

politikus. Hivatalnokként kezdte pályafutását Moson megyében. 1848-ban országgyűlési képviselőnek választották, emiatt aztán a szabadságharc bukása után bujdosni kényszerült. 1861-ben, majd 1865-ben a szigetvári kerület parlamenti képviselőjévé választották. 1869-ben Abrudbányán nyert mandátumot. Előbb az Andrássy Gyula, majd a Lónyay Menyhért kormányának igazságügy-minisztere volt. 1872 és 1874

között a képviselőház elnöki tisztségét töltötte be. 1874. március 24-én nevezte ki miniszterelnökké az uralkodó (utolsó kísérletként a Deák-párt alapján való kormányalakításra.). Pénzügyminisztere Ghyczy Kálmán

volt, akinek adóemelési tevékenysége nyomán rendeződött az ország költségvetési egyensúlya. Amikor aztán 1875 februárjában Tisza Kálmán bejelentette a közjogi alap elismerését, majd a pártrendszer újrastrukturálódása megkezdődött, Bittó lemondott a kormányfői posztról. 1899-től haláláig a főrendiház tagja volt.

HAÁG ZALÁN ISTVÁN

A politikai antiszemitizmus a dualizmuskori Magyarországon

A zsidóság helyzete a dualizmus évtizedeiben

A 19. század elejére a zsidók mindinkább bekerültek Magyarország gazdasági vérkeringésébe. A reformkor vezető politikusai folyamatosan támogatták a zsidó emancipációt: 1840-ben kimondták, hogy a zsidók szabadon, az ország egész területén – a bányavárosokat leszámítva – letelepedhetnek, gyárakat alapíthatnak, kereskedhetnek. Ugyanakkor a zsidóságon belül is megindult a magyarosodási mozgalom. Épp az 1849-i szegedi országgyűlés mondta ki először a zsidók egyenjogúsítását, ám a határozat – a szabadságharc bukása miatt – törvényerőre nem emelkedhetett.

Az 1867-es kiegyezés és az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte után azonnal megszületett az emancipációs törvény a zsidók polgári és politikai egyenjogúsításáról. A zsidó vallás teljes elismertetése, recepiálása azonban ekkor még nem valósult meg, arra csak 1895-ben került sor, amikor a zsidó vallást is bevett vallássá, azaz a többi felekezettel egyenjogúvá nyilvánították. A zsidóság szerepe meghatározó volt a korabeli Magyarország gazdasági, kulturális életében, polgárosodásában. Tevékenységük nyomán gyárak és üzemek létesültek (köztük a szegedi Pick-szálamigyár), bányákat alapítottak, bankokat hoztak létre, kiépült a vasúti hálózat, és megszervezték a magyar mezőgazdaság, a gyümölcs- és bortermelés korszerű exportját. A magyar zsidóság a hazai tudomány fejlődésében is jelentékeny szerepet vállalt. Az 1895-ös recepció előtti évben törvényt hoztak a polgári házasságról, amely a zsidó-keresztény vegyes házasságok lehetőségét nyitotta meg. Az asszimiláció a zsidóság körében volt a legjelentősebb: egyre több zsidó vallotta magát magyarnak, s a különféle nemzetiségek lakta országrészekben a zsidó vallásúakat jobbra magyar nemzetiségűnek írták be a statisztikákba.

A modern antiszemitizmus 1867 után

A magyarországi antiszemita mozgalom a modern ideológiát elsősorban Németországból vette át, s ez leginkább a hazai antiszemita politika egyik vezéralakja, Istóczy Győző nézeteinek változásán figyelhető meg. Az 1880-as évek elejére jobbra függetlenségi párti képviselők közül (mint Verhovay Gyula, Ónody Géza, Széll György, br. Andreánszky Gábor) már kialakult a mozgalom vezető gárdája.

A modern antiszemita ideológia propagálói felismerték, hogy a zsidóellenesség régi (középkori) formája (vallásüldözés) ekkorra már elavult. Így az antiszemitizmus népszerűsítői – felhasználva az egyes népek, népcsoportok alacsonyabbrendűségét hirdető fajelméletet és kifordítva a darwinizmus biológiai-antropológiai kutatási eredményeit – a könnyebb befogadhatóság és meggyőzés érdekében a tudományosság látszatát keltették. Az antiszemitizmus korabeli hirdetőinek vádja mindenekelőtt a hosszú időre visszanyúló vérvád, kapcsolódva

Jézus zsidók általi meggyilkolásának mítoszához, továbbá a világalomra törekvés vádjá. Ehhez kapcsolódott a már említett faji alsóbbrendűségük, sőt hazafiatlanságuk hirdetése is.

Az antiszemita ugyanakkor maguk is eltérő álláspontot képviseltek a zsidóság jövőjére vonatkozó elképzeléseiket illetően. Elsődleges célnak mindenki az emancipáció eltörlését vagy legalább megnyirbálását tekintette, ám míg a radikálisabbak a törvény előtti egyenjogúság megszüntetését csak kiindulópontnak tekintették végső céljuk – a kiűzés, a hazai zsidóság felszámolása – megvalósításához, addig a mérsékelték az asszimilálódást kívánták elősegíteni egy differenciált emancipációs törvénnyel, amely a „beolvadás útján lévőeknek” megadná az egyenjogúsítást, míg az elkülönülőket kizárná a nemzet testéből. Az antiszemita ideológia fő magyarországi terjesztője a 12 Röpirat című folyóirat volt, melynek cikkeit a vidéki értelmiség, a tanítók és az alsópapság képviselői írták. A 19. században az antiszemita sikerük csúcsára 1882-83 táján jutottak: nézeteik népszerűsödését a tiszzaeszlári ügy kapcsán országsszerte kirobbanó zsidóellenes zavargások is bizonyítják.

Istóczy Győző fellépése

Istóczy Győző a Deák-párt hívéből lett a Szabadelvű Párt tagjává és képviselőjévé. Antiszemita nézeteit kezdetben parlamenti felszólalásaiban fejtegette. Első ilyen tárggyú szónoklata 1875. április 8-án hangzott el a képviselőházban. Hangoztatta, hogy a zsidóság a nagyarányú bevándorlás következtében, továbbá szaporaságánál és a gazdasági életben megszerzett hatalmánál fogva elnyomással fenyegeti a magyarságot. Báró Wenckheim Béla miniszterelnök, miként a kormány más tagjai is többször, elhatárolódott a szélsőséges, ám kormánypárti képviselőtől származó megnyilvánulásoktól.

Istóczy 1878. június 24-én mondta el úgynevezett „Palesztinai beszédét”, s egyben benyújtott egy indítványt az asszimilálódni nem akaró zsidóságnak Palesztinába való visszatelepítéséről. „A keresztény Európában egyetlen idegenszerű elem van, s ez a zsidóság, amely azon merész tervet erőlködik megvalósítani, hogy az európai népek fölött az uralmat magának megszerezze és azokat rabigába hajtsa.” Majd feltette a kérdést: vajon a magyarság, amely túlélte a török és a tatár pusztítást és az osztrák abszolutizmust, csak azért kívánja-e megünnepelni állami létének ezeréves jubileumát, hogy már a következő évszázadra megalkossa végrendeltét, amelyben a zsidókat teszi általános örökösévé? A beszéd elmondására az akkoriban ülésező, az általános európai helyzetet tárgyaló berlini kongresszus szolgált ürügyül. Istóczy javaslata szerint ugyanis a megvitatandó kérdések közé fel kellene venni a Palesztinába való visszatelepítést, és ennek elérésére igénybe kívánta venni a Monarchia külügyi képviselőinek szolgálatait. A kormány részéről Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszolt két mondatban: nagyon sajnálja, hogy a Házban olyan nézetek kaphatnak helyet, melyek ellenkeznek a Ház humanitárius szellemével, és azon reményének adott hangot, hogy ez a felvetés minden nyom és visszhang nélkül hangzott el.

Istóczyra ekkor kezdtek felfigyelni képviselőtársai. Antiszemita beállítottságát korábban politikai különködésnek tekintették, általában sokszor és élénken derültek kirohanásain, melyeket nem vettek komolyan. Feltűnést keltő beszédeivel mindenesetre elérte, hogy a lappangó zsidóellenes hangulat a képviselőházban is hangot kapjon, szónoklatai bátorították az eltitkolt antiszemita érzelmeket. Képviselőházi szereplésének egyik célja az antiszemita propaganda terjesztése volt, ezért gondosan ügyelt beszédei szó szerinti közlésére. „Istóczy mindig leírva adja oda mondókáját a gyorsíróknak. Szenvedélyesen kontrollírozza utólag a

közbeszólásokat, amit idegenek tettek az ő beszédébe, s még nagyobb fontossággal vigyázza amaz antiszemita megjegyzéseket és felkiáltásokat, melyek idegen beszédek alatt mondatnak innen-onnan. Jaj a gyorsírónak, ha valamelyik kimarad” – írta róla a kor nagy parlamenti krónikása, Mikszáth Kálmán.

Istóczy parlamenti szerepléseiből azt a tanulságot vonta le, hogy eszméit nagyobb nyilvánosság elé kell terjesztenie, hogy a nagy gazdasági válság által leginkább sújtott, élegetlenkedő közép- és kisbirtokosság, valamint kisiparosság rokonszenvét és támogatását megnyerhesse. Legcélszerűbbnek egy, a politikáját kiszolgáló sajtóorgánium megteremtése kínálkozott. Ezért 1878 tavaszán megindította a Jövőnk című hetilapot, ám a próbálkozás – ekkor még – néhány hónap alatt kifulladás.

Az antiszemita mozgalom első sikerei Magyarországon

1880. január 28-án Istóczy parlamenti beszédében bejelentette, hogy elkészült az általa tervezett – pártállástól függetlenül – antiszemitákat tömöríteni hivatott szövetség alapszabály-tervezete. A képviselők a tervezet felolvasásához nem járultak hozzá, de az a parlamentinél sokkal nagyobb nyilvánosságot kapott, mert másnap a kormánypárti lap, az Egyetértés Országgyűlés rovatában leközölték.

Az antiszemita szervezkedésre főleg vidéken, mindenekelőtt Pozsonyban látszott a helyzet kedvezőnek. Itt Simonyi Iván függetlenségi képviselő már régóta előkészítette a közvéleményt az antiszemita eszmék befogadására. Lapjában, a Westungarischer Grenzboiében kezdetben agrárius problémákat ecsetelt, és olyan nézeteket vallott, hogy az általános elszegényedés és korrupció okát a földbirtokosokkal szemben előnyt élvező tőkésekben kell keresni. Ám mivel a tőkéek birtokosai többnyire zsidók, ellenük nő a gyűlölet. Szerinte ezen úgy lehet segíteni, ha a zsidók is földbirtokosokká lesznek. Az agrárkérdés mellett egyre többet foglalkozott az iparosok problémáival, s az elsők között üdvözölte Istóczy antiszemita szereplését. A Függetlenségi Pártban a nyolcavas évek első felében az agrárválság hatására az agrárius orientáció megerősödött. Ezzel függött össze az antiszemita eszmék térhódítása a pártban.

A Függetlenségi Párt számos tagjának antiszemita nézetekkel történő rokonszenvzését bizonyítja, hogy a párt lapja, az egyébként liberális elveket hirdető Egyetértés eleinte helyet adott Istóczy antiszemita közleményeinek. De ennél sokkal nagyobb támogatásra talált rövidesen a párt egyik kezdetben sokat ígérő, tehetséges képviselőjénél, Verhovay Gyulánál. Az általa alapított Függetlenség című újságot hamarosan a két antiszemita vezér, Istóczy és Ónody szolgálatába állította.

A magyarországi mozgalom továbbfejlődésének nagy lökést adtak a külföldi események. Németországban (és kisebb mértékben Ausztriában) szaporodtak a zsidóellenes egyesületek, megjelentek a fajkérdést tárgyaló írások, megindult az a kérvényezési mozgalom, amely állami beavatkozást sürgetett a zsidóság ellenében. Oroszországban a hallgatólágos cári jóváhagyással kirobbant véres pogromok hatására menekülőkkel telt meg Galícia, ahonnan sokan Magyarország északi megyéibe vándoroltak tovább. Noha a bevándorlás átmeneti jellegű volt – miközben nőtt a kivándorló zsidók száma –, mégis ráterelte a közfigyelmet a különös ruházatú, furcsa viselkedésű, idegenül beszélő jövevényekre, akik többnyire szegények voltak, és eleinte az ugyancsak szegény felvidéki falvakban húzták meg magukat. A vidéki lapokban ekkor kezdtek megjelenni a zsidóság visszaszorítását követelő cikkek. Istóczy

éberen figyelte és meglovagolta az eseményeket. A külföldi, különösen a németországi mozgalommal való intenzív kapcsolatának bizonyítéka a berlini Antiszemita Liga nyílt levele, amely köszönetet és elismerést tolmácsolt „a szemita betolakodók ellenében kifejtett erélyes működéséért”, és kooperációt javasolt. Egyébként az antiszemita kifejezés (amelyet a zsidó gyökerekkel rendelkező, de mégis a judaizmus ellen fellépő Wilhelm Marr újságíró alkotott meg 1879 táján) először épp Istóczy szájából hangzott el a magyar képviselőházban 1881-ben: „A zsidókérdés úgy, amint azt én az antiszemitákkal együtt felfogom, egyáltalán nem valláskérdés, hanem társadalmi, nemzetgazdasági, politikai és legfeljebb még faji kérdés.” Istóczy beszédében egyébként élesen kikelt a polgári házasság ismételt felmerülő gondolata ellen, és lehetetlennek tartott minden asszimilációt.

A hazai antiszemitizmus vezéralakja újabb lapalapítási kísérlete (12 Röpirat) 1880 után immáron sikerrel járt. Az egyetemi ifjúság körében tartott beszédei is meghozták gyümölcsüket: 1881. február 10-én 25 tagú küldöttség kereste fel a képviselőházban Istóczyt, és átadta neki az antiszemita érzelmű ifjúság üdvözlő iratát, amelyet 234 egyetemi hallgató (főleg jogászok, orvosok, gyógyszerészek, bölcsészek) látott el kézjeggyel. Ők azonban nem érték be csupán rokonszenvtüntetéssel, mozgalmuk céljaul a zsidó vallású hallgatók egyetemi munkájának megakadályozását tűzték ki. Február 17-re értekezletet hívtak egybe, ezt azonban a belügyminiszter betiltotta. Istóczy március 3-án interpellációt intézett ebben az ügyben a belügyi tárcát is vivő Tisza Kálmánhoz, és nem mulasztotta el az alkalmat, hogy ismét hosszabb beszédben taglalja a zsidóság „bűneit”. Beszéde végén Istóczy azt bizonygatta, hogy a büntetőkódex a „fajgyűlölet szítását” nem említi, így az antiszemitizmus a törvények értelmében nem büntethető, antiszemita gyűlések tartása jogos dolog. Tisza válaszában elítélte az antiszemita gyűléseket, és kijelentette, hogy a fajgyűlölet terjedését „meggátolni a kormánynak, ennek és minden jövőbeli kormánynak azonos kötelessége”.

Az 1881-es választásokra még nem szervezték párttá az antiszemita mozgalmat. Hamarosan azonban erre is sor került: 1882 júniusában Istóczy egy vita kapcsán tetteg bántalmazta zsidó párttársát, Wahrmann Mór képviselőt. Ezután – megelőzendő kizárását – otthagytta a Szabadelvű Pártot, hogy azután saját parlamenti erőt kovácsoljon magának.

A tiszzaeszlári vérvád

Tiszaeszláron, a túlnyomórészt kálvinista, s mintegy négyszázaléknyi zsidó kisebbséggel bíró Szabolcs megyei községben 1882. április 1-jén, szombaton lett gyilkosság áldozata Solymosi Eszter szolgálóleány. Az ügyben hosszú idő elteltével – kétes körülmények között – vallomást tett a helyi zsinagógafelügyelő tizenhat éves fia, Scharf Mór. Vallomásaiban igazolta a már terjedő pletykát, mely szerint Solymosi Eszter rituális zsidó gyilkosság áldozataként esett a zsidó imaházban. A képtelen történet már ezt megelőzően futótűzként terjedt a környéken és zsidóellenes zavargásokhoz vezetett.

Május 20-án, még Scharf Mór vallomástétele előtt megjelent a *Magyar Állam* című lapban Adamovics József tiszzaeszlári plébános levele, amelyben felelevenítette a korábbi vérvádeseteket, és felfestette a Solymosi Esztert rituálisan feláldozó zsidók képét. Ónody Géza és Istóczy Győző pár nap múlva a parlamentben is megismételték a vádakát, és a Tiszaeszláron megvádoltakat az egész zsidósággal azonosították. Ónody tiszzaeszlári birtokosként a nyomozásban is részt vett. A vádak gyorsan terjedtek, annak ellenére, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök július 1-én utasította a rendőrséget az antiszemita röplapok lefoglalására.

Hatásukra zavargások törtek ki számos helységben, többek között Nagyszombatban, Pozsonyszentgyörgyön, Szenicén és Pápán.

A védelmet ügyvédek sora látta el, a végső védőbeszédet Eötvös Károly mondta. Az ügy végtárgyalására a Nyíregyházi Törvényszéken 1883 nyarán került sor. Ekkorra a közvélemény jelentékeny része az antiszemita propaganda hatására meg volt győződve a zsidók bűnösségéről. Végül augusztus 3-án lett kihirdetve az ítélet, amely a vád alá helyezett teljes fölmentésével zárult: Schwarz Salamon saktert (zsidó rituális „böller”), Buxbaum Ábrahám tanítót, Braun Lipót saktert és Wollner Hermann koldust a gyilkosság vádjá alól, míg másokat a bűnrészesség vagy bűnpártolás vádjá alól mentettek fel. A felmentő ítélet azonban több megyében és a fővárosban is zavargásokhoz vezetett, a vádlottak egy része pedig elhagyta az országot, vagy legalábbis Tiszaeszlárt.

Antiszemita párt alakul

A tiszeszlári ügy adta meg a döntő lökést a magyarországi antiszemita mozgalom párttá szerveződéséhez. Ezeket, miként már utaltunk is rá, megelőzték az antiszemita védegyletek megalakításai. Sőt 1883 májusában a szakcsi képviselőválasztáson az antiszemita jelöltet is tudtak állítani dr. Nendtvich Károly személyében. Bár ő maga alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben, programja egy majdani pártprogram alapjául szolgálhatott. Végül 1883. október 6-án valóban zászlót bontott az Országos Antiszemita Párt, amelynek ügyeit négytagú bizottság (Istóczy Győző, Simonyi Iván, Ónody Géza, Széll György) intézte. A párt programjának véglegesített szövege október 15-én jelent meg a 12 Röpiratban. Ez tartalmazta a zsidók gazdasági téren való visszaszorítását, a nemzeti érdekek, a földbirtokos és földműves osztály fokozottabb védelmét, a vegyesházasság megakadályozását, a zsidó bevándorlás korlátozását is. A tizenkét programpontra számos forrásból táplálkozott, s első sorban a közép- és kisbirtokosok, kisiparosok és kispolgárok megnyerését célozta.

Ugyanakkor 1883 végére az országszerte tapasztalható zsidóellenes zavargások elcsitultával érezhetővé vált a közvélemény kiábrándulása az antiszemitizmusból. Ehhez járultak még a Függetlenséghez kapcsolódó botrányos ügyek (pl. a bukovinai csángók segítésére gyűjtött adomány elsikkasztása) is.

Az 1884-es választáson 55 antiszemita jelölt indult országszerte. A jelöltek társadalmi és szociális helyzetének vizsgálatakor megállapítható, hogy az antiszemita vezető gárdájának zöme a dzsentri lesüllyedt alsó rétegéből került ki. A mozgalom elsősorban azon területeken terjedt ki, ahol a nagybirtokosok mellett megerősödtek és gyarapodtak a zsidó nagybérlők, kocsmárosok, és ez egybeesett a közép- és kisbirtokosság süllyedésének folyamatával.

Az 1884-es választásokon végül az antiszemita 17 mandátumhoz jutottak (az összes képviselői hely négy százaléka), amivel a képviselőház negyedik legjelentősebb erejévé váltak. Ez a mai szemmel nézve meglepően eredményes szereplés azonban messze elmaradt a párt vezetőinek várakozásától, s az Antiszemita Pártban Istóczy el sem vállalta az elnöki posztot. Helyette két társelnököt (Andreánszky, Ónody) választottak. Az antiszemita viszonylagos kudarcához hozzájárult, hogy világossá vált: az antiszemita nemcsak közjogi kérdésben nincsenek egységes állásponton, hanem programjuk gazdasági-társadalmi követelményeit illetően is ellentétbe kerültek egymással, s még a pártot összetartó kérdésben (zsidókérdés) sem voltak következetesek. (Volt aki faji, mások felekezeti vagy épp gazdasági problémának minősítették azt, és más-más megoldást szorgalmaztak.)

A parlamentáris antiszemitizmus bukása

Időközben a nemzetközi antiszemita mozgalomban is válságjelek mutatkoztak: amíg az I. Antiszemita Kongresszuson a faji antiszemiták kiegyeztek a mérsékelt képviselőivel, addig az 1883-as chemnitz-i kongresszuson a látszólagos egység megbomlott, a mozgalom pedig frakciókra hullott szét.

Magyarországon sem sikerült hosszú távon az egységet fenntartani. Istóczy már 1885-ben kilépett a pártból, s ez megindította a felbomlás folyamatát. (A vezető szerep ezután Szalay Károlynak jutott.) Rövid idő múlva Istóczy közölte elképzeléseit: két különálló pártcsoportot kell alakítani: egy függetlenségi és egy közjogi alapon álló antiszemita pártot. Így Csúzy Pál, Komlóssy Ferenc és Zimándy Ignác képviselőtársával meg is alakította az Országgyűlési Mérsékelt Antiszemita Pártot. Ezzel véglegessé vált a szakadás, és az antiszemita erők fokozatosan szétforgácsolódtak.

Az 1887-es választáson antiszemita programmal még tizenegy képviselő mandátumot szerzett, az 1892-es voksoláson azonban ez az arány még tovább csökkent, végül 1897-ben „hivatalos” antiszemita jelölt már nem került be a törvényhozásba. Közben felerősödött a hazai zsidóság asszimilációs folyamata és ezzel párhuzamosan teljessé vált a zsidó vallási közösség egyenjogúvá válása is. A gazdasági konjunktúra amúgy sem kedvezett a zsidóellenes törekvéseknek, így az első világháború végéig a politikai antiszemitizmus jelentős mértékben visszaszorult Magyarországon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris.
- HEGEDÜS SÁNDOR: *A tiszaezlári vérvád*. Budapest, 1969, Kossuth.
- Istóczy Győző országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai (1872–1896): a képviselőház naplójából és irományaiból. Összegegyűjtötte és kiadta: Istóczy Győző. Budapest, 1904.
- ISTÓCZY GYŐZŐ: *A Magyar Antiszemita Párt megsemmisítése és ennek következményei*. Budapest, 1906.
- KARÁDY VIKTOR: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest, 1997, Cserépfalvi.
- KÖVÉR GYÖRGY: *Gentry és zsidó? Társadalmi identitás és előítélet az 1880-as évek Magyarországon*. Századvég, 31.
- KUBINSZKY JUDIT: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875–1890*. Budapest, 1976, Kossuth Könyvkiadó.
- Mikszáth Kálmán művei*. 14. köt. Politikai karcolatok. 1881–1908. Budapest, 1969.
- ÓNODY GÉZA: *Tisza-Eszlár: a múltban és jelenben*. Budapest, Gede Testvérek, 2002.
- Orbán Ferenc: *A magyar zsidóság története*. www.zsido.hu/tortenelem/magyarzs.htm
- Révai Nagy Lexikona*. 10. kötet. Budapest, 1914. 674–675.
- Révai Nagy Lexikona*. 19. kötet. Budapest, 1926. 163–164.
- VÖRÖS KÁROLY: *Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a dualizmus korában*. Budapesti Negyed, 8. 1995.
- A zsidókérdés Magyarországon*. A Huszadik Század körkérdése. Budapest, 1917.

Négy férfi – egy eset

EÖTVÖS KÁROLY

(Mezőszentgyörgy, Veszprém vm., 1842–
Budapest, 1916)

Kisnemes családból származott, ahol hagyomány volt a törökök és a Habsburgok ellen vívott függetlenségi harc.

Mint a család legtöbb tagja, ő is értelmiségi pályát választott. A pápai református kollégiumban tanult, 1863-ban lépett vármegyei szolgálatba. 1871-ben már a veszprémi törvényszék közvádlo királyi ügyésze, harmincévesen lapot indított. Közéleti pályáját 1872-ben a veszprémi választókerület országgyűlési képviselőjeként kezdte, a Deák-párthoz csatlakozott, és a párt lapja, a Pesti

Napló vezércikkírója lett. Deák Ferenchez tisztelet és barátság fűzte. A következő országgyűlési időszakra nem vállalt képviselői megbízatást, rövid ideig a Pénzügyminisztériumban dolgozott, majd birtokára vonult vissza. 1877-ben Budapestre költözött, ahol a következő évben megnyitotta az ország első ügyvédi irodáját. 1878-ban ismét a veszprémi kerület képviselője, de most már a Függetlenségi Párt híve. Egyre nagyobb megbecsülés övezte. Parlamenti szereplésével, a párt lapjában, az Egyetértésben írt cikkeivel rövidesen vezető szerepet vívott ki. Népszerűségét mutatja, hogy 1881-ben már több mint húsz kerület hívta meg képviselőjelöltnek. Végül két kerület, a dunavecsei és a nagykőrösi választotta képviselőjévé. A tiszaezslári eset kirobbanásakor népszerűsége tetőpontján állt.

Az antiszemitizmus légkörében vállalta

el a tiszaezslári vádlottak védelmét, kockára téve politikai pályáját. A védőbeszédet ő mondta el, sikerrel: a per felmentéssel zárult. Politikai sikere azonban nem származott az ügyből: 1884-ben nem szerzett

mandátumot. Ám már 1887-ben visszatért a képviselőházba a nagykőrösi kerületből, Irányi Dániel halála után pedig rövid ideig a 48-as Függetlenségi Párt elnöke volt. 1910-ig – főleg független liberális képviselőként –, tagja maradt az Országgyűlésnek. Élete utolsó évtizedét főként irodalmi munkássággal töltötte. A nagy per című kiváló művében dolgozta fel a tiszaezslári összefüggéseit, rajzolt portrét a

szereplőkről és nyújtott betekintést saját nyomozó munkájáról. Szobrárt – melyet egykor a budapesti zsidó hitközség készíttetett – 1957-ben avatták föl egykori birtoka helyszínén, Balatonfűreiden.

ISTÓCZY GYŐZŐ

(Szentkereszt, Vas vm., 1842–
Budapest, 1915)

Az Istóczy családnak a Vas megyei Dömötörben voltak birtokai. A püspökefői és kürtösi Istóczy familia a vármegye régi középnemesi családjai közül való. A család tagjai mindig tevékeny szerepet játszottak a vármegye életében. Istóczy Győző apja a vármegye második ügyésze. A meglehetősen összezsugorodott családi birtokot (100 hold körül) az apa korai halála után anyja kezelte tovább. Istóczy Győző Eötvössel egyazon évben szüle-

tett, s csupán alig egy évvel korábban vesztette életét. Középiskoláit Szombathelyen végezte, művészi hajlamai voltak, foglalkozott zenével, festészettel, elbeszéléseket írt, diákkorában lapot szerkesztett. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben folytatta, jogot hallgatott, de a doktorátust a Bach-korszak után népszerűtlen doktori cím miatt csak harminc évvel később, 1896-ban szerezte meg. 1867-ben a vasvári járás szolgabírája lett. Innen választatta meg magát nagy anyagi áldozatok árán ugyanebben az évben a rumi kerület képviselőjének. Befutotta tehát azt a pályát, amelyet a törekvő dzsentri elérhetett: vármegyei tisztség, közéleti szereplés, majd képviselőség.

Törvényszéki bíró korában, 1870-ben a baltavári uradalom árverését vezette. Itt az egyik megyebeli gazdag zsidó család tagja saját neve helyett távollevő apja nevét mondta be, aki azután azon a címen, hogy fiától írásbeli meghatalmazást nem kértek, az árverést megsemmisíttette. Az újra kitűzött árverésen csak jóval alacsonyabb összegeket lehetett elérni, ezért a hitelezők hatvanezer forint erejéig kártérítési pert indítottak Istóczy ellen, aki erre családi bűnpert indított az apja nevét az árverésen jogtalanul használó fiú ellen. Az évekig elhúzódó pereskedés végére a Kúria ítélete tett pontot, amellyel Istóczyt felmentette. Ezt az esetet mint személyes sérelmet később – nem egyszer a képviselőházban is – ürügyként emlegette az antiszemita mozgalom megindítására. Először 1872-ben lett – Deák-párti programmal – képviselő. A fúzió után a Szabadelvű Párthoz csatlakozott, ahol hamarosan

nyíltan antiszemita programot hirdetett. Az Országos Antiszemita Párt, majd az Országgyűlési (Mérsékelt) Antiszemita Párt alapítója és képviselője, 1897-ben nem választották újra képviselőnek. Számos röpiratot írt, szerkesztette a *Füstölő* című élcslapot, lefordította Josephus Flavius műveit. 1906-ban jelent meg *A Magyar Antiszemita Párt megsemmisítése és ennek következményei* című könyve. Magányosan érte a halál fővárosi otthonában, sírja a Fiumei úti temetőben található.

VERHOVAY GYULA

(Nátafalva, Zemplén vm., 1849 –
Battonya, Békés vm., 1906)

Verhovay középiskolai tanulmányait Kassán és Sárospatakon, a jogot Pesten végezte. Egy ideig a honvédelmi minisztériumban szerezény beosztású alkalmazott volt. Huszonhat éves korában már országszerte ismert publicista: az *Ellenőr* cikkírója, majd az 1875-ös pártfúzió után az Egyetértéshez ment át, innen polemizált Csernátony Lajossal, a félhivatalos kormánylap, a *Nemzet* cikkírójával, Tisza Kálmán bizalmas emberével, a fúzió ellen. Ebben az időben nagy népszerűségre tett szert, elnevezték „kis Kossuthnak”. Az orosz–török háború alatt a törökbarát tüntetések vezére, emiatt 1877. december 20-tól 1878. február 2-ig vizsgálati fogságban tartották. Ez azonban csak öregbítette népszerűségét. 1878-ban három kerület is jelölte képviselőnek, ő a nagy hagyományú ceglédi mandátumot tartotta meg. Ebben az évben sorra jelentek meg éles hangú ve-

zérckikei az erősödő cári elnyomás és a német szociáldemokrácia megsemmisítésére törő császári reakció ellen. Támadta Andrassy külpolitikáját, tiltakozott a Tisza-kormány belpolitikai intézkedései ellen, síkraszállt a gyűlekezesi jog mérhetetlenségéért, védelmére kelt a Nemválasztók Pártjának és a Munkás Heti Krónikának. Ebben az időben még haladó szellemű magatartásában azonban már előtűntek azok a demagóg vonások, amelyek későbbi közéleti szereplésében teljesen eluralkodtak. Eötvös Károllyal való konfliktusa miatt 1879-ben otthagya az Egyetértést.

1879. december 14-én megjelentette Függetlenség című lapja első mutatványszámát. A lap függetlenségi programmal indult és kezdetben leghívebb támogatói Herman Ottó és Hoitsy Pál voltak. A lap mindjárt indulása után támadást intézett a Nemzeti Kaszinó ellen, tagjait „frakkos bandának” nevezte. A cikkeket Hoitsy Pál és Hentaller Lajos írták, de a Nemzeti Kaszinó sértett közvéleményét képviselő báró Majthényi Izidor – a kaszinó legjobb céllövője – provokálására Verhovay kész volt pisztolypárbajban elégtételt adni. A párbaj során Verhovay súlyosan megsérült és hetekig feküdt válságos állapotban. Népszerűségére jellemző, hogy emiatt heves tüntetésekre került sor a Nemzeti Kaszinó ellen. A tüntetéseket a munkások kezdték, de csakhamar az egyetemisták, a boltoslegények és inasok vitték a prímet. A napokig tartó és halálos áldozatot is követelő (!) tüntetések jelszava Verhovay neve lett. Amíg beteg volt, Herman Ottó és Hoitsy Pál látták el a lapszerkesztés munkáját.

Verhovay felgyógyulása után sorra járta a nagyobb vidéki városokat, ahol hősként ünnepezték, majd újból átvette a lap szerkesztését, de összeférhetetlen természete miatt Herman és Hoitsy is idejekorán távozott az újságtól. 1880-ban anyapártja kizárta, ezt követően Verhovay tehetőségét és népszerűségét az antiszemita javára fordította, s ezt követően 1887-ig maga is antiszemita programmal lett képviselő. Miután a Függetlenségnél a csángók Magyarországra történő visszatelepítése javára szolgáló gyűjtés körül visszaélések történtek, a lap is hanyatlásnak indult, s 1887 után meg is szűnt. Verhovay 1892-től végleg visszavonult a közéletből, és felesége battonyai birtokán telepedett le. Sírja ma is látható a helyi katolikus temetőben.

WAHRMANN MÓR (1832-1894)

A Wahrmann család első ismert tagja, Mór nagyapja, Izrael 1755-ben már Óbudán látja meg a napvilágot. Vallási pályát választ, 1796-tól a pesti hitközség rabbija 1826-ban bekövetkezett haláláig. Egyik fia, (Mór apja) Mayer Wolf textilt kereskedőként szerzett magának ismertséget. Wahrmann Mór Pesten született. Előbb a pesti evangélikus gimnázium tanulója, majd az egyetem bölcsészkarát látogatja. Ám apja 1847-ben a még csak tizenöt éves fiút beveszi a cégbe, ahol húszévesen, 1852-ben cégvezető, 1858-ban társtulajdonos lett. A cég azonban eközben kinövi a textilt kereskedés kereteit. 1859-ben, apja halálával Wahrmann Mór a Pesten és Budán egyaránt bejegyzett „Wahrmann és fia” banküzletnek lett

egyedüli tulajdonosa. A hatvanas évek elején Wahrmann már városszerte ismert sikeres üzletember. Az 1860-as évek elején néhány újságcikket jelentet meg: tárggyuk a magyar hitelélet függetlenítése a pénzpiacon Ausztriától. A cikkek felkeltik a Deák Ferenc körül csoportosuló, már a kiegyezésre készülődő magyar politikusok figyelmét: ők is régóta érzik, hogy a magyarországi külön nemzeti piac létrejötte milyen nagy támogatást jelenthet az Ausztriához való politikai viszony lazítására törekvő elképzeléseik számára. De tisztában vannak azzal is, hogy ezt az alátámasztást milyen nagy mértékben tudja biztosítani a túlnyomórészt zsidó kézben lévő hazai és bécsi nagytőke és általában a zsidó polgárság, s hogy e rétegek megnyerése továbbra is milyen nagy fontosságú.

Így talán nem meglepő, hogy a magyar képviselőház első zsidó vallású tagja (Deák Ferenc javaslatára) éppen Wahrmann Mór lett a pesti modern üzleti negyedben, a cenzusos választás miatt főként zsidó nagypolgárokat magába foglaló Lipótvárosban. Először 1869-ben választják meg, s ettől kezdve haláláig nyolc cikluson át (egyetlen esetet kivéve mindig közfelkiáltással megválasztott) képviselője marad a városrésznek.

És mindvégig a Szabadelvű Párt tagjaként – csupán egyszer, 1878-ban lép ki néhány hónapra a pártból, egyet nem értését kifejezve Bosznia-Hercegovina okkupációjával, illetve az azzal szükségképpen együtt járó, értelmetlennek tűnő katonai kiadásokkal. 1872-ben egy képviselőtársával ő nyújtja be a javaslatot Pest, Buda és Óbuda egyesítésére. Vagyona leginkább a tőzsdejátekából származott, amelyhez a kortárs szerint bámulatos érzéke volt. Az 1873-as tőzsdekrach alkalmával azonban bankházát az összeomlástól csak Lónyay Menyhért pénzügyminiszter akciója mentette meg, amiért a későbbi miniszterelnök feltétlen hívévé vált. 1881-ben ő lett a pesti neológ zsidó hitközség elnöke is. Az 1882-es parlamenti összetűzése Istóczyval nagy közfigyelmet váltott ki, s ezt követően párbajt is vívtak egymással (ám ennél a segédek használhatatlan fegyvert adtak a feleknek). Wahrmann Mórról halála után Lipótvárosban utcát neveztek el (a mai Victor Hugo utca). 1944 végén, a nyilas uralom alatt eltávolították a táblát. Az utca elnevezését 1945 óta nem állították vissza, ám utolsó lakhelyén ma emléktábla őrzi Wahrmann Mór nevét.

FALUSI NORBERT

Az Országos Polgári Radikális Párt politikája és szervezete

„Önök kétségkívül kemény feladatnak fogják találni, hogy ebben a kérdésben felvilágossítsák honfitársaikat. De én csak tapsolhatok a kísérletnek, amelyre Önök vállalkoznak, s csak azt kívánhatom, hogy példájukat másutt is kövessék” (Herbert Spencer)

Bevezetés

A dolgozatom témája az Országos Polgári Radikális Párt. A párt történeti és szervezeti sajátosságait mutatom be, mert a történeti szakirodalom (Litván György, Pelle János Jászi Oszkárrel foglalkozó művei) nem foglalkozik érdemben annak feltárásával, nem helyez hangsúlyt a Jászi Oszkár által életre hívott szervezet bemutatásának. A polgári radikalizmusról, mint sajátos eszméiségről számos tanulmányt közöltek már. Jászi életrajzi adatai is ismertek előttünk, de egyszer sem került megvizsgálásra a párt és annak a magyar politikai életben betöltött szerepe. Felmerül a kérdés, a párt megalapítása nélkül Jászi Oszkár miként tudta volna hatékonyan képviselni, terjesztetni és realitássá tenni a radikalizmus elveit. Dolgozatom kiindulópontja a párt megalakulásának kezdő dátuma. Nem tárgyalom az addig elvezető utat, mert arra többek között Litván György munkája alapján betekintést nyerhetünk. Párt-történeti leírásom elsődleges alapforrásául a *Világ* című napilap szolgál, mint a párt nem hivatalos lapja. A rendelkezésre álló anyag pontatlansága miatt kritikusán kell megítélnünk az újságban megjelent híreket, illetve további nehézséget okoz a nagyfokú forráshiány, amely miatt további alapkutatásokat kell végezni. Jászi Oszkár személyes naplója sem ad elegendő információt a vizsgált korszakban a pártra vonatkozóan, mert nem rendszeresen vezette naplóját. Jászi visszaemlékezésében, a Magyar Kálvária – Magyar föltámadás című írásában csak a párton belül az ideológia mentén elkülönülő három csoportról ad leírást. Jászi Oszkár publicisztikai című válogatott brosúra sem foglalkozik a párt történetével.

A pártalakítás a személyek közösséggé alakulásának fontos mozzanata társadalmi és politikai szempontból. A pártszervezet sajátosságain keresztül az adott kor egy közösségének rendszerét ismerhetjük meg, az őket összefogó kohézió tartalmát, az ideológiáját és az emberi célok összefonódását, a közösség és az egyén találkozásának olyan gondolati találkozását, amely saját érdekek eléréseért, közvetítéseért történik. Jászi Oszkár és az Országos Polgári Radikális Párt egyik fő célja a társadalom demokratizálása. Jászi és a köré csoportosulóknak olyan feladatot tűznek ki célul, amely hosszú évtizedek során átívelő, tudatos és fegyelmezett politikát kívánnak meg. A témaválasztás: az Országos Polgári Radikális Párt, mert Jászi Oszkár radikális meggyőződése saját korában olyan merész és bátor, az igazságért és a szabadságért kiálló „tett”, amely mindenkoron legalább erkölcsi értelemben gátat emel minden önkényuralmi megnyilvánulásnak.

Jászi Oszkár (Nagykároly, 1875. márc. 2. – Oberlin, USA, 1957. febr. 13.) a magyarországi polgári radikalizmus vezető alakja és teoretikusa, a Radikális Párt alapítója és elnöke.

Író, politikus, egyetemi tanár, szociológus. Egyetemi tanulmányait Budapesten, majd Franciaországban és Angliában végzi. Jelentékeny publicisztikai tevékenységet fejt ki, amelyben határozottan állást foglal a nagybirtokrendszer, a klerikalizmus és a nemzetiségi elnyomás ellen, az általános választójog és a polgári demokratikus követelések teljesítése mellett. Szoros barátság fűzte Szabó Ervinhez, Ady Endre barátja és népszerűsítője volt.¹

Az Országos Polgári Radikális Párt megalakulása és elvi programja

A türelmetlenség vagy éppen a Károlyival való politikai szövetkezés lehetősége arra bírta Jászit, hogy megvalósítsa régóta halogatott tervét, és megalakítsa az Országos Polgári Radikális Pártot.² Utólag sem érthető pontosan, hogy miért 1914 júniusában szánta rá magát a pártalakításra, a háború közvetlen közelében. Jászi a párt megalakulását bejelentő vezércikket adott közre a Világban: „Tehát itt van. Új, életképes szervezetben, biztos, nagy elvi program alapján, a megriadt klikkfőnökök és mandátumlovagok anatómiája által kísérve, a ragyogó szemű húszévesek szent lelkesedése által koszorúzva: az Országos Polgári Radikális Párt, a negyven év alattiak harcos szervezete, íme, elindult a maga küzdelmes útján [...] mi doktriner párt vagyunk, és az is akarunk maradni. A távolabbi jövő jobban érdekel bennünket, mint a legparázssabb aktuális parlamenti botrány”.³ A párt túlnyomó részben a Társadalomtudományi Társaság neveltjeiből alakult, de újabb körökből és más társadalmi rétegekből is vártak csatlakozókat, a tanítók és a magánalkalmazottak mellett leginkább a közegészségügy munkásaira számítottak, továbbá kisgazdák és nemzetiségi értelmiségiekre.⁴ Az Országos Polgári Radikális Párt programját 1914. június 6-án fogadták el. Magyarország legfőbb orvosolni való problémáit a következőkben látták: az egyéni és a politikai szabadságjog, a gazdasági termelés, a szellemi és az erkölcsi erők elmaradottsága, végül az ország gyarmati függésének a kérdései.⁵ Jászi pártját sem 67-esnek, sem 48-asnak nem tekintette, rövidlátó politikusoknak tartotta azokat, akik nem látták be, hogy a történelmi pártokat akkori formájukban nem lehet fenntartani, hogy azokat a gazdasági és a társadalmi kérdések alapján differenciálni fogják. Fontosnak tartotta, hogy a hibridpártokat olyan alakulatok váltsák fel, amelyek összeinte gazdasági és kultúrtörökvések alapján tömörülnek, többek között ilyennek gondolta a Radikális Pártot.

Jászi tudta, így nem lehet reálpolitikai üzleteket kötni, sőt talán mandátumokat elérni sem.⁶ A világháború a párttevékenységet megakasztotta. A párt egyes helyi szervezetei, elsősorban a fővárosi kerületek tartottak gyűléseket (lásd 1. ábra), de érdemleges cselekvésre képtelenek voltak. 1917. május végén az uralkodó, IV. Károly lemondatta Tiszát, és úgy viselkedett, mint aki komolyan akarja a választójogi reformot. 1917. június 6-án Károlyi Mihály elnökletével, a Szociáldemokrata Párt, a Vázsonyi-féle Demokrata Párt, a Giesswein Sándor vezette Keresztényszocialista Párt és Polgári Radikális Párt részvételével – a politikai és világnézeti különbségek fenntartásával – megalakult a Választójogi Blokk, amely hármas célt tűzött maga elé: általános, egyenlő, titkos választójog; hódítás és hadikárpótlás nélküli béke; állandó békebiztosítás a nemzetközi intézményekkel. A Jászi-féle Radikális Párt nem kerülhetett domináns pozícióba, egyrészt a Blokk periferiáján helyezkedett el, másrészt senki nem kívánta bevonását a kormánypolitikába és Károlyi Mihálytól Jászi Oszkár és pártja ekkor még mindig távol állt.⁷ A belpolitikai kibontakozás iránya és üteme mégis attól függött, hogy mennyire tudnak összefogni a háborúellenes nemzeti erők a szociáldemokratákkal és

a radikális demokratákkal. A Károlyi elnökletével megalakult Választójogi Liga erre nézve nem nyújtott elegendő biztosítékot.⁸

A Radikális Párt Mit akar a Radikális Párt? címmel 1918 márciusában adta közre új programját. Egyértelművé tették, hogy „tömöríteni és szervezni akarja a dolgozó középosztályt oly célból, hogy azt fölszabadítva a történelmi pártok közjogi és sovíniszta ideológiája alól, oly politikára nevelje, amely szerves kapcsolatot teremtsen közte és az ország többi produktív néposztályai, elsősorban a földművelő osztály és a munkásság között”. Végcéllhoz a klasszikus liberalizmus elvein keresztül határozták meg az utat: az egyéni szabadság, az állami mindenhatóság ellen való küzdelem, a munka nélkül való jövedelem kiküszöbölése, a független parasztbirtok önállósága, a dolgozó középosztály erkölcsi és szellemi kultúrájának hasznosítása, az anyagi és a szellemi forgalom teljes szabadsága. A párt meggyőződése az volt, hogy a dolgozó középosztály elválaszthatatlanul összeolvadt az ország produktív erőinek – úgy az anyagiak, mint a szellemiek – fejlesztésével. A párt főkövetelése az 1914-es programhoz képest érdemben nem változott, továbbra is a közszabadságoknak és az egyénjogainak megerősítését, az általános, egyenlő, titkos választójogot, az állam demokratizálását hangsúlyozták.⁹

A párt tevékenysége

A Radikális Párt politikai tevékenységét a Világ c. napilapon keresztül követhetjük nyomon. Napi pontossággal ismerjük a gyűlések idejét, azok helyszíneit, valamennyi helyi pártszervezet megalakulásának dátumát (I, II, III, IV, V, VI. budapesti kerületek és Hatvan, Újpest városok kivételét képeznek, többségük már 1918 előtt megalakult). Ismeretlen azonban, hogy a párt kerületi és a párthoz csatlakozó vidéki szervezetek mekkora tagsággal rendelkeztek. A Világ félmondatokban tesz említést a létszámról, mint pl. a „központi nagygyűlésen több ezer szimpatizáns jelent meg, nagy volt az érdeklődés, zsúfolásig telt a terem, tömeges a csatlakozás”. A Világban továbbá számos publikáció jelent meg, mindenek előtt Jászi Oszkár és Szende Pál tollából. Világossá tették a radikalizmus elveit, meghatározták eszmeiségüket, és viszonyulásukat pl. a bolsevizmushoz és a magántulajdonhoz.

A Világ 1918. április első hetét a választójog döntő hetének nevezte, mint már tudjuk elhamarkodottan, amikor a kormány előtt világos alternatívát állított, miszerint biztosítja a választójogot vagy lemond.¹⁰ Jászi véleménye szerint a királyi elhatározás a választójogi reform mellett, egyfelől megoldás lenne a belpolitikai válság feloldásához, másfelől megintgathatatlanul válna a korona és az egész ország dolgozó népének szövetsége. Jászi a királyi hatalom legfőbb feladatát a szociális munkában látta, ún. szociális királyságot képzelt el, amelynek feltétele a feudalizmus végleges ledöntése. A monarchikus elv népszerűségének ugyanis ez az egyetlen biztosítéka.¹¹ Jászi elképzelése alapján az eddig szavazattal nem rendelkező társadalmi osztályok politikailag a rendszer tényleges tagjaivá válnának és vélhetőleg ez az uralkodót oly mértékben tenné elfogadottá és legitimé a társadalomban, hogy egy esetleges győztes választáson a radikális és a polgári pártokat megbízná kormányalakítással.

Jászi a demokratizált választójogot követően, a társadalmat politikailag „nagykorúvá tenné” és a demokratikus, a szocialista, a polgári és a radikális pártoknak egyúttal mandátumokat szerezne. 1918 tavaszán a választójog reformjáért folytatódó ádáz viták közepette az Országos Polgári Radikális Párt gyűléseit igyekezett rendszerezíteni. Jászi Oszkár hétről

hétre nyilatkozatot tett közzé a Világban, és állást foglalt „harmincpercentes magyar általános választójog helyett a suffrage universal mellett”.¹² A kormány által tárgyalta választójogi törvénytervezet meghíúsulását követően, májusban a Radiális Párt elnöki tanácsa megállapította, hogy a kompromisszumos választójogi törvénytervezet bukása folytán akciószabadságát visszanyerte és programja alapján az általános, titkos községenkénti, a nőkre is kiterjedő szavazati jog teljes kiépítéséért fog küzdeni.

A párt, ezért vidéken is fog gyűléseket tartani a közeljövőben.¹³ A májustól szeptemberig eltelt időszakban a pártról és gyűléseiről mindössze két hír található a Világban. Ez a tény, hogy minek tulajdonítható, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, mert ismeretlen Jászi és a pártvezetésének a tagság szervezkedésére irányuló elképzelése. Az egyik tudósítás (május 22.), amely a VI. és a VII. kerületek szervezeteinek közös nyári működését irányozta elő.¹⁴ A másik (május 28.) a Radikális Párt nagyváradi nagygyűléséről számolt be.¹⁵ A gyűlés minden bizonnyal a kormányzat figyelmét is felkeltette. A miniszterelnökség sajtóirodája, ugyanis „Bizalmas értesítés”-ben felkérte a szerkesztőbizottságot, hogy a 48-as és a Függetlenségi Párt által megtartott összejövetelről, valamint az ott elhangzott beszédekről szóló tudósításokat a sajtóbizottságnak előzetesen feltétlenül küldjék meg. Nagyváradon Károlyi és Jászi immár közös függetlenségi-radikális népgyűlésen pecsételte meg elvi alapokon történő összefogásukat.¹⁶ Károlyi Mihály gróf hosszabb beszédet mondott, amelyben hibájaként rőta föl a radikális pártnak, hogy eddig nem volt érzéke a függetlenségi és az önállósági eszmék iránt, és szerinte nagy hiba volna, ha ezeket az elveket a jövőben is elhanyagolná. Az új szociális radikalizmus irányzatának kiindulópontjául ezért a nemzetek függetlensége és az önrendelkezés jogának eszméje szolgál. A nemzeti függetlenség és önállóság gyökere az igazi radikális politikának. A radikálisok nevében Jászi Oszkár kijelentette, hogy radikális politikát függetlenség és önállóság nélkül nem lehet megvalósítani; nem szabad elfeledni, hogy az önálló hadsereg követelése nem éretlen sovinszta jelszó-politika többé. Biztosította Károlyit, hogy a nemzeti jogokért való küzdelemben ott lesznek ezentúl a függetlenségi párt támogatói mellett.¹⁷ A Radikalizmus és függetlenségi gondolat című értekezésében Jászi rámutatott a két eszme belső rokonságára, a tulajdonképpeni lényegazonosságára. A Károlyi-párt radikális programját nem vélte befejezettnek pl. nemzetiségi és egyházpolitikailag, de a szorosan vett magyar demokrácia érdekeinek felkarolását, így a radikális választójogot és a radikális földreformot támogatta. Jászi úgy vélte, hogy a függetlenségi eszme elkorcsosulása a 67-es kiegyezés utáni politikai praxisban mind jobban korrumpálódott és ennek a következménye a kuruckodó jelszó és a címerpolitika is. Ezzel az álfüggetlenségi ideológiával találták magukat szembe a modern demokratikus rétegek. A radikálisok, ezért a kulturális és a gazdasági szempontok kizárólagosságát hangsúlyozták, emiatt viszont nemzetietlenséggel vádolták őket. A helyzet akkor változott meg, amikor a függetlenségi Justh Gyula átlátta, mind a demokráciának, mind a függetlenségi gondolatnak zátonyra jutását, visszatért a liberális és a népies tradíciókhoz, amelyet Jászi szerint immár Károlyi Mihály folytatott tovább.¹⁸ Kifejtette, hogy a radikális és a függetlenségi eszme szövetsége életképesnek bizonyulhatna, ha közös csatasorban egyesítené szociális és nemzeti tartalmát.¹⁹

A Radikális Párt feléledni látszott háború alatti tetszhalálából. Jászi *Mi a radikalizmus?* című röpiratban összefoglalta a párt liberális gyökereit, egyben a klasszikus liberalizmus hiányát, a radikalizmus szocializmushoz való elvi viszonyát (a radikalizmus nem disszidens szocializmus). Elutasította a kommunista szocializmust és vele szemben a liberális szocializmust nevezte meg követendő példának, amely a szociáldemokráciával ellentétben a dolgozó

Április	Május	Jún.-júl. aug.	Szeptember	Október
Gyűlés a VI., VII. ker.-ben.	ORPP gyűlése Nagyváradon.	–	Rendszeres ülések megkezdése a párt központi székházában	<ul style="list-style-type: none"> • V. kerületi radikális pártgyűlés 11-én és 14-én. • ORPP gyűlése a régi képviselőházban. • Megalakult az ORPP aradi és zentai szervezete. • Az ORPP -én keresztül csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz a következő helyekről: Marosvásárhely, Szatmár, Szeged, Pécs, Gyöngyös, Dicsőszentmárton, Szabadka, Máramarosziget, továbbá a Teudloff-Dittrich Gépipar tisztviselőikara (53 fő), a Pesti Gözmalom tisztviselői (13 fő), a Szellemi Tudományok Iskolája (6 fő) és az ország nő-tisztviselők részéről (12fő).

1. ábra. Az Országos Polgári Radikális Párt (ORPP) fővárosi és vidéki pártszervezetei áprilistól október 31-ig

November	December	Január	Febr.	Március
<ul style="list-style-type: none"> • Megalakult az orvosok, a vasutasok, a magántisztviselők, a tanárok - és tanítók, a köztisztviselők, az ügyvédek, a katonák, a főiskolai hallgatók, a kereskedők - és iparosok szakosztálya. • Az V. kerületiek újból kiépítették szervezetüket. • Megalakult a párt helyi szervezete Rákospalotán, Óudán, VIII., IX., XV., XVI. kerületekben, Kőbányán, Lipótvárosban, Józsefvárosban, Vár-Tabán és Krisztinavárosban, Kelenföldön és Lágymányoson. 	<ul style="list-style-type: none"> • ORPP nagygyűlése a régi képviselőházban. • Megalakult a női egyesület. 	ORPP nagygyűlés.	–	Megalakult a magyarországi németek szervezete.

2. ábra. Az Országos Polgári Radikális Párt fővárosi pártszervezetei

November	December	Január	Február	Március
<ul style="list-style-type: none"> • A debreceni radikálisok újjáalakították szervezetüket. • Megalakult az ORPP helyi szervezete Pécsért, Hódmezővásárhelyen, Kaposváron, Szilágysomlyón, Pozsonyban, Tordán, Losoncban, Miskolcon, Szabadkán, Nyitrán, Zentán és Érsekújváron. 	<ul style="list-style-type: none"> • Az ORPP gyűlést tartott Szegeden, Ungváron, Nagykárolyon, Gombon, Sátoraljaújhelyen, Homonnán, Pozsonyban, Egerben, Pécsen. • Megalakult az ORPP helyi szervezete Munkácsban, Nyíregyházán, Hajdúböszörményben, Nagykárolyon, Szegeden, Sopronban, Désen, Kőszegen, Csornán és vidéken, Sárospatakon, Iglón, Déván, Sátoraljaújhelyen, Máramaroson, Győrben, Kisbérben. 	<ul style="list-style-type: none"> • Megalakult az ORPP helyi szervezete Székesfehérváron. 	<ul style="list-style-type: none"> • Megalakult az ORPP helyi szervezete Szatmáron, Kiskunhalason. 	–

3. ábra. Az Országos Polgári Radikális Párt vidéki pártszervezetei

középosztály és a kisparasztság érdekeit hangsúlyozza. A párt és a radikális középosztály feladatát az emberi szabadságjogok hirdetésében és továbbfejlesztésében jelölte meg, „Szabad gondolat [...] szabadföld, szabad nemzetiség, szabad csere: ezek a modern radikalizmus alapvető követelései, amelyekkel a klasszikus liberalizmus hagyományait és törekvéseit újra felveszi” – fejeződik be a röpirat.²⁰

A Világ szeptember 10-i száma a rendszeres pártélet megkezdéséről számolt be arra hivatkozva, hogy a párt központi vezetősége a nyáron nagyszámú belépésekről kapott híreket. A párt legközelebbi elnöki tanácsülésén határoz a pártkongresszus összehívásáról, amelyen a pártszervezet végleges kiépítésének terve és a párt állásfoglalásának precizírozása fog megtörténni - olvasható a napilapban.²¹ Nyilvánvalóvá válik előttünk, hogy a párt strukturáltsága és kiépítettsége viszonylagos. Erős kritikával kell kezelniünk a belépésekről kapott híreket is. Nem tudunk forrásra hivatkozni, amely a tömegesnek mondott csatlakozást alá tudná támasztani. Szeptembertől a kongresszusig eltelt egy hónap alatt, amelyet október 15-ére hirdettek meg²² a Világ egy hírt közölt, amely az aradi radikálisok, a károlyi-pártiak és a szociáldemokraták közös gyűléséről számolt be.²³ A kongresszust a régi képviselőházban tartották meg, ahol egyaránt megjelentek a fővárosi és a vidéki szervezetek küldöttei. Az egybegyűltek névsora és létszáma ismeretlen, jegyzőkönyvről sincs tudomásunk, amely hivatkozással szolgálhatna. Azt tudjuk viszont, hogy a gyűlés elnökévé dr. Krejcsi Rezsőt, dr. Vámbéry Rusztemet, Kőrösy Györgyöt (Kolozsvár) és Lányi Lajost (Mezőtúr) választották meg. A kongresszus három határozatot tett magáévá. Jászi Oszkár kifejtette a párt külpolitikai és belpolitikai céljait. Egy olyan kormány megalakulását követelte, amely az ország valóban demokratikus pártjának és szervezeteinek a bizalmát tudhatja magáénak. Az új kormánynak feladata lenne az ország alkotmányának korszerű átalakítása a szociális igazság szellemében

– folytatta a politikus. Jászi felhívta a figyelmet, hogy „idehaza a legsúlyosabb erkölcsi válság pusztít” és az ország elveszette presztízsét a művelt népek közvéleménye előtt.

A pártelnök véleménye szerint mindez a magyar oligarchák, a feudalizmus és a bankokrácia szövetségéből eredeztethető, amely a számára kedvező dualista alkotmány kivívása után a magyar újjászületés nagy liberális hagyományát félredobta. Magyarország sorsát attól tette függővé, hogy képes-e megoldani a félévszázada megakadályozott föld fölzsabadítását, az általános választójogot, a szabad kereskedelmet és egy becsületes adópolitikát. Szende Pál fejtegette ki a harmadik határozatot, amely a legsürgetőbb belpolitikai és belgazdasági teendőkkel foglalkozott. Benyújtott javaslatát a kongresszus azzal a pótlással fogadta el, hogy a politikai bűntettek miatt elítéltek szabadon bocsátását is követelte. Az egybegyűlteket előtt szólt dr. Krejcsi Rezső, aki az új polgári középosztály kialakulásáról beszélt, Nagy Lajos evangélikus lelkész Gyuróról, aki elfogadta a határozatot lelkészársai nevében. Továbbá dr. Supka Géza, aki a Radikális Pártot nevezte meg az egyetlen olyan pártnak, amely a fejmunkásság – tisztviselők és szabadfoglalkozásúak dolgát – alapelveket tekintve a magáévá tette. Benedek Marcel a nevelőmunkások Országos Szövetségének (húszezer tagot számlált) programját párhuzamba állította a radikálisok programjával, és kijelentette, hogy a radikális eszmék terjedése nem veszélyes a tanárság körében. Kertész Miklós a magántisztviselők nevében szólalt fel. Felszólalt még Bíró Lajos, akinek beszédéből 101 sort törölt a cenzúra és Dr. Turnovszky Sándornak a teljes felszólalását nem közölhette az újság. A kongresszus a párt végrehajtó bizottság és elnöki tanács névsorának a megnevezésével ért véget (lásd I. sz. melléklet).²⁴ Jászi Oszkár élete egyik legnagyobb beszédét tartotta a Világ tudósításából ítélve. Lefestette az ország helyzetét, megjelentette a valódi problémákat és orvoslást is ajánlott, annak az országnak, amelyet a feudalizmus utolsó maradványának tekintett.²⁵

Az októberi kongresszust követően intenzív pártszerveződésnek lehetünk tanúi. Az aradi radikálisok a kongresszust követően három nappal később megalakították hivatalosan is helyi szervezetüket. Nyitóbeszédet dr. Visegrády József, a Radikális Párt titkára tartotta, amelyben a magyar nemzet és a nemzetiségek közötti szolidaritás mellett foglalt állást.²⁶ A Világ két nappal később Radikális szervezkedés címen adta hírül, hogy a nagyváradi Radikális Párt éves nagygyűlését fogja megtartani, ill. hogy vidéken várható (Egerben, Kassán, Sopronban, Szabadkán, Gyöngyösön, Zalaegerszegen, Debrecenben, Kolozsváron, Miskolcon, Ipolyságban és a galgócái kerületben) a párt helyi szervezetének megalakulása.²⁷ Jászi életének és egyúttal a radikális párt egyik legfontosabb és legmozgalmasabb időszaka volt 1918 utolsó harmada. Jászi személyes életének tekintetében a leginkább forrás szegény időszaknak bizonyul. Állandó elfoglaltsága közben szinte nem, vagy egyáltalán nem vezetett naplót, nem írt nagyon leveleket sem, emlékirataiban is átugorja ezeket a heteket. Ekkori tevékenységének bemutatásánál lényegében a sajtóra és egyéb dokumentumokra kell támaszkodni, nélkülözve Jászi reflexióit.²⁸

A radikálisok a Károlyi-kormányban

Október 25-én hivatalosan megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amelynek 12 pontját Jászi Oszkár fogalmazta és Kunfi Zsigmond revideálta. Jászi Oszkár két hónappal később azt mondta róla, hogy tartalmi tekintetben olyan pártok közti kompromisszum volt, amely túlnyomórészt a radikálisok programján állt.²⁹ A Nemzeti Tanács Intéző Bizottságában

a radikálisokat Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Purjesz Lajos, Szende Pál képviselték. Gödöllőn közben kormányalakító tárgyalások és kihallgatások folytak.³⁰ Ennek keretében találkozott először Jászi Oszkár az uralkodóval. Az audienciára október 27-én került sor, a tárgyalás témája a nemzetiségi kérdés megoldásának az ügye volt.³¹ Jászi Oszkár később már József főherceggel folytatta a megbeszéléseket, ahol az általános választójog, a földreform, a szociálpolitika és a nemzetiségi egyenjogúsítás ügye került szóba. Új politikus garnitúrát javasolt és Károlyi Mihály kormányalakítására tett javaslatot. Elutasította a koncentrációt a régi pártokkal, mint mondta nem gyűlölködésből, egyszerűen a megretszdulni akaró politika miatt. Jászi arra a kérdésre, hogy a bolsevizmus mennyire van előrehaladott állapotban, úgy nyilatkozott, ha a Korona a forradalom élére állna és a radikális törvényeket békésen megvalósítanák, akkor az elkerülhető lenne. Október utolsó napjaiban a Radikális Párt helyi szervezetei Zentán, Marosvásárhelyen, Gyöngyösön és Dicsőszentmártonban alakultak meg. A Világ a Károlyi-párt, az MSZDP és a Polgári Radikális Párt közös nagygyűléséről adott előzetes hírt Debrecenből, amelyet november 3.-ra hirdettek meg.³²

November 1-jén megalakult a Károlyi-kormány, amelyben a Radikális Pártot Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter, és Szende Pál pénzügyeket vezető államtitkár képviselte.³³ A másnapi Világ a kormányt bemutató cikkében Jászit, mint eszméinek filozofikus agitátoraként jellemezte, mint sem politikájának néprtribunját. Harcos ember volt, kérlelhetetlenségig kitartó, mélyen művelt elme, aki sohasem utazott a népszerűségre – olvasható a napilapban.³⁴ A kormány erejét a válságos belpolitikai helyzet meghaladni látszott, amellyel az első perctől kezdve szembe kellett nézniük. Jászi és Szende erőteljesen hangsúlyozták, hogy meg kell szervezni a közvéleményt, meg kell teremteni a rendet, ugyanis a fejlődést ez hozza magával, vagy a demokrácia és a szociális igazság gyökerei is kipusztulnak a belpolitikai és a külpolitikai válság következtében.³⁵ A radikális gondolkodású orvosok, vasutasok, magántisztviselők mellett a köztisztviselők szervezték meg elsőként radikális alapokon álló szakcsoportjukat. Az orvosok, a frontról hazaérkező orvosok és orvostanhallgatók helyzetének a megoldását³⁶ közegészségügyi reform szükségességét, az orvosi kamara felállítását követelték. A köztisztviselők szakcsoportja passzív választójogot, olyképpen, hogy a köztisztviselőt képviselői idejére hivatalából szabadságolják. A lelkesedés egy része is felsorakozott a párt mellé, novemberben az esztergomi plébános Keményffy K. Dániel jelentette be csatlakozását a radikálisokhoz.³⁷ A reformokért kiálló radikális nevelők is szakcsoporttá alakultak. Követelései között az egyház és az állam szétválasztása, a közoktatás teljes államosítása, az oktatás anyagának modern természettudományos és szociális világnézet szellemében való teljes megváltoztatása, az oktatói személyzet érdekeinek a törvényhozásban való szakképviselése szerepelt.³⁸ Egyes katonai közösségek is alakítottak csoportot a párton belül, akik a frontról hazatért katonák ügyét képviselték.³⁹ A radikális gondolkodású szakmai csoportokról beszámolókat a Világ kivétel nélkül csak a fővárosiakról közölt. Minden csoport a maga szakmai oldalát elemezte, a tanárok az iskolaügyben, az orvosok a közegészségügyben stb. magyarázták a radikális reformok szükségességének elindítását.

November elején alakult meg Hódmezővásárhelyen Wiks Béla bankigazgató elnökségével a helyi Radikális Párt.⁴⁰ Az V. kerületi és a debreceni radikálisok bejelentették, hogy újból kiépítették szervezetüket a tömeges csatlakozásokra tekintettel. Utóbbi esetben elnökké Martonffy Marcellt választották meg, és egy 30 tagú végrehajtó bizottságot alakítottak. Pécsen november 7-én alakult meg a párt helyi tagsága. Szabadkán dr. Havas Emil

fáradozott a párt megalakításában, aki az értelmiséget akarta megszólítani. A központi vezetőség a még erőteljesebb radikális elvek terjesztésére, a rend és a szervezettség kiépítésé érdekében novembertől a vidéki városokba propaganda bizottságokat küldött országszerte. A bizottságok Fogaras, Kassa, Marosvásárhely, Miskolc, Nagyszeben, Brassó, Pécs, Pozsony, Szombathely, Sátoraljaújhely, Mezőkövesd felé indultak.⁴¹ Az Országos Polgári Radikális Párt november 9-én tartotta következő nagygyűlését a pesti Vigadóban. Szende Pál több ezer érdeklődő előtt foglalta össze a párt programját és a forradalmi vívmányok biztosítékait garantáló lépéseket. Az általános választójog megoldásának sürgősségét hangsúlyozta,

további szervezkedésre buzdított és erőteljesebb propagandát hirdetett.⁴² Az országjáró körút nyomán Kaposváron alakult meg a Radikális Párt helyi szervezete. A gyűlésen mintegy hatezren vettek részt, amelyből a Világ tudósítója szerint kétezer fő kisbirtokos és földmunkás volt.⁴³ A Világ néhány nappal később az óbudai,⁴⁴ az érsekújvári,⁴⁵ a VIII. kerületi, a szilágysomlyói, a pozsonyi⁴⁶ szervezet megalakulásáról adott hírt. Erdélyben, Tordán Kemény Gábor és Dénes István elnöklete alatt alakult meg a helyi radikális szervezet.⁴⁷ A Világ november 22-ei száma a Radikális Párt hétvégén tartandó gyűléseiről közölt hírt, ahová a központi vezetőségből hívtak meg szónokokat. A párt ekképpen Miskolcon, Ungváron, Pozsonyban, Szegeден és Nagyváradon tartott gyűléseket. Alakuló ülések napját jelentették be a IX. kerületből, Losoncról,⁴⁸ hírül szolgáltak továbbá a pesti belvárosi radikális kereskedők és iparosok 23-ára meghirdetett nagygyűléséről, a XV. és XVI. kerületek radikálisainak alakuló üléseiről, a nők politikai jogaiért harcoló radikális mozgalom megszervezéséről és az orvosok rendszeressé vált egyik vitaestjéről. Az utóbbi ülésen Kemény Zsigmond kifejtette, hogy a szellemi munkások anyagi érdekei azonosak a testi munkásokéival. A létminimumot tudják csak biztosítani, ezért a szellemi munkások céljai közé tartozik egy olyan társadalom megvalósítása, amelyben a munka, a jövedelem bázisa – szögezte le Kemény.⁴⁹

Egy nappal később Jászi Oszkár a radikális írók és újságírók által rendezett fórumon tartott előadást a radikális gondolat

I. FERENC JÓZSEF

(Bécs, 1830. augusztus 18. –

Bécs, 1916. november 21.)

1848 decemberétől elhunytáig osztrák császár és cseh király, 1867-től (gyakorlatilag 1848-tól) magyar király, Ferenc Károly osztrák főherceg és Zsófia bajor hercegnő gyermeke. 1854-től a magya-

rok körében népszerű Erzsébet királyné férje. 1849-ben a magyar szabadságharc bukása után megtorlásokkal kezdte uralmát. Ám az 1850-es és 1860-as évek külpolitikai kudarcai után kénytelen volt rendezni Magyarországgal való viszonyát és az alkotmányosság ösvényére lépni (1867). Konzervatív gondolkodású, mélyen vallásos katolikus, birodalmi érdekekben gondolkodó politikus

volt, aki uralkodása alatt gyakran kényeszerűlt kompromisszumokra. Nevéhez fűződnek a „boldog békeidők”, s királysága utolsó időszakában magyar alattvalói „ferencjósáknak” becézték. Nyolcvanhat éves korában halt meg, az első világháború közepén. Nem élte meg a Habsburg Birodalom széthullását.

mibenlétéről és annak a szocializmushoz való viszonyáról. A pártelnök nem szedte határozott pontokba a radikalizmus elveit, mert azt állandó fejlődésének gondolta. Elsősorban lélektani tényeken alapszik, mert a radikalizmus fogalmában tiltakozás rejlik minden merev forma ellen. A szocializmus lényege, ahogy Jászi megfogalmazta, „a munka vezető szerepének biztosítása és a munkanélküli jövedelem kiküszöbölése”. A radikalizmus ezt elfogadja, de számtalan más eszközt lát alternatívaként, ellenben a szocializmus, amely az „egyedüli lehetséges” elvén áll. Társadalompolitikailag az új osztályt, a paraszttársadalom jelentette a világháborút követően, amelyet meg kell szervezni, új orientációt kell mutatni számára. A radikalizmus, tehát az osztályfeletti, az igazságszító regulátorának központi szerepét követeli minden vonalon. A szocializmus ezzel ellentétben az osztályharc fontosságát hangsúlyozza kétségbevonhatatlanul. A radikalizmus attitűdje az osztályfelettséget, és az individualizmust hirdeti. A Világ ugyanazon számában dr. Supka Géza a végrehajtó bizottság fővárosi tagja a párt direkt szavazóbázisát egyértelműen a középosztályban határozta meg, mindamelllett, hogy a radikalizmus programját az egész társadalommal meg kell ismertetni. November végén a rákospalotaiak ezerfős gyűlésen, nagy többségük gazdaközönség volt, hivatalosan is csatlakoztak a párthoz. A IX. kerületi radikálisok is megalakították helyi tagságukat, harminctagú végrehajtó bizottságot választottak, az élére Wolf Sándort nevezték ki.⁵⁰ A fővároson kívül Miskolcon, Sopronban alakult meg a párt helyi szervezete, ill. több vidéki város (Pozsony, Marosvásárhely, Pécs, Érd, Munkács, Ungvár, Beregszász, Dés, Gombár és Nagyvárad) radikális közönsége kért a központból előadó politikust a rendezvényeikre.⁵¹ Újabb szervezetek alakultak meg Zentán, Nyitrán, és a radikális főiskolai hallgatók köre is megalakította a maga szervezetét.⁵² Kárpátalján Munkácson bontottak zászlót elsőként a radikálisok, elnökül Hall Gyulát nevezték meg, a párt helyi választmányát negyven nő és negyven férfi közül választották meg. Munkács után Nyíregyházán és Hajdúböszörményben alakult meg a párt helyi szervezete,⁵³ majd a

IV. (BOLDOG) KÁROLY

(Persenbeug, 1887. augusztus 27. –
Madeira szigete, 1922. április 1.)

I. Károly néven osztrák császár, III. Károly néven cseh, IV. Károly néven magyar király. Ottó Ferenc osztrák főherceg és Mária Jozefa szász hercegnő fia. 1911-től Zita bourbon-pármiai hercegnő (1892–1989) férje, akitől nyolc gyermeke született, köztük a páneurópai mozgalomban tevékenykedő Ottó (1912–). 1917-ben – felesége családja révén – kíséreltetett a franciákkal való kapcsolatfelvételre és a háborúból való kilépésre, ám próbálkozásra – német közbelépésre – nem járt sikerrel. A világháborús vereség után 1918. november 13-án lemondott „minden részvételről az államügyek vitelében”. 1921 márciusában és októberében azonban megpróbált visszatérni a magyar trónra. Ebben – az antant hatalmak és a kisantant államok által is elítélt törekvéseben – Horthy Miklós kormányzó megakadályozta. Többek között háborúellenes politikájára és a száműzetésben viselt szegénységére miatt II. János Pál pápa 2004. október 3-án boldoggá avatta.

nagykárolyiak és a pécsiek is csatlakoztak a radikálisokhoz, utóbbi húsz tagú választmányt választott.⁵⁴ Ezt követően Szegeden tartottak alakuló ülést, amelynek elnökei Hollós József, Juhász Gyula, Móra Ferenc, Tatarek B. Béla, dr. Thiering Oszkár és Székely Gáborné lettek, ügyvezető elnök dr. Eisner Manót nevezték ki. Megalakult a párt helyi szervezete Sopronban, Kőszegen, spontánul Csorma és vidékén⁵⁵, továbbá Sárospatakon⁵⁶, Iglón⁵⁷, Déván⁵⁸, Sátoraljaújhelyen⁵⁹, Székesfehérváron, Máramarosban⁶⁰ és Kisbéren⁶¹.

Az év végére a kormány és vele együtt a radikálisok mind több támadásnak voltak kitéve, ebben a helyzetben a kormányzati pozíció instabillá változott. Jászi Oszkár már december eleje óta hangoztatta, és a következők miatt meg is írta lemondó levelét Károlyi Mihálynak (miniszterségétől ténylegesen január 11-én vált meg), ti. a törvények lassan készültek el, amelyeket a kormányzati akarat hiányára vezetett vissza, mert a hatalmi apparátus a régi maradt, és semmi jelét nem látta a népies erők szervezésének, egy új demokratikus közvélemény kialakításának.⁶² A kormánypártok kapcsolatát továbbélesítette Károlyi egy félreérthető nyilatkozata egy esetleges fúzióról, amelyet a Radikális Párt mereven elutasított még akkor is, ha progresszív polgári pártokról is volt szó. Jászi legfeljebb a kooperáció szintjén történő együttműködést támogatta. Nem a szocializmus ellen irányult mindez – nyilatkozta, hanem a forradalmi vívmányok megvédésének az érdekében.⁶³ Egyaránt támadások érték Jászi doktriner nemzetiségi politikáját és polgári, ill. szocialista frontjaival kapcsolatos álláspontját.⁶⁴ Mindezért a szabadelvű Pester Lloyd német nyelvű napi lap azzal támadta, hogy cselekvésre kellene elszánnia magát és nem elméletek fejtegetésére, és a pártok differenciálására, hanem azok egyesítésére kellene törekednie.⁶⁵ Az országgyűlési választások kiírásának elhúzódása még inkább gyengítette a kormányerőket. A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond átmeneti megoldásként a koalíció fenntartását javasolta azzal a céllal, hogy abban a szociáldemokraták és a radikálisok mellett csak a Károlyival egyetértő baloldali függetlenségek vegyenek részt, ezzel kiszorítva a kormány jobb szárnyát.⁶⁶ A januári lapok már a Radikális Párt kettészakadásáról cikkeztek,⁶⁷ amelyet a vezetőség határozottan visszautasított. Jászi a válság felszámolására eszmei megoldást javasolt, miként a legelősebben megkülönböztette a radikálisok által elképzelt egyéni munka és a köré emelt programot a szocializmustól.⁶⁸ Jászi Oszkár a rohamosan terjedő bolsevizmussal szemben a radikális politikát látta az egyetlen kiútnak. Véleménye szerint a bolsevizmus azoknak az embereknek a kommunizmusa, akik a háború eszközeire esküdtek fel. Ezzel szemben ő az alkotó politikát hangsúlyozta, vagyis a radikalizmust, amely elég bátor szembenézni a jobb és a baloldali terrorral egyaránt.⁶⁹ 1919. január 11-én lemondott a kormány. A Radikális Párt állásfoglalása, amelyet Kernstock Károly terjesztett elő, két veszedelemre hívta fel a figyelmet, a reakcióra, amelyet egy egységes kormány kivédhet, és az anarchiára, amelyet a bolsevizmus terjeszkedése erősített fel. A Radikális Párt a tényleges hatalom birtokosának az MSZDP-ét jelölte meg. Felhívta továbbá a figyelmet, hogy a progresszív polgárságnak még a látszatát is kerülnie kell, hogy az ő osztályöngzése sodorja bele az országot az anarchia tátongó örvényébe.⁷⁰ A kormány lemondásával együtt távozott Jászi Oszkár a kabinetből.⁷¹ Az új kormány január 18-án lépett hivatalba, amelyben a szociáldemokraták játszották a döntő szerepet. A párt alelnöki tagsága és végrehajtó bizottsága január végén még kiegészült az új megválasztott személyek révén, de mindez csak már csak formai lépésnek minősíthető.⁷²

A radikálisok január végén a régi képviselőházban tartották év eleji nagygyűlésüket. Jászi Oszkár végletes ellentétekről beszélt, amelyek a kultúrát fenyegetik Magyarországon. Szükségesnek tartotta a pacifizmus, az antimilitarizmus megvalósítását, a tudomány érveinek

képviselétét, a feudalizmussal és a kapitalizmussal szembeni harcot. Jászi Oszkár az egyéni kezelés alól túlnőtt magánüzemek szocializálását, azoknak a munkás szövetkezetek kezébe juttatását, és a bankok államosítását javasolta.⁷³ A radikálisok február havától felvilágosító mozgalmat indítottak a forradalmi vívmányok megvédésének érdekében.⁷⁴ Hatvanban, Nagyváradon, Győrben és Miskolcon került sor gyűlésekre,⁷⁵ a helyi szervezetek továbbá rendszeresítették összejöveteleiket és előadássorozatokot rendeztek, ahová rendszerint a központi vezetőségből hívtak meg előadókat.⁷⁶ Nyolc gyűlést rendeztek február első hétvégéjén a fővárosban a párt helyi szervezetei: az I., II., III.; VI., IX.; VII.; VIII. és X. kerületekben.⁷⁷ A radikális szervezetek alakultak februárban Esztergomban⁷⁸, Szatmárban⁷⁹, Kiskunhalason⁸⁰, és márciusban a magyarországi németiség körében.⁸¹ Székesfehérváron március első vasárnapján három gyűlést tartottak. Az elsőt de. 11 órakor rendezték meg, amelyen Supka Géza kifejtette, hogy a radikális politikával fejlesztett demokráciát a nemzetfeletti közület fogja felváltani. A másodikat 15 órakor tartották, amelyen az ellenforradalom letörésére szólítottak fel, és 19 órakor Kázmér Ernő a radikális világnézetet fejtette ki.⁸² A párt központi vezetősége ezekben a napokban tartotta meg értekezletét a vidéki szervezetek állapotáról és felkészültségéről, amelyre a fővároson kívülről huszonhat delegált radikális érkezett. A küldöttek és a pártvezetés úgy gondolta, hogy a szervezkedés előre haladott állapotban van. A Világból nem tudunk több információt, a küldöttek névsora és létszáma egyformán ismeretlen előttünk.

A Radikális Párt a tarthatatlanná vált márciusi hetekben tartotta meg utolsó üléseit, amelyeknek első számú témája az országgyűlési választások voltak. A párt határozottan állást foglalt az újonnan megalakult (ún. választási pártokkal) polgári pártokkal szemben. Szende Pál kijelentette, hogy a Károlyi-párt és a Radikális Párt megerősítésén kellene inkább fáradozni. Az egyetlen járható útnak a Károlyi-párt, a szociáldemokrata párt és az Országos Polgári Radikális Párt kooperációját nevezte meg.⁸³ A Világ A Radikális Párt a választásokon nem állít jelölteteket címmel adta hírül a párt végső döntését.⁸⁴ Egy nappal később pedig a párt végrehajtóbizottsága Jászi Oszkár elnök indítványára kimondta a párt feloszlását. A párt tagjainak figyelmét még felhívta, hogy mindenki a képessége szerint támogassa a proletárdiktatúra kormányát, de határozottan szálljon szembe az olyan törekvésekkel, amely az ország gondolkodó elit részéről szabotázásra irányulna az új rendszerrel szemben.⁸⁵

Az Országos Polgári Radikális Párt szervezeti sajátosságai

Jászi Oszkár a Radikális Párt megalakítását visszaemlékezésében pályájának legnagyobb baklövéseként értékelte, amelynek következménye csupán szocialista „mostohatestvéreik” érzékenykedése és féltékenysége lehetett. Jászi szerint nélkülük nagyobb erővel és tiszasággal lehetett volna hirdetni a radikális elveket és képviselni a legfontosabb reformokat.⁸⁶ A koalícióban elfoglalt kényelmetlen hely szerepe mellett a párt belső egységét további három jól megkülönböztethető eszmei csoport is aprózta. A tulajdonképpeni polgári radikálisok, akik az ipar és a kereskedelem azon elemeiből kerültek ki, akik hajlandók voltak egy antifeudális politikára, főleg egy radikális földreformra hivatkozni, míhelyt a mozgó tőke érdekeinek komolyabb veszélyeztetéséről volt szó. Ez a szárny kispolgári tömegekből állt. A következő szárny a marxista szocialisták, akik olyan intellektuelekből álltak, akik a szociáldemokrata párthoz nem csatlakozhattak, részint a társadalmi állásukból kifolyólag, részint pedig azért, mert szorosan vett polgári elemek erre a feladatra nem akadtak. Egyik legjelesebb képviselő-

jük Szende Pál volt. A harmadik eszmei irányzat a szabad szocialisták, ahová Jászi magát is sorolta. Magukat szocialistáknak tartották ugyan, de a marxista ortodoxia hibáit és tévedéseit felismerték. Világnézetük a szociáldemokráciával szemben helyezkedett el, a szellemi munka alapvető szerepét vitatták a társadalomban, a földkérdésben látták a kapitalista világrend alapvető okát, a szabad kooperációt és decentralizációt hangsúlyozták a marxista etatizmussal szemben, és az osztályharcnak dogmaként hirdetését helytelenítették. Jászi a Radikális Párt jellegét az angol Labour Party ideológiájához és programjához közel állóként határozta meg. Véleménye szerint egy megfelelő politikai és társadalmi helyzetben ennek a pártnak lett volna a feladata a munkásság és a dolgozó polgárság között előkészíteni az ésszerű és igazságos kompromisszumot. Jászi arra a következtetésre jutott, hogy a belső ellentétek következtében a párt nem volt képes kifejezni, sem megfelelő propagandát, sem komoly ellenállást, mikor a polgári érdekek a szocializmussal mind forradalmibb szövetségbe kerültek.⁸⁷

A párt polgári pártként, a polgári értékekért harcoló szervezetként alakult meg parlamenten kívül. Nem fejlődött tömegpárttá⁸⁸, mint pl. a szociáldemokrata párt, egyszerű okból kifolyólag nem rendelkezett akkora tömegbázissal, ill. társadalmi bázissal nem a munkásság határozta meg. A párt nem a választások előtt alakult meg közvetlenül, így ki-mondottan választási párról sem beszélhetünk.⁸⁹ A párt programját, ideológiáját és elveit tudományos társaságokban tömörülve fogalmazta meg. A demokratikus jogokért harcolt, amelyet tudományos elvek alapján megfogalmazott ideológia egészített ki. Ez az ideológia a liberális elveken álló szocializmus volt, tartalmában sajátosan a radikalizmus. Erős ideológiai központúság jellemezte a tagságot, de a párthűség nem volt fontos, mint a tömegpártok esetében, továbbá az osztályérdek sem szerepelt domináns programpontként. Merőben eltért a kor többi pártjától politikai attitűdjét illetően is, ugyanis nem közjogi kérdésekben fejtette ki programját, elhatárolódott a 67-es és 48-es pártoktól. A párt szavazóbázisaként a középosztályt célozta meg (a középosztály meghatározása a sajátos magyar társadalomfejlődésben azonban nehézségekbe ütközik). A párt vezéralakjai közvetítették a radikális eszmeiséget a helyi szervezetek felé. A párt egyetlen hírforrása a Világ című napilap volt, amely nem hivatalos kiadványaként szerepelt. A sajtó meghatározó szerepet játszott a párt kommunikációjában, segítségével váltak ismeretessé a párt által kiadott tudósítások és szellemi vezércikkek. A lapban néhány kivételtől eltekintve Jászi Oszkár és Szende Pál írásai domináltak. Az ideológiai többletet ők ketten jelentették, akik miniszteri széket vállaltak a kormányban. Személyük fontos, összekapcsoló tényező a párttagság és a párt vezetése között.

A háborús évek alatt a radikális eszmeiség politikai intenzitása csekély mértékűnek bizonyult. A párt tömegbázisát meghatározni azért nem tudjuk, mert forrásokból dokumentálható számadatokkal nem rendelkezünk. Megközelítőleg szám szerint tudjuk a megalkult fővárosi és vidéki szervezetek számát, de további kutatások hiányában a párttagság létszáma ismeretlen marad előttünk. A párttagságok többnyire rendszerességgel üléseztek, azok választmányi tagsággal rendelkeztek, elnököt és alelnököt választottak. A megválasztott elnökök a legtöbb esetben ismeretesek, a választmányi tagság képviselői azonban nem. Azt sem tudjuk a forrásokból, hogy a párt rendelkezett-e pontos tagnyilvántartással. A helyi szervezeteken belül szakmai csoportok alakultak, pl. ügyvédek, újságírók, tanárok tanítók, orvosok, katonák stb., de tagjaik létszáma ebben az esetben nem meghatározható. A tömegpártok anyagi finanszírozásának egyik módja az állandó tagdíj és fizetés rendszere, de ez a Radikális Párt esetében ismeretlen, gyaníthatjuk, hogy nem volt, ill. feltételezni tudjuk csupán, hogy a Világból befolyt összeget átirányították a párt kasszájába. A párttagok

fizetésének rendszeréről szintén nem szól feljegyzés, amelyből körülbelül meghatározható lenne a párttagság létszáma. A pártgyűléseket gyakran valamely közintézményben rendezték meg, legtöbb esetben állandó és saját irodahelyiség hiányában. Ezekről az összejövetelekről a Világ csupán nagy érdeklődésről és teltházzról számolt be. Megállapítható az, hogy elsősorban a városok polgárai csatlakoztak a párthoz. Ismeretlen anyagi háttérük következtében nem tudható, hogy a polgárság mely rétegéből valók. Továbbá az is homályos tény, hogy a polgárságon kívül milyen társadalmi osztályok voltak kapcsolatban a radikálisokkal. Az valószínűsíthető, hogy elsősorban a modern polgári középosztály sorakozott fel a párt mellé – ez jellegzetesen a klubpártokra volt jellemző vonás – abból is szemmel láthatóan az értelmiségiek szűk rétege, amelybe nagyszámú zsidó gondolkodó réteg tartozott. A zsidóság jelentős számára pl. a nagyváradi és az egyes fővárosi kerületek társadalmi háttérének ismeretéből következtethetünk. Választási eredményekből sem határozhatjuk meg a pontos szavazóbázist, mivel a párt nem vett részt az áprilisi tanácsválasztásokon. Megfelelő és pontos pártpreferenciát nem határozhatunk meg. Egyes vidéki városok aktívan vállaltak szerepet, pl. Nagyvárad, Arad, azonban sok más helyről nem mondhatjuk el mindezt, például Mezőtúr, Dés vagy Marosvásárhely esetében.

Ez a dolgozat kiindulópontul szolgálhat további kutatásokhoz, mert ebben az esetben meghatároztam, hogy hol alakultak meg a radikálisok helyi szervezetei. Szervezeti sajátosságait illetően, amely klubpártra jellemző jegyeket mutat, a következőkben egy sokkal mélyebb és részletesebb kutatás alapján a helyi szervezetek által esetlegesen fennmaradt dokumentációkat feltárva meghatározhatóvá válna a párt szociológiai háttére is. Ennek megfelelően lehetőség nyílna számadatokkal pontosítani a párttagság létszámát.

GRÓF TISZA ISTVÁN

(Pest, 1861. április 22. –

Budapest, 1918. október 31.)

politikus, az MTA tagja. Politikusként az osztrák–magyar dualista rendszer híve és a „liberális-konzervatív konszenzus” képviselője volt. Kétszer volt Magyarország miniszterelnöke. Először 1903. november 3. és 1905. június 18., másodszor 1913. június 10. és 1917. május 23. között. Első kormányfősége alatt hozták haza (Kassára) II. Rákóczi Ferenc hamvait. A képviselőház elnökeként (1912. május 22. – 1913. június 10.) szigorúan regulázta meg az ellenzéket. 1910-ben megszervezte és választási győzelemre vitte a Nemzeti Munkapártot. 1914-ben ellenezte a Monarchia hadba lépését. Négyyszer kíséreltek meg ellene merényletet. 1918-ban otthonában gyilkolták meg. Így ő az őszirózsás forradalom egyetlen áldozata.

1. SZ. MELLÉKLET

Végrehajtó bizottság:

Elnök: dr. Jászi Oszkár, alelnök: dr. Szende Pál.

Fővárosi tagok: Ady Endre, dr. Benedek Marcel, dr. Bech Salamon, Bíró Lajos, Bölöri György, dr. Blauner Mór, Dániel Arnold, dr. Dénes Lajos, dr. Petre László, dr. Fülöp Zsigmond, dr. Halasi Béla, Illés Marcel, dr. Jakab László, Kernstak Károly, dr. Krejcsi Rezső, dr. Lánczy Jenő, Lukács Jenő, dr. Madzsar József, dr. Parassin József, Pártos Jenő, dr. Pásztor József, Pfeiffer Ignác, dr. Palányi Károly, Purjesz Lajos, dr. Rácz Gyula, dr. Soltesz Adolf, dr. Supka Géza, dr. Székely Imre, Vágó József, dr. Vámbéry Rusztem, Vámos ... Zsigány Zoltán.

Vidéki tagok: dr. Aczél Gyula, ...?, dr. Boros Károly Mezőtúr, dr. Doctor Sándor Pécs, Fejér Gábor Arad, dr. Fejér Miksa Pozsony, Frank Adolf Miskolc, dr. Fried János Nagyvárád, ifj. Fürst Gyula Pécs, dr. Gidró Jenő Vulkán, dr. Garay Kálmán Nyíregyháza, dr. Gráber László Pancsova, Grósz Menyhért Nagyvárád, Halászi Jenő Arad, dr. Hamvas Emil Szabadka, dr. Héber Ede Eperjes, dr. Hollós József Szeged, dr. Jakabi Kálmán Temesvár, Juhász Gyula Szeged, dr. Janovics Jenő Kolozsvár, dr. Klaniczay Sándor Selmezbánya, dr. Kégl János Monor, Ladányi János Mezőgyán, dr. Mártonffy Marcel Debrecen, Móra Ferenc Szeged, dr. Nagy Mihály Nagyvárád, Nagy Lajos Gyuró, Scheibner Róbert Pöstyén, dr. Szalay Jenő Erzsébetfalva, dr. Tanódy Endre Szatmár, dr. Varjassy Lajos Arad, Vas Béla Temesvár, Zima Tibor Arad, dr. Tarnovszky Sándor Marosvásárhely, Lányi Lajos Mezőtúr, dr. Heimler Ede Pécs.

Elnöki tanács:

Fővárosiak: Adorján Dezső, Ágoston Emil, Adler Artúr, dr. Balassa József, Baracs Károly, Szigeti Bartos János, dr. Bossányi Béla, Braun Róbert, dr. Csécsi Imre, Elszász Rezső, Faze-

keas Ármin, dr. Fejes Béla, Fónagy Béla, dr. Friedl Ödön, dr. Gold Simon, Görög László, dr. Grün Béla, dr. György Ernő, dr. Gyulai Noé Hugó, dr. Hajdu Artúr, Halasi Ödön, Havas Géza, Irsai Ervin, dr. Kadosa Marcel, dr. Kádár Gyula, dr. Katona Sándor, Kertész Miklós, Kóris Kálmán, dr. Kóhalmi Béla, dr. Lóránt Jenő, dr. Móra Zoltán, dr. Naményi Ernő, Neugebauer Sándor, Nóti József, dr. Nyári Jenő, dr. kispécsi Perl Gyula, dr. Ráskai Rezső, dr. Rédei József, Révész Oszkár, Rosenthal Herman, dr. Rubin László, dr. Ságody Gyula, Sándor Béla, Schey Ernő, Szalay Károly, Szász Zoltán, dr. Sidó Zoltán, dr. Székely Artúr, Szikra Sándor, dr. Szécsi Egon, Tóth Sándor, dr. Vernes Károly, dr. Villner Ferenc, dr. Virág Gyula, Wolf Sándor.

Vidékiek: Bogdán Ferenc Nyíregyháza, dr. Detre János Szeged, dr. Drógusevits Milán Pancsova, Dancsházy Gusztáv Kassa, Dutka Ákos Nagyvárád, Faragó Ödön Kassa, dr. Farkas Mózes Kolozsvár, dr. Fraenkel Béla Lugos, Feldner Károly Arad, dr. Geleji Dezső Sopron, Illyés Dániel Nagyvárád, dr. Janniczky Ottokár Bazin, dr. Kelemen József Baja, dr. Kerekes Manó Nagyvárád, dr. Kemény Gábor Torda, dr. Kőrössi György Kolozsvár, Kollner Fernec Miskolc, Kovács Ferenc Jászberény, Dr. Kendi Zoltán Kassa, dr. Kende Zsigmond, Nyíregyháza, dr. Klein Miksa Dész, dr. Königsstaedter Ottó Újvidék, dr. Legányi Gyula Debrecen, Lengyel Imre Hajdúszoboszló, Lányi Lajos Mezőtúr, dr. Marberberger Sándor Besztercebánya, Makoviczky Pál Rózsashegy, Mihalkovich Tivadar Győr, Militzer Gyula Eger, dr. Perczel Adolf Nagyvárád, dr. Polgár Lajos Gyöngyös, Rauch Árpád Debrecen, Sárkány Ernő Resiczbánya, dr. Sarkady Lajos Nagyvárád, dr. Schlesinger Nátán Rózsashegy, dr. Svorbán János Dész, Szántó Hugó Vágújhely, dr. Szepessy Miksa Kassa, Schweiger Miksa Szeged, dr. Szampfer Mór Gyöngyös, dr. Vámos Béla Ipolyság, dr. Venetianer Jakab Miskolc, dr. Végh Lajos Nagyberecsk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAYER JÓZSEF: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó.
- JÁSZI OSZKÁR: *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás*. Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek.
- Jászi Oszkár *publicisztikái*. Válogatás. Szerk.: Litván György és Varga F. János. Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 1993, ELTE – Eötvös Kiadó.
- LITVÁN GYÖRGY: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2003, Osiris.
- Magyarországi pártprogramok, 1867–1919*. Szerk.: Pölöskei Ferenc, Mérei Gyula. Budapest, 2003, Századvég Kiadó.
- MAX WEBER: *Állam – Politika – Tudomány*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Magyarország története. 8/1*. Szerk.: Ránki György. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó.
- MÉREI GYULA: *A magyar polgári pártok programjai, 1867–1918*. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó.
- PELLE JÁNOS: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2001, XX. Század Intézet.

NAPILAP

- Világ*. (Budapest,) IX – X. évfolyam. 1918. április – 1919. március.
- Népszava*. (Budapest,) 1918. május 29.

KIADVÁNY

A radikalizmus végcélja. Dr. Polányi Károlynak a Szegedi Radikális Párt 1918. évi december hó 1-jén tartott nagygyűlésen elmondott beszéde. Kiadta: Országos Polgári Radikális Párt.

JEGYZETEK

- ¹ [http:// www.mek.oszk.hu](http://www.mek.oszk.hu)
 - ² Litván, 2003. 97–98.
 - ³ Jászi Oszkár *publicisztikái*, 1982. 213.
 - ⁴ Litván, 2003. 98.
 - ⁵ A pártprogram főbb pontjai:
- 1) A közszabadságoknak és az egyén jogainak megerősítése:
 - általános, egyenlő, titkos választójog, a nőkre kiterjedően is; arányos választói körzetek kialakítása,
 - a főrendiház megszüntetése; a közigazgatásban teljes önkormányzat,
 - az igazságügyi politika: a bírók anyagi és erkölcsi függetlenségének biztosítása,
 - a magánjog kiépítése során az erkölcsi és a fokozottabb vagyoni jogi védelem; az állami tisztviselők anyagi helyzetük javítása és erkölcsi függetlenségük biztosítása.
 - 2) A gazdasági élet fellendülése:
 - az egészségügy államosítása,
 - földreform: a hitbizományi különjog megszüntetése, az egyházi javak szekularizációja, a községi birtokok megtartása és lehetőleg annak növelése, a mezőgazdasági oktatás alapos átalakítása stb.,
 - iparfejlesztési politika: támogatni kell a kisipari vállalkozások szövetkezeti alapon való keletkezését stb.,
 - a szociálpolitika terén a szervezkedés és a sztrájkjog feltétlen biztosítása,
 - a vámpolitikában szabadkereskedelem és önálló vámterület felállítása.
 - 3) A szellemi és az erkölcsi erők fellendítése:
 - az oktatásügy államosítása, a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldása: anyanyelvű

- kulturális-, közigazgatási- és bíraskodási rendszer kiépítése,
- az állam és egyház szétválasztása,
 - a választási eljárás tisztaságának biztosítása. (Mérei, 1971. 311–319).
- ⁶ Jászi Oszkár publicisztikái, 1982. 213–217.
- ⁷ 1917 novemberében volt első bizalmas beszélgetésük Bernben, ahol Tartós Béke Hágai Ligája nemzetközi kongresszust rendezett. A találkozást mindkét fél emlékezetesnek tartotta, ahol Jászi nemzetiségi elképzelése volt nagy hatással Károlyira, és Jászira pedig Károlyi békerendezésének a terve. Jászi svájci tartózkodása során napló feljegyzésében a következőket írta a békefontosságáról, „Háború idején sem az osztrák nép, sem a német nem akar, nem is tud forradalmat csinálni. A várható demokratikus vívmányok majd csak a békekötés után, fokról fokra valósulhatnak meg [...] egyedül a fiatal császársban lehet reménykedni: ő őszinte liberálisnak látszik [...] Forradalomhoz nemzeti egységre lenne szükség. Ausztria-Magyarország évszázadok óta nem egységes [...] nincs igazi kapcsolat a vezető osztályok és a nép közt.” Befejezésül „főbenjáró fontosságú az orosz forradalom győzelme Európa jövője szempontjából”. Kevésbé bízott a leninisták győzelmében, és problémának tartotta, hogy túlságosan fanatikus teoretikusai a marxizmusnak. Egy évvel később már egész más véleménye lesz az orosz eseményekről (Litván, 2003. 117–119.).
- ⁸ Erre volt példa Jászi 1917. őszi kolozsvári meghívása, hogy tartson előadást A választójog és a nemzetiségi kérdés címmel. Jászinak aggályai voltak, hogy sokat támadott személye nem lesz megnyugtató az erdélyi közvélemény megnyugtatóására és gerjesztőleg hat a sovíniszta eszmeiségre. Jászi nem jelent meg. Elment viszont Nagyváradra a következő év, 1918 májusában, mégpedig Károlyival együtt és nyilvánosan kifejezték kooperációjukat. Uo. 115–120.
- ⁹ Mérei, 1971. 319–321.
- ¹⁰ Világ, 1918. április. 2. 1.
- ¹¹ Világ, 1918. április 14. 1–2.
- ¹² Világ, 1918. április 28. 1–2.
- ¹³ Világ, 1918. május 11. 1–2.
- ¹⁴ Világ, 1918. május 22. 1–2.
- ¹⁵ Világ, 1918. május 28. 1–3.
- ¹⁶ Litván, 2003. 119–120.
- ¹⁷ Népszava, 1918. május 29. 3.
- ¹⁸ Világ, 1918. június 2. 1–2.
- ¹⁹ Világ, 1918. június 6. 3.
- ²⁰ Litván, 2003. 121.
- ²¹ Világ, 1918. szeptember 10. 3.
- ²² Világ, 1918. október 11. 6.
- ²³ Világ, 1918. október 4. 4.
- ²⁴ Világ, 1918. október 15. 7.
- ²⁵ Litván, 2003. 133–134.
- ²⁶ Elnökké Zima Tibor szerkesztőt, társelnökké Bing Hugót, Fejér Gábort, dr. Schütz Henriket, alelnökké ifj. Ozeiler Istvánt, Eiszlinger Györgyöt, Faragó Rezsőt és Kilényi Jánost választották (Világ, 1918. október 18. 7).
- ²⁷ Világ, 1918. október 20. 1.
- ²⁸ Litván, 2003. 134.
- ²⁹ Uo. 136.
- ³⁰ Ránki, 1978. 58–61.
- ³¹ Világ, 1918. október 27. 1.
- ³² Világ, 1918. október 29. 2. 4–5.
- ³³ Litván, 2003. 139.

- 34 Világ, 1918. november 1. 5.
- 35 Világ, 1918. november 3. 4.
- 36 Világ, 1918. november 6. 3.
- 37 Világ, 1918. november 8. 4.
- 38 Világ, 1918. november 9. 6.
- 39 Világ, 1918. november 8. 4.
- 40 Világ, 1918. november 9. 7.
- 41 Világ, 1918. november 7. 4.
- 42 Világ, 1918. november 10. 4.
- 43 Világ, 1918. november 12. 4.
- 44 Világ, 1918. november 14. 4.
- 45 Világ, 1918. november 15. 6.
- 46 Világ, 1918. november 16. 3.
- 47 Világ, 1918. november 21. 4.
- 48 Világ, 1918. november 22. 5.
- 49 Világ, 1918. november 23. 1-2.
- 50 Világ, 1918. november 24. 3.
- 51 Világ, 1918. november 26. 2.
- 52 Világ, 1918. november 27. 3.
- 53 Világ, 1918. december 3. 2.
- 54 Világ, 1918. december 4. 4.
- 55 Világ, 1918. december 5. 7.
- 56 Világ, 1918. december 7. 4-5.
- 57 Világ, 1918. december 8. 6.
- 58 Világ, 1918. december 12. 2.
- 59 Világ, 1918. december 13. 5.
- 60 Világ, 1918. december 14. 3.
- 61 Világ, 1918. december 19. 5.
- 62 Litván, 2003. 152.
- 63 Világ, 1918. december 20. 1-2.
- 64 Litván, 2003. 155.
- 65 Világ, 1918. december 22. 3.
- 66 Legfőképpen Lovászy Márton vallási és közoktatási minisztert, aki a miniszterelnökség várományosa volt ill. Batthyány Tivadart, belügyminisztert (Ránki, 1978. 163.).
- 67 Vámos Jenő kilépett a pártból, aki utóbb a megjelent híreket tudatosan kiszínezettnek minősített. A párt hivatalos magyarázata az volt, hogy minden párttag szabad véleménynyilvánítással bír (Világ, 1919. január 5. 5.).
- 68 A Radikális Párt ti. a szocializmussal szemben továbbra is az egyéni munka eredményétől szerzett tulajdon elvi alapját hirdette, és csak azoknak az üzemeknek kívánta köztulajdonba vételét, melyek méretüknél fogva túlnőttek az egyéni kezdeményezésen a monopolversenyekre vagy kartellszerűségüknél fogva és a termelés társadalomellenes lefokozására vezettek (Világ, 1919. január 5. 5.).
- 69 Világ, 1919. január 7. 5.
- 70 Világ, 1919. január 11. 5.
- 71 Világ, 1919. január 14. 3.
- 72 A párt új kiegészült alelnöki tagságának névsora: Biró Lajos, Madzsar József, Szász Zoltán, Czigány Zoltán. A kiegészült új végrehajtó bizottság névsora: Rárkia Ferenc, Pollacsek Károly, Mátl László, dr. Szabady Ernő, Kartész Ignác, Lőránd Ferenc, Self-Dabis László, Rubin László, Haypál Benő, Mérő Nándor, Kende Zsigmond, Halász Aladár, Sidó Zoltán, Ruttkai-Nedeczky Béla, Welzel Károly, Varga Dezső, Tóth András, Vermes Károly, Péterfi

Tibor, Antal Ernő, Szikra Sándor (Világ, 1919. január 23. 4.).

⁷³ Világ, 1919. január 28. 3.

⁷⁴ Világ, 1919. február 13. 3.

⁷⁵ Világ, 1919. február 10. 2.

⁷⁶ 1919. február 17-ére hirdették meg például a Vámbéry Ruzstem „A radikális világnézet alapjai”, „A liberalizmus és szocializmus elméletének bírálata”; Nyári Jenő „A radikális kultúra programja”; Rényi Artur „Az igazságos jövedelem” című előadásokat (Világ, 1919. február 16. 2).

⁷⁷ Világ, 1919. február 11. 2.

⁷⁸ Világ, 1919. február 28. 3.

⁷⁹ Világ, 1919. február 1. 4.

⁸⁰ Világ, 1919. február 15. 2.

⁸¹ Világ, 1919. március 6. 3.

⁸² Világ, 1919. március 4. 3.

⁸³ Világ, 1919. március 9. 4.

⁸⁴ Világ, 1919. március 20. 1–2

⁸⁵ Világ, 1919. március 25. 5.

⁸⁶ Litván, 2003. 98–99.

⁸⁷ Kálvária, 1989. 37–38.

⁸⁸ A tömegpártok jegyeit lásd: Bayer, 1999. 191. és Körösi, 1993. 75–76.

⁸⁹ Választási pártok jegyeit lásd Max Weber, 1970. 414–415. és Magyarországi pártprogramok, 2003. 5–6.

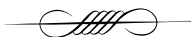
A KIEGYEZÉS

A kiegyezés tárgyalásai a porosz-osztrák háború hatására (1866) felgyorsultak, és a megállapodás 1867 június 8-ra megszületett, amikor törvénybe iktatták és magyar királlyá koronázták Ferenc Józsefet, aki miniszterelnökké gróf Andrássy Gyulát (Felirati Párt) nevezte ki. A kiegyezés fontosabb pontjai: a miniszterelnököket az uralkodó nevezi ki; a magyar kormány önálló, három kérdéskört kivéve (külgügy, hadügy, pénzügy); a közös külgügy, hadügy és pénzügy intézésére együttes minisztériumokat szerveznek; a hadsereg főparancsnoka a mindenkor uralkodó; a két ország évente közös bizottságot hív össze közös

ügyeik tárgyalására és rendezésére érdekében (egyik évben Bécsben, másik évben Pesten); a kiadásokról kvóta alapján osztoznak (30-70 százalékban), amelynek mértékét tízévente újratárgyalják; a két ország között vám- és kereskedelmi szövetség jön létre; egységes súly- és mértékrendszert vezetnek be; közös fizetőeszköz kerül használatba (korona); a posta- és a távírda-ügyet összehangolják; a magyar-osztrák viszony rendezése után sor került a magyarországi nemzetiségi kérdések rendezésére is; a magyar kormány a horvátokkal is megkötötte a kiegyezést (amely értelmében szabadon működhet a szász és önállóságot kap a horvát báni kormány Horvátország területén).

MIKLÓS PÉTER

Ivánkovits János püspök politikai életrajzához*

Ivánkovits János a dualizmus kori Szeged katolikus egyházi életének egyik meghatározó alakja volt. A magyarsághoz gyorsan asszimilálódó dalmata (bunjevác) eredetű iparos családban született 1846. december 24-én. Kiterjedt rokonsága nagy szereppel bírt a város gazdasági, társadalmi és kulturális életében. Iskoláit a modern szellemű és markáns nemzeti érzelmű szegedi piaristáknál végezte. A temesvári teológiai tanulmányok és a néhány éves káplánkodás után ismét Szegedre került. Először a belvárosi plébánián szolgált segédlelkészként, hitoktatóként és iskolaigazgatóként (átszervezte a hittan szegedi iskolai oktatását és vezette az iparostanulók iskoláját), majd Rókuson mint plébános és kerületi esperes.¹

Szeged (Alsóváros és Rókus) országgyűlési képviselője volt 1887-től 1892-ig, oktatásiügyi és iparfejlesztési koncepcióját 1889 májusában ismertette a parlamentben. Támogatta a szegedi ipar ügyét, szorgalmazta a helyi kereskedelmi és iparkamara szervezését, vezette az iparos ifjak művelődési egyesüle-

tét. Megfontoltan irányította a szeged-rókusi egyházközséget (förlújtatta a templomot, új oltárképet készíttetett) és a szegedi esperességet. Hitbuzgalmi, nevelésügyi és iparügyi írásai jelentek meg. Foglalkozott az egyetemes katolikus egyház, a liturgia és a szeged-alsóvárosi templom történetével. Az egyházpolitikai csatározások éveiben (1890-1895) Budapesten, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban volt osztálytanácsos és a katolikus ügyosztályt vezette.

Ferenc József 1895-ben Dulcignó címzetes választott püspökévé (electus episcopus Dulcignoensis) nevezte ki.² Hamarosan

tényleges főpásztori kinevezést is nyert. 1896. november 25-én „Ivánkovits Jánost, a kultuszminisztérium osztálytanácsosát a rozsnyói püspöki székebe ültette a király”.³ Rómában már november 3-án eldöntötték, hogy a november 30-i konzisztóriumon – természetesen a magyar uralkodó, mint főkegyúr jelölése alapján – betöltik az üres magyar főpapi székeket: a pécsi, a rozsnyói és a lugosi püspöki méltóságokat.⁴ A rozsnyói egy-

* A tanulmány megírása idején az MTA-Sasakawa Alapítvány és a Faludi Ferenc Akadémia ösztöndíjában részesültem.

házmegyével kapcsolatban Ivánkovits Jánosé mellett, Fraknói Vilmos, Steiner Fülöp, valamint Széchenyi Imre jáki apát és Fehér Ipoly főapát neve merült föl.⁵

Ivánkovits a hivatali esküt a király kezébe december 7-én Bécsben, Wlassics Gyula kultuszminister jelenlétében tette le Demetriu Radu⁶ lugosi görög katolikus püspökkel együtt.⁷ Kalocsán 1897 áprilisában szentelte püspökké Császká György kalocsai érsek, Dessewffy Sándor csanádi püspök és Németh József fölszentelt címzetes püspök.⁸ 1897 júniusában vonult be Rozsnyóra, s vette át egyházmegyéje irányítását. 1904-ben – egyházmegyéje „zilált anyagi viszonyai miatt” – lemondott a rozsnyói püspökségről. A Budapest melletti Alagra költözött, ahol az Országos Vallásalap évjáradékából élt. Ivánkovits püspök 1910. március 31-én hunyt el Alagon. 1910. április 2-án helyezték örök nyugalomra a budapesti Kerepesi úti temetőben, az állam adományozta díszsírhelyen.⁹

Szinnyei József művében találjuk önálló köteteinek fősorolását. Valamennyi Szegeden jelent meg.¹⁰ A róm[ai]. kath[olikus]. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése (1881); Emlékbeszéd Csernák János polg[ári]. isk[olai]. tanár felett (1882); A szeged-alsóvárosi Mátyás-templom története (1883); Imakönyv a középiskolai ifjúság számára (1884); A kath. egyház történelme (1884); A szeged-alsóvárosi, Havi Boldog. Asszonyról nevezett fejedelmi templom története. (1884); Ünnepi beszéd a királyhalmi szobor leleplezése alkalmával (1884); Egyháztörténelem. Három kötet (1885); Kath[olikus]. erkölcsan (1888); Felolvasás a szegedi iparosifjúság képző- és segélyegylet negyedszázados ünnepélyén (1890); Egyházi beszédei (1891).

Ivánkovits János az 1887. évi parlamenti választásokon a Szabadelvű Párt színeiben indult. Politikai programját június 5-én vasárnap délután 4 órakor ismertette a szegedi városháza előtt, a Széchenyi téren. „A holnap

programbeszéd a II. kerületi fiatal jelöltünk első nagy próbája lesz. Előre is mondhatjuk, ez a próba kitűnően fog sikerülni. És ez a siker egy nagy lépéssel közelebb viszi őt és pártunkat a teljes győzelem felé.”¹¹ A szegedi szabadelvűek jelszava: „Vallásunk: a hazafiság, becsületesség és Szeged város szeretete. Hitünk: a győzelem. Jelszavunk: Éljen Tisza Lajos gróf! Éljen Ivánkovits János!”¹²

Beszédében Szeged fejlesztéséről vallott nézeteit fejtette ki: az ország harmadik egyetemét Szegeden kell fölláttatni, s fontos a hazai ipar, a kisiparosok támogatása. Az árvíz-kölcson kamatának 6%-ról 4%-ra való csökkentését szorgalmazta. „Különös gond fordítandó iparunk emelésére, amit ha kell még áldozatokkal is hajlandó leszek pártolni és segíteni, hogy fejlődő iparunk segélyére legyen a gazdasátnak és a földművelésnek, hogy azt, amit nevelt a hontelek, itthon értékesítse, s a nemzeti vagyonosodásnak lehessen eszköze.”¹³ Kampánya során június 10-én és 14-én Alsótanyán járt. Pálffy Ferenc polgármester, Szluha Ágoston főkapitány és Zsótér Andor pártelnök kísérte.¹⁴ Június 13-án Fölsótanyára látogatott. Szegedről a Fekete Sas szálló előtt indultak, s 25-30 kocsin mintegy 100 tanyai választópolgár jött elé a városba.¹⁵ Június 16-án a Fölsóvárosi Társalkodási Egylet rendezett vacsorát a tiszteletére.

Az 1887. június 17-én tartott képviselőválasztáson a szegedi II. kerület¹⁶ – Alsóváros és Rókus – képviselőjévé választották.¹⁷ 1148 szavazatot kapott, ellenfelére, Herman Ottóra 770 polgár voksolt.¹⁸ Az emigrációban élő Kossuth Lajos méltatlankodott az utolsó magyar polihisztor bukásán és botránynak nevezte, hogy „legzseniálisabb és legmagyarabb tudósunk kimaradt az országgyűlésből.”¹⁹ Népes csoport látogatta meg az új képviselőt, választói nevében Juhász György köszöntötte. Ivánkovits így szólt a megjelentekhez: „Midőn először volt arról szó, hogy a szabadelvű párt zászlaját az

én csekély személyemmel fogják összefűzni, s midőn az állott előttem, hogy Önök, tisztelt polgártársaim az én nevemmel fognak politikai küzdelemre állni, aggodalom fogott el, ha az előttem álló jövő jutott eszembe. Ebben a pillanatban azonban nem érzek aggodalmat. Csak azt érzem, hogy 80 000 magyar embernek egyik képviselője vagyok.”²⁰

Tóth Ede a dualizmus kori szegedi népképviselőtörténetét földolgozó tanulmányában olvashatjuk, az országgyűlésben az 1889. évi költségvetés vitáján – mint választási programjában ígérte – a magyarországi ipar fejlesztésének, támogatásának kérdéseit vizsgálta. Fölhívta a figyelmet az ipari termelés válságára, a külföldi befektetők csökkenő befektetési kedvére és az iparkamarák nehéz helyzetére (nagy terület, sok tag, elégtelen állami támogatás). Hiányolta a közérdekű beruházásokat, útépitéseket. Károsnak tartotta a drága szállítási költségeket, Budapest túlzott központi szerepét és az állam által kedvezményekben részesített (szegedi) fegyencipar nagy piaci jelenlétét. Kifejtette, hogy a segéd munkásoknak nincs, a szakmunkásoknak pedig csak töredékének van jogi képviselője.²¹ Az iparoktatás kapcsán bírálta a tantervet, s a három éves képzés helyett két éves képzést javasolt. Az első évben általános műveltséget, a másodikban szaktárgyi és gyakorlati ismereteket kellene oktatni a tanoncoknak. A statisztikai adatok szerint ugyanis az ipari tanulók 30%-a analfabéta volt, a felső tanfolyamot pedig csak 8%-uk végezte el.²²

Mint képviselőt az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának tagjává választották.²³ Parlamenti tevékenysége – Baross Gábor miniszter és Kállay Albert főispán támogatásával – előmozdította a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara megszervezését.²⁴ 1890-ben öt új kamarai körzetet szerveztek Szeged, Győr, Besztercebánya, Nagyvárad és Marosvásárhely központokkal. Tóth Ede – Szávay Gyula könyvére²⁵ hivatkozva – írta,

hogy Ivánkovits az Ipar és Kereskedelmi Minisztérium költségvetésének vitáján a szegedi iparosok számára közvetlen ipartámogatását, önálló szegedi kamarai körzet létrehozását és az iparoktatás fejlesztését követelte. Szerepéről azonban sem Tonelli Sándor monográfiájában,²⁶ sem Bányai Jenő újabban megjelent cikkében nem találunk adatot.²⁷

1889-ben a véderővita kapcsán megygyöngült Tisza-kormány ellen mozgalom bontakozott ki Szegeden. 1889. január 28-án az ellenzékiek (függetlenségiek) betörték a szabadelvű Szegedi Híradó szerkesztőségének, valamint a kormánypárti Ivánkovits János képviselő ablakait. A rendőrség többeket őrizetbe vett.²⁸ Az 1892. január 28-i választáson Ivánkovits János 703 szavazattal alulmaradt a függetlenségi Babó Emil ügyvéd 1798 szavazatával szemben.²⁹

Politikai tevékenységét azonban folytathatta, Ferenc József császár és király 1892. december 9-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyekért felelős osztálytanácsosává nevezte ki.³⁰ A kinevezésről a király személye körüli miniszter, egykori képviselőtársa, gróf Tisza Lajos meleg hangú sürgönyben értesítette.³¹ Esküjét december 14-én tette le Budapesten, s hivatalát 1893. január 1-jén foglalta el.³² Osztálytanácsosi hivatala elfoglalása előtt, még 1892 decemberében Vajay István, „a szélsőbal papja” támadást intézett ellene a parlamentben. (Azt állította, hogy erkölcsi magaviselete nem katolikus emberhez méltó.) „Ivánkovits úr pedig vigasztalja magát, hogy nem ő az egyedüli, aki gyanúsítanak és kisebbitenek akkor, amidőn egyházi előléptetésekről vagy kitüntetésekről van szó.”³³

Kinevezése alkalmából december 15-én a város társadalmi életének jelentős személyiségei köszöntötték lakását: Pálffy Ferenc polgármester, Rózsa Ferenc belvárosi apátplébános, Pap János piarista szerzetes, Kovács Albert gyógyszerész, iskolaszéki elnök, Ferenczy János tanító, az iparosok képviselője.

letében Schäffer Márton, Hatzinger Sándor fogházigazgató, valamint a református és a zsidó hitközségek vezetői.³⁴ Este a Tisza Szállóban bankettet rendeztek a tiszteletére, amelyen Lázár György helyettes polgármester köszöntötte.³⁵ Ivánkovits a város és a haza szeretetére, valamint a szegedi felekezeti béke megővésére buzdította megjelenteket.³⁶ Rókusi híveitől december 31-én délután búcsúzott el: „Ivánkovits János, az újonnan kinevezett miniszteri osztálytanácsos holnap du. 5 órakor fog híveitől a rókusi templomban elbúcsúzni.”³⁷

1891 októberében az uralkodó a neves egyházi szónok és író Vaszary Kolos pannonhalmi főapátot nevezte ki esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává (méltóságát 1912-es visszavonulásáig töltötte be). Vaszary politikájában – akárcsak Ivánkovits – kompromisszumot keresett a vallásos, konzervatív magyar főpapság, arisztokrácia és a liberális kormányzat között. Az új főpapot Szeged közgyűlése levélben üdvözölte, amelyre az érsek szívélyes hangnemben válaszolt. „Ezen nemes rokonérzelemben látom én zálogát annak, hogy apostoli királyunk intézkedése, mely az egyszerű szerzetest személe ki a haza első főpapi székére, honfitársaimra megnyugtatólag hatott, s ugyancsak ebben hiszem és remélem, hogy feltalálhatom az elégséges alapot arra nézve, hogy jövő állásomból folyó egyházi és hazafiúi munkálkodásom közepezt a békére s hazánk működésére irányzott komoly törekvéseimben is részükre hasonló rokonszenvvel fogok találkozni.”³⁸

Ivánkovits plébánosi állásáról 1893. február 12-én mondott le. Szeged város vezetőségének címzett levelében így írt: „Ő csász[ári]. és ap[ostoli]. kir[ályi]. Felsőge által a m[agyar]. kir[ályi]. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba osztálytanácsossá neveztetvén ki, szab[ad]. kir[ályi]. Szeged város kegyuraságához tartozó szeged-rókusi

egyházi javadalmamról ezennel lemondok és felkérem a Tekintetes Tanácsot, méltóztassék a nevezett javadalom betöltésére úgy intézkedni, hogy a f[olyó]. évi május hó 1-én a törvényes formák és követelmények megtartása mellett átadhassam.

Ez által alkalmat veszek arra is, hogy a Tek[intetes]. Tanácsnak nem évülő hálámat fejezzem ki azon folytonos jóindulatáért, mellyet csekélységem iránt tanúsítani kegyeskedett, és egyszersmind kérem: hozza tudomására városunk tekintetes köztörvényhatósági bizottságának köszönetemet azon bizalomért, mellyel annak idején engem ezen egyházi javadalomra megválasztani kegyeskedett. Az isteni Gondviselés elszólít ugyan az általam szerény tehetséggel, de mindenkor lelkesedéssel és szeretettel betöltött munkakörtől, de azért a távolban is változatlan hűséggel fogok szülővárosom javára munkálni, ahol és amikor csak erre alkalmam leend. Addig pedig kérem Istent, árássa áldásának bőségét a mi szeretett városunkra és annak minden lakosára.”³⁹

Szeged közgyűlése a város pénzén számára, apáttá való kinevezésekor készítettett főpapi jelvényeket „mint szülővárosa ajándékát örök emlékül” ajánlotta föl. „Ivánkovits János rókusi apátplébános úrnak miniszteri osztálytanácsossá történt kineveztetése folytán a szeged-rókusi plébánia javadalomról történt lemondást a közgyűlés tudomásul veszi, egyben elhatározza, hogy városunk jeles fia kitüntetése alkalmából a törvényhatóság részéről üdvözlöztessék, s a város közügyei körül eddig tanúsított munkásságáért köszönet nyilváníttassék. Végül még a közgyűlés a város tanácsának helyesléssel fogadott 4867/1893. számú javaslatához képest nevezett részére apáttá történt kineveztetése alkalmából a városi pénztár terhére beszerzett apáti díszjelvényt, mint szülővárosa ajándékát örök emlékül, ezennel felajánlja.”⁴⁰

JEGYZETEK

¹ MIKLÓS PÉTER: *Város, egyház, társadalom*. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004. 221–253.

² *Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini* (a továbbiakban: Schem. Csan.) 1896. 204. és 268.

³ *Szegedi Napló* (a továbbiakban: SZN), 1896. nov. 26.

⁴ *Szegedi Híradó* (a továbbiakban: SZH), 1896. nov. 20. és nov. 25.

⁵ SZH, 1896. nov. 26.

⁶ A román Demetriu Radu püspök politikai nézeteiben szélsőségesen nacionalista irányt képviselt. Az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári nemzeti gyűlésen ő kezdeményezte Erdély Romániához csatolását.

⁷ SZN, 1896. dec. 8. és PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. köt. Nyíregyháza, 1990. 48–49. és 52–53.

⁸ JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged, 1905. 355.

⁹ SZN, 1910. ápr. 2.

¹⁰ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. Budapest., 1897. 220–222.

¹¹ SZH, 1887. jún. 5.

¹² Uo.

¹³ SZH, 1887. jún. 7.

¹⁴ SZH, 1887. jún. 11. és jún. 15.

¹⁵ SZH, 1887. jún. 14.

¹⁶ Az I. kerület, Fölsőváros és Palánk képviselőjévé a szintén szabadelvű Tisza Lajost választották. SZN, 1887. jún. 18.

¹⁷ TÓTH EDE: Szeged város népképviselői az országgyűlésben 1860–1918. In Blázovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 8. köt. Szeged, 1984. (a továbbiakban: Tóth 1984) 161–166.

¹⁸ PÉTER LÁSZLÓ: A mi Herman Ottónk. In Uő: *Szóregi délutánok*. Budapest., 1994. 264–281.

¹⁹ Uo. 269.

²⁰ SZH, 1887. jún. 18.

²¹ Tóth 1984. 201–202. és 225–226.

²² *Az 1887. évi szeptember hó 26-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 12. köt. Hiteles kiadás. Bp., 1889. 7–10.

²³ *A Pallas nagy lexikona*. 9. köt. Budapest., 1895. 758.

²⁴ TÓTH EDE: A politikai útkeresés a modernizálódó városban 1879–1890. In Gaál Endre (szerk.): *Szeged története*. 3. köt. Szeged, 1991. 716–717.

²⁵ SZÁVAY GYULA: *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850–1925*. Budapest, 1927.

²⁶ TONELLI SÁNDOR: *A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötven éves története 1890–1940*. Szeged, 1940. 18–21.

²⁷ BÁTAYAI JENŐ: *Kamaracentenárium*. Szeged, 1990–91. 12–13. sz. 73–77.

²⁸ SZN, 1889. jan. 29.

²⁹ SZN, 1892. jan. 29.

³⁰ Schem. Csan. 1894. 63.

³¹ SZN, 1892. dec. 10.

³² SZN, 1892. dec. 15.

³³ SZH, 1892. dec. 4.

³⁴ SZN, 1892. dec. 16.

³⁵ KULINYI ZSIGMOND: *Szeged új kora*. Szeged, 1901. 340.

³⁶ SZH, 1892. dec. 16.

³⁷ SZH, 1892. dec. 30.

³⁸ Csongrád Megyei Levéltár. *Szeged város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei*. (a továbbiakban: CSML KJ) 22. köt. 1892. jan. 13.

³⁹ CSML KJ 22. köt. 1893. márc. 22.

⁴⁰ CSML KJ 22. köt. 1893. márc. 22.

FÁBIÁN BORBÁLA

A gázfény szegedi előállítója

A Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat (1865–1912)

A Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat ugyan nem a dualizmus korában keletkezett, hanem a kiegyezés előtt négy évvel. A dualizmuskori városfejlődés egyik fontos tényezője volt, hiszen az életmód átalakulásához jelentősen hozzájárult azzal, hogy – ha csupán a gazdagabb polgárok számára, de egyre szélesedőbb rétegnek – lehetővé vált a folyamatos jó világítás, ami a nappal meghosszabbításának az esti, éjszakai szórakozások elterjedésének fontos feltétele volt, a kávéházakat nem is említve. Az utcák gáz – azaz korabeli kifejezéssel élve légszesz – világítása viszont mindenki számára elérhető volt, így könnyítve a sötétben való közlekedést és növelve a város közbiztonságát. Egy gázlámpa pedig már a városról készült – és fennmaradt – első fényképfelvétel sarkában is látható, mivel ez a kép a belváros egyik fontos utcájáról az Oskola utca egyik házáról készült. Az 1879-es árvízről készült fényképek közt a gázgyárról készült nem található meg, pedig ekkor egész sorozatot készítettek a városról, de a több képen feltűnnek a gázlámpák. A töltésen is nem az egykori petróleumlámpákat használták,¹ hanem a gázlámpákat alakították át erre a célra. A gyár megindulása pedig a normális élet visszatértének egyik jele volt 1879 őszén.

A társulat 1863 és 1865 között alakult, miután 1863. március 25-én Riedinger L. A.²-val megkötötték a szerződést, amit a Helytartótanács 1864. május 7-én hagyott jóvá.³ A cég önállóságának kezdetét nehéz megállapítani, mivel a Riedinger vállalkozás részvénytársasági keretben működött,

és általában minden gázgyárának volt saját pecsétje még akkor is, ha Riedinger – vagy később az Egyesült augsburgi gázgyárak (Vereinigte Gaswerke in Augsburg) részvénytársaságának vagy a Gázipar társulat ... / Augsburgi légszesz-ipartársulat (Gesellschaft für Gasindustrie in Augsburg) tagja volt. A saját pecséten mindig annak a városnak a neve is szerepelt, ahol a gyár működött, például Bajai Légszeszgyár, illetve az utóbbinál az egyes gázgyárak saját nevük volt. A kettő közül az utóbbit alapította korábban Riedinger, már 1863-ban 12 gyárral: Ancona, Brescia, Agram (Zágráb), Debrecen, Innsbruck, Donauwörth, Eichstadt, Ingolstadt, Kaufbeuren, Kulmbach, Memmingen, Sigmaringen.⁴ Később a kassai gázgyár is ehhez a részvénytársulathoz tartozott.⁵

Riedinger által épített első gázgyár Magyarországon a debreceni volt (1863-ban), a második a szegedi (1865-ben), a harmadik pedig a kassai (1868-ban).⁶ Az 1870-es években új gyárat nem épített viszont angol tulajdonosától átvette – és befejezte – a nagyváradit.⁷ Az évtized végén próbálkozott új gázgyár építésével, de erre akkoriban – a gazdasági válság miatt - Magyarországon a városoknak nem volt pénze. Így a következő gázgyárát csak 1886-ban építhette fel Baján, melyet gyors egymásutánban követetett a pancsovai, az újvidéki, végül a szabadkai. A későbbiekben még a székesfehérvári gázgyárat szerezte meg. Az összes magyarországi gázgyárak – 33 épült – egy negyedének a felépítése ehhez a cégnek a nevéhez fűződik, s ráadásul Európa egyik legnagyobb gázgyár-

építő cége volt.⁸ A szegedi tanács tehát jól választott 1863-ban, amikor a gyáros mellett döntött. A gyár pedig – mint már említettem – a nagy árvízet is túlélte, még akkor is, ha ez elsősorban az épületek és gépek szilárdságára vonatkozik, hiszen a gázgyártó kemencékből újat kellett építeni.⁹

Az árvíz idején azonban már nem Riedinger Ludwig August volt a szegedi gázgyár tulajdonosa, ugyanis felépülte után három évvel, 1868-ban eladta a Magyar Általános Hitelbanknak, aki részvénytársaságot alapított belőle. Eddigi kutatásaim során még nem sikerült kiderítenem, hogy a részvénytársaság már korábban is létezett-e. Eddig még mások sem vizsgálták, hogy Riedinger 1868-ban miért adta el jövedelmező vállalkozását a Magyar Hitelbanknak”, ugyanis magyarországi gyárai közül erre másik példát nem találtam, ellenpélda viszont kettő is van, mikor nem általa épített gázgyárat szerzett meg. Valószínűleg pénzre volt szüksége részben a kassai gázgyár építkezései miatt. Schilling N. H., aki a korabeli Európában – főként erre a Közép-Kelet-európai részről – a legtöbb információval rendelkezett, mivel a legfontosabb szaklap a *Journal für Gasbeleuchtung* kiadója volt, adatai szerint 1868 októberében egy részvénytársaságot alapított Riedinger L. A., melynek neve „Szegedi Légszeszívógató Rt. (Szegediner Gasbeleuchtungs Actiengesellschaft) volt. Ezt a részvénytársulatot vásárolta meg a Magyar Általános Hitelbank, úgy hogy a részvénytöbbséget megszerezze. A tulajdonosváltás a részvénytársaság keretein belül zajlott le, hiszen a részvények többségét ugyan a Magyar Általános Hitelbank birtokolta – mely más ipari üzemekben is rendelkezett részvényekkel –, de korábbi tulajdonos és gyárépítető Riedingernek – akinek a neve a későbbiekben feledésbe merült – is volt részesedése és számos szegedi polgár is rendelkezett részvényekkel. A nagy szegedi árvíz a részvénytársaság

további életét is befolyásolta, feltehetőleg a szegedi részvényesek ekkor kivették részvényeiket a vállaltból, ugyanis 1881-ben sor került az alaptőke csökkentésére, a 310 000 forintos alaptőkéje ezután csupán 2300 000 forint lett.¹⁰ Ugyanekkor a gyár igazgatója is megváltozott: Martin Kaul helyett Lázár Mór lett – bár lehet, hogy csupán arról van szó, hogy két igazgató helyet a gyárnak már csak egy igazgatója lett, s a szakmai igazgatót alárendelték a kereskedelmi igazgatónak.¹¹ A részvénytársaság elnöke természetesen a Magyar Általános Hitelbank igazgatója Frank Antal (Anton Frank) volt, a többi posztokon pedig vegyesen találhatók a bank emberei és szegediek.¹²

1883-ban az 1879-es árvíz utáni helyreállítási munkálatok következtében szükségessé vált egy új szerződés kötése, mely végül csak Pótszerződés lett.¹³ A gyár szempontjából ez előnyösnek tekinthető, hiszen hiába volt a dél-magyarországi villamossági közteri bemutató a Boldogasszony sugárúton Szegeden, mégis sikerült megakadályozni, hogy áramfejlesztőtelep épüljön Szegeden. Ez a döntés, hogy még a színháztól is megtagadják az áramfejlesztés lehetőségét, éppen a nagy európai katasztrófa, a bécsi színház leégése utáni évben, 1885-ben itt is katasztrófához vezetett, habár leégésekor az épület csaknem üres volt.¹⁴ A várost mégis jelentős kár érte, hiszen nemcsak a szép új épület lett a lángok martaléka, hanem egy ideig az előadásokat is szüneteltetni kellett. A tűzvész annak ellenére következett be, hogy a gázgyárat ekkor már a városi vegyész ellenőrizte,¹⁵ és a színházban állandó rendőri tűzfelügyelet volt, pl. az egyes színdarabokban a színpadon használt különböző tűzveszélyes tárgyakat – a gyertyától a pipákig – ellenőrizték.¹⁶

Az 1880-as években a gyár nyereséges lett, bár kis mértékben.

A bevételei emelkedek, amit a tiszta nyereség folyamatos emelkedése is mutat, mégis a részvények értéke csökkent, amit pl. a Ma-

gyar Hitelbank kimutatásain lehet nyomon követni. A részvények piaci értékének csökkenése, illetve a gyár berendezéseinek elhasználódása, elavulása, mely újabb beruházásokat igényelt volna, melyre a bank valószínűleg nem akart költeni, igyekezett megszabadulni a gyártól.¹⁷ Másik oldalról a város sem lelkesedett a gyár átvételéért, melynek gépei erre az időre bizonyosan amortizálódtak. A város szerencséjére mégis akadt egy vállalkozó Charles Gregori – ahogy a szegediek akkoriban nevezték Gregori Károly –, aki nemcsak vállalta a gyár további üzemeltetését, hanem a fejlesztését, sőt a modern kor igényeinek megfelelően a villanyvilágítás bevezetését, a villanytelep felépítését is. 1894-ben kötötték meg a „város közvilágítási vállalatára nézve” Charles Georgival a szerződést.¹⁸ A villanytelep a gázgyár területén épült fel 1895-ben. Szeged lakossága az 1895. november 4-i tanácsülés határozata értelmében hirdetményben értesült az új villanyvilágítási tarifáról.¹⁹ *Szeged sz. kir.város f. évi November 1-től számított 4 évre kizárólagos jogot adott Charles Gregorinak Szeged városnak légnemű gázzal és villamossággal való megvilágítására és fűtésére, valamint azoknak erőátviteli célokra leendő értékesítésére*.²⁰ Gregori azonban úgy állapította meg a tarifákat, hogy a gázfogyasztás emelkedjék. Az első nagyobb áramfogyasztója városnak a közművelődési palota volt, a színház világítása 1898 őszén kezdődött,²¹ annak ellenére, hogy az új áramfejlesztőtelepet éppen a színház világítására állították fel.²²

Charles Gregori úgy lett a Szegedi Légszeszvilágítási Rt. tulajdonosa,²³ hogy annak részvényeit megvásárolta a Magyar Általános Hitelbanktól, a többségi részvénytulajdonostól 1893-ban.²⁴ Ezután 1893 évi november 19-én és 1894 évi március 18-án tartott részvénytársulati közgyűlések úgy döntöttek, hogy a „társaság vagyonából a részvényeseknek 223.100 ft visszafizettetett”.²⁵ Ekkor került sor az alaptőke csökken-

tésére, mely ekkor az eredeti részvénytársaság azaz 2300 darab részvényből állt, melyeket „egyenként 100 forintról 3 forintra lebélyegzett és 3 frttal teljesen befizetett részvényből áll”-t.²⁶ 1896 december 31-i közgyűlés „a társulat szükségleteire, illetőleg a kibővítés költségeinek fedezésére 500 000 frt névértékű 6%-kal kamatozó 2000 darab egyenként 250 frtról, vagyis 500 koronáról szóló elsőbbségi kötvényt bocsátott ki”, melyek bemutatásra szóltak.²⁷

A Szegedi Légszeszvilágítási Rt pedig újabb átalakuláson ment keresztül, az eddig kétnyelvű cég, most már három nyelvű lett – és „új” francia nevet is kapott: *Société anonyme l'éclairage à Szeged*.²⁸ az igazgatóságban pedig ettől kezdve franciák is részt vettek 1901-ig. Az 1901 január 2-i budapesti közgyűlésen döntöttek az alapszabályok módosításáról, mivel a francia igazgatósági tagok lemondtak állásukról, „az alapszabályok módosítása folytán a francia cég részvények törlése a cégjegyzékbe bevezettetni rendeltetik.”²⁹ Erre azért került sor, mert 1900 december 24-én a Központi Gáz- és Villamossági részvény társaság pénztára a következő részvényeket vette meg: Dr. Teltscher Leopoldtól 2000, Dr. Periz Augusttól 1000, Keller Victortól 1000, Bauer, Carl-tól 1000, Dr. Horváth Lipót 10 darabot. Ekkor már a Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársulat kezében volt a francia igazgatósági tagok lemondási nyilatkozata is.³⁰ Az igazgatóság tagjaivá választották: Dr. Teltscher Leopold, Dr. Périz August Bauer Carl, Hoffmannsthal Silvio bécsi, Keller Viktor, Dr Deutsch Izidor (ügyvéd) budapesti lakosokat, a felügyelő bizottság tagjai Dr. Várhelyi Rósa Izsó, Dr Redlich József és Dr Szivesi László szegedi, és Böhm Arnold bécsi, Dr. Schiller Henrik budapesti lakosokat – a póttag Vajda Imre szegedi lakos lett.³¹ Ahogy a fenti felsorolásból látszik a francia cég idején is nem francia részvénytulajdonosok többsége továbbra is a Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat

részvényese maradt, csupán a részvénytársaság főtulajdonosa lett egy új cég, ami érdekes módon szintén az Általános Magyar Hitelbank érdekeltségi köréhez tartozott, tehát közvetve a gázgyár visszakerült a bankhoz.³²

Ebben az időszakban egyedül a légszeszgyár igazgatója nem változott, ugyanis 1891 óta ez Jassniger Jakab volt.³³ Közben egy ideig mégis más igazgató is lehetett, hiszen 1895–1900 közötti időszakban egy belga – vagy francia – igazgatója is volt a gyárnak Prier de Saon (Saun), aki az új szerződés előnyeit kilenc hónappal korábban a lakosság részére lehetővé tette, vagyis lejjebb szállította a légszeszárakat.³⁴ Az igazgató megállapításának nehézségét az is okozza, hogy a gyár igazgatója, aki a termelést irányította, és a részvénytársaság helyi igazgatója két külön személy lehetett.

A francia tulajdonos számításai nem váltak be a szegedi gyárral kapcsolatban, ezért 1900-ban Charles Gregori átadta a részvénytársulatot és a gyárat a Központi Gáz és Villamossági Rt.-nek.³⁵ Ez a részvénytársulat 1899. december hó 28-án a Világítást és erő szolgáltató telepek magyar központi társasága (Ungarische Centralgesellschaft für Licht- und Kraftanlagen) névváltoztatásával jött létre. A céget „Imperial Continental Gas Association” londoni, a „Wiener Gasindustrie-Gesellschaft” bécsi cégek hozták létre.³⁶ A Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársulat rendelkezett a részvények többségével rendelkezett: 6000 részvényből 5000 darabbal.³⁷ 1903-ban megváltoztatták a részvénytársaság alaptőkéjét felemelték 2200 000 koronára, 11 000 db bemutatóra szóló 200 korona névértékű részvényre. Ekkor vonták le az 1896-ban kibocsátott 2000 db elsőbbségi kötvényt.³⁸

Egy évvel korábban ismét szerződés módosítást kért a részvénytársulat és a város is a belügyminisztériumtól,³⁹ mert „a szerződés megkötése idejében a részvénytársaság úgy rendezkedett be, hogy üzemének

főszűlőjét a légszesz termelésre fektette ; s a szerződési pontokat úgy állította be, hogy a légszesz igénybevételét a villamossággal szemben megkönnyítse , s a légszesznek nagyobb fogyasztását biztosítsa. Időközben a társaság az üzemében eddig követett gyakorlat megváltoztatását határozta el avégből, hogy az eddig szerződés alapján háttérbe szorított villamos áram termelés útján is megfelelő haszonhoz jusson Ebben azonban megakadályozta a szerződés”.⁴⁰ A következő változás a gyár életében a részvény többségi tulajdonosnak a várossal kötött szerződése a város villamosvasútjának építésére, ugyanis ekkor az áramfejlesztőtelepet fejleszteni kellett, hogy a nagyobb terhelést elbírja. A villamosok üzemeltetése akkor könnyebb, ha a villanytelep a kocsisín mellett van, tehát „villamos garage és áramfejlesztőtelep” 1907-8 között az egykori lóvasúti kocsisín helyén épült fel, nem messze a gázgyártól (de már nem annak szomszédságában).⁴¹ Ezután kezdeményezte a Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársaság a Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat felszámolását.⁴² A részvénytársulat felszámolását 1909. február 19-én mondta ki,⁴³ február 28-án bejelentette a város tanácsának, hogy a „szerződésben alapuló összes jogainkat az ugyanezen szerződésből folyó összes kötelezettségeikkel együtt a mai napon a Budapesten székelő „Központi gáz és villamossági Részvénytársaság”-ra átruháztuk.”⁴⁴ Ugyanekkor kezdeményezték a szegedi királyi törvényszéknél, hogy a szegedi gyárat a kereskedelmi társas cégek jegyzékébe mint a Központi gáz és villamossági Részvénytársaság” németül *Central Gas und Elektrizitäts Actiengesellschaft* – szegedi fióktelepét” vegyék fel.⁴⁵ Majd 1910-ben megvette a Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat – vagyis a saját fióktelepe (!) – ingatlanait, azzal a feltétellel, hogy a város beleegyezik az ingatlanok átruházásába. Ezt az engedélyt – a város korábbi jogainak fenntartásával – 1911. május 11-én kapta

meg a Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársulat. Telekkönyvileg a tulajdonjogot csak 1920. július 17-én jegyezték be, ezért a szerződést a tanúk csak 120 szeptember 9-én írták alá.⁴⁶ A telep vagyis az épületek és a gyárhoz kapcsolódó szerelvények 1910 november 1-től lett a Központi Gáz és Villamossági r. t. tulajdona, mert megvette a 1 200 000 korona névértékű törzsrészvényt és a 1 000 000 korona névértékű elsőbbségi kötvényt 2 173 050 korona 91 fillérért.⁴⁷

Az 1911-es Szegedi címtár szerint a „Légszeszgyár Rt.” irodája a Kossuth Lajos sugárút 89. szám alatt volt.⁴⁸ Az, hogy a címtárban csupán az iroda címeként szerepel, pedig a gyár is itt volt, azt jelenti, hogy a gyár önálló üzemként megszűnt létezni. 1911-ben a gázgyár s villanytelep új igazgatót kapott, Pongrácz Albertet.⁴⁹ A Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársulat ekkor átvette azokat a terveket, melyeket a városi mérnök

Farkas Árpád 1910 májusában nyújtott be a városi tanácsnak, de a világítási vállalkozónak is megmutatta. *A Központi Gáz- és Villamossági Részvénytársaság budapesti cégnek, mint a szegedi légszeszgyár és villamtelep tulajdonosának 1912. év június hó 22-én kelt beadványa az utcai légszeszvilágítás általános kiterjesztése tárgyában* című beadványa a város 1911-es tanácsi határozatának értelmében született,⁵⁰ s ennek eredményeképpen az első világháború kitöréséig nemcsak a nagykörútig sikerült a Tisza Lajos körüttől a világítást kiterjeszteni, hanem a fontosabb útvonalakon – és ezek közelében – ennél sokkal tovább is. Egyrészt ez a tervzet ismét felvetette a szerződés módosításának kérdését. Másrészt viszont még az első világháború előtt megvalósult a szegediek régi álma, hogy a város teljes belterületén egy modern és egységes világítási rendszer jöjjön létre a meglévő hálózat kiterjesztése által.

JEGYZETEK

¹ Ezek valószínűleg a külső részek víz alá kerülésével a leghamarabb pusztulhattak el, míg a gázlámpákat – mégha faoszlopokon is álltak – a csővezeték hosszabb időre ellenállóbbá tette az oszlopokat a víz nyomásának.

² Ludwig August Riedinger (Schweigern, 1809. 11. 19 – Augsburg, 1879. 4. 20) bajor feltaláló és gyáros. A textilipar mellett sokkal jelentősebb tevékenységet fejtett ki a gáziparban és a gépgyártásban. 1850 körül 25 bajor és további 42 európai város gázgyárát alapította és építette fel. Az 1870-es években 74 Németországban, az Osztrák–Magyar Monarchiában, Svájcban, Itáliában és Oroszországban lévő gázgyárból majdnem 1000 Riedinger valamelyik cégének nevéhez köthető. <http://www.gaswerk-augsburg.de>

³ *Légszeszvilágítási szerződés*. Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) IV. a. 1021 b – 92. sz.

⁴ <http://www.gaswerk-augsburg.de/gesellschaft.htm>

⁵ Uo.

⁶ *Kassa tlj. Sz. kir. Város gázgyárának 75 esz-*

tendeje. 1868–1943 Kassa, 1943. 10–12.

⁷ Dr. FLEISZ JÁNOS: *Város kinek nem látni mását*. Nagyvárad a dualizmus korában. Nagyvárad, 1997. 107–109.

⁸ Schilling adatai alapján, valamint <http://www.gaswerk-augsburg.de>

⁹ A szegedi légszeszvilágítási társulat igazgatóságának az 1879 évi üzleteiről szóló jelentése. „A gyárépületek és a gépek szilárd alkotásainak köszönhető, hogy a három méternyi magasságban több mint 4 hónapon át állott víz építményeinket és gyári felszerelvényeinket erősebben meg nem rongálta csak 1879 július 21-én vonult el a gyárépületekről az ár annyira, hogy a helyreállítási munkálatok megkezdődhettek, és 102 nap lefolyása után csak az összes erőnk megfeszítésével végzett szünet nélküli munka által volt elérhető, hogy az új göreb kemence először 1879. november 1-én ismét befűtethetett”. (1.)

¹⁰ *Magyar Compass*, 1880. VIII. évfolyam. Szerk.: Mihók Sándor. Budapest, 1880. 325. és *Magyar Compass*, 1882. X. évfolyam. Szerk.: Mihók Sándor. Budapest, 1882. 422.

¹¹ Schilling adatai szerint 1877-ben Lázár Mór

a kereskedelmi igazgatója volt a Szegedi Légszeszvilágítási Rt-nek – ugyanakkor 1885-ben már egyetlen igazgatóként Lázár Mór (Lázár Moriz) nevét közölte a bank képviselői mellett, akkor az Általános kereskedelmi Hitelbankot Szegeden Gál Ferenc képviselte igazgatóként. (Dr. N. H. Schilling's *Statistische Mittheilungen über die Gas-Anstalten Deutschlands, Oesterreiches...* München, 1885. 729.)

¹² A Magyar Compass különböző évfolyama alapján.

¹³ CsML XI. 39. 1. doboz

¹⁴ GAÁL ENDRE (szerk.): *Szeged története*. 3/2. rész. 1849–1919. Szeged, 1991. 1094.

¹⁵ Schilling, 1885, 729

¹⁶ CsML Szegedi Tűzoltóság iratai : IV. B. 1446. a

¹⁷ Bár ez a megszabadulás csak ideiglenes volt, mivel a bank által alapított részvénytársaság vette át kb. 10 évvel később a gyárat ismét a részvények megszerzésével.

¹⁸ CsML IV. A. 1021 b – 178. sz.

¹⁹ CsML IV. B 1406. b. 14693/1895.

²⁰ Uo.

²¹ Szegedi Kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1898-ik évről. Szeged, 1899.

²² „Eddig még csak a közművelődési palotában van a villamvilágítás alkalmazásban, a színház már a legközelebbi időben, a Kass-Vigadó pedig már a közel jövőben igénybe fogják venni.” (*Szegedi Kalauz*. Szeged, 1898. 56.) 1897-ben „a városi színházba, a most előadás alatt lévő „1000 év” című darabhoz, a Stefánia sétányról, a villamos világítás bevezetett.” (CSML IV. B. 1446. a. 17/1897.)

²³ A szegedi világítási vállalkozó Georgi Charles tudvalevőleg átvette az eddig főnállott társaság összes részvényeit, melyek legnagyobb tömege a budapesti hitelbank birtokában volt”. *Szegedi Napló*, 1894. márc. 21. 2.

²⁴ A régebbi idő óta birtokunkban volt szegedi légszeszvilágítási részvénytársulati részvényeket tetemes nyereséggel eladtuk.” (*A Magyar Általános Hitelbank igazgatóságának üzleti jelentése 1893. január 1-től december 31-ig terjedő huszonhatodik üzletéről*. Franklin, 1894. 7.)

²⁵ CsML XI. 39. – 20 doboz: A Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat alapszabályai az 1901. évi január hó 2-iki tartott közgyűlés által elfogadott módosításokkal.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. – valamint Magyar Compass: „1896. december 31-én tartott közgyűlés 2000 darab 6% kamatozó 250 forintos elsőbbségi kötvény kibocsátását határozta el.”

²⁸ magyar compass

²⁹ CsML XI. 39. 20. doboz – 100/1901. Végzés.

³⁰ CsML XI. 39. 20. doboz – 10/1901. Tanúsítvány.

³¹ Uo.

³² A Magyar Általános Hitelbank igazgatóságának üzleti jelentései. In Tallós György: *A Magyar Általános Hitelbank (1867–1948)*. Budapest, 1995. 125.

³³ *Magyar Compass*, 1891–92. 549 – Sajnos nem tudni, hogy meddig, mivel 1904 után az igazgató nevét nem közölték a Magyar Compassban, 1904-ig az igazgató Jassniger Jakab volt.

³⁴ Légszesz és villany. *Magyar Alföld*, 1895. máj. 5. 205-206.

³⁵ GAÁL ENDRE (szerk.): *Szeged története*. 3/1. rész. 1849-1919. Szeged, 1991. 459.

³⁶ *Központi Gáz és Villamossági Részvénytársaság, Budapest, alapszabályai*. Budapest, 1912. 1.

³⁷ CsML XI. 39. 20. doboz - 414/1902. Tanúsítvány. A többi részvényes: Dr. Deutsch Izidor (100), Keller Viktor (100), Dr. Teltscher Leopold (400), Dr. Périz August (300), Dr. Schiller Henrik (10), Dr. Sente Lajos (10), Bauer Károly [Bauer Carl] (70), Tyroler Márk (10).

³⁸ CSML XI. 39. 20. doboz – 158/1903 és 852/1903. Tanúsítványok. Ez ekkor megsemmisített értékpapírok: 1907 ki nem adott és 93 darab kiadott elsőbbségi kötvény, 16026 beváltott (elsőbbségi) szelvény, 32 000 (részvény) szelvény, és 6000 részvény.

³⁹ CsML IV. B 1402 686/1902. kg. jkv.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ LUGOSI DÖMÖTÖR (összeáll): *Legújabb szegedi útmutató, képekkel és térképpel*. Szeged, 1909. 85.

⁴² 1909. szept. 7: „Alulírott Központi Gáz és Villamossági Részvénytársaság budapesti bejegyzett cég kijelentjük és elismerjük, hogy V a felszámolás alatt álló Szegedi Légszeszvilágítási Részvénytársulat szegedi bejegyzett cég világítási üzemét összes jogaival és kötelezettségeivel reánk átruházta és mi azt átvettük s így jogutódaivá lettünk az előbb megnevezett cégnek a Szeged

szab.kir.városával kötött világítási vállalatban is.”
CsML IV. B. 1441 II.200/1926 (1894–1926)
1168/1909

⁴³ Mihók-féle Magyar Compass, 1909–1910.
XXXVII-ik évf. Bp., 1910. II. rész 663.

⁴⁴ CsML XI. 39. – 20. doboz.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ CsML XI. 39. – 20. doboz

⁴⁷ Szakértői vélemény, 1917. I (818)

⁴⁸ HOLLÓSI ÖDÖN – VOGEL ANTAL (szerk.):
Szeged város címtára, 1911. Szeged, 1911. 198.

⁴⁹ BÁTAYAI JENŐ: Gázvilágítás Szegeden. *Dél-magyarország*, 1985. nov. 23. 8.

⁵⁰ CSML XI. 39. – I. doboz.

VINCZE GÁBOR

Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve” előtt*

A hódmezővásárhelyi református egyházközség esete

A közfelfogás szerint Magyarországon az egyházak üldözése „csak” a „fordulat éve”, 1948 után kezdődött el. Bár a római katolikus vagy a református egyházak 1945 utáni történetével foglalkozó szakirodalom általában megemlíti azt, hogy az egyházak zaklatása már „a felszabadulás” után ekkor megkezdődött, a téma alapos feldolgozása nem történt meg. A terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatok a kérdés bővebb kifejtésére, ezért a Tiszántúli Református Egyházkerület (ezen belül pedig a hódmezővásárhelyi református egyházközség) esetén keresztül mutatom be azt, hogy amikor (látszólag) jó volt a viszony az egyházi vezetés és a kormányzat között, helyi szinten milyen zaklatások érték egyes egyházi személyeket.

Bár a korábbi „szovjetellenes propaganda” hatására sokan attól féltek, hogy ha megjelennek az oroszok, rögtön megszüntetik a hitoktatást, bezárják a felekezeti iskolákat, ez nem következett be. A Debrecenben – szovjet „intenciók” alapján – 1944 végén megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány néhány *látványos gesztust* tett az egyházak felé. Ilyennek tekinthető az is, hogy az 1945. január 4-én közzétett 15/1945. sz. rendelet egyik passzusa *az egyházi alkalmazottakat kivette az igazolási eljárás alól.*

Csak hogy heteken belül kiderült, ezt helyi szinten az igazolóbizottságok egyszerűen nem veszik figyelembe és vizsgálatukat kiterjesztik az egyháziakra is. Emiatt a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsa nevében Révész Imre püspök a május 30-i levelében azt kérte Valentiny Ágoston igazságügy-minisztertől, hogy a lelkészeknek a vonatkozó rendelkezések ellenére történő „politikai igazoltatás alá vonását” igyekezzen megakadályozni, illetve ilyen értelmű utasítást adjon ki a főispánoknak.¹ Ennek ellenére az igazoltatások tovább folytak.

Az egyháziak ellen is felhozott egyik általános vád a „háborús és szovjetellenes izgatás” volt. A „fasizmus maradványainak felszámolása” jegyében indított eljárások többségét a háború előtti vagy alatti, a Szovjetuniót kritizáló cikkek, prédikációkra alapozták. Az 1945:VII. törvénycikk alapján folytatott népbírószági gyakorlat parttalan lehetőségeire aggódva figyeltek fel az egyház vezetői is. Az aggodalmukat az olyan „elszólások” is fokozták, mint a Rákosi Mátyásé. Az MKP főtitkára Révész Imrének akaratlanul is elárulta, hogy „az összes »fasiszta« elemekkel minél gyorsabban és minél radikálisabban le akarnak számolni, nekik az eddigi igazoltatási eljárás túlságosan enyhe...” Ezért a tiszántúli püspök egy, a Ravasz László du-

* Részlet egy, a hódmezővásárhelyi református egyház 1945 utáni történetét feldolgozó nagyobb tanulmányból. A hivatkozás egy részét terjedelmi okokból elhagytam.

namelléki püspöknek küldött levelében azt írta, hogy „ez a gyakorlatilag bizony az intelligencia tömeges kiirtásával egyenlő, s ezt ők, úgy látszik, mégiscsak ambicionálják. Ti. a »fasizmus« alapján minden nadrágos embert fel lehet húzni, aki az elmúlt 25 esztendő alatt 5 sort nyomtatásban kiadott, vagy öt mondatot nyilvánosan elmondott.”² A politikai rendőrségnek és a népbíróságoknak az egyházi személyek elleni eljárása miatt hiába fordultak az egyházak vezetői panasszal a „kriptokommunista” belügyminiszterhez, Erdei Ferenchez, valamint Valentiny Ágostonhoz, és Dálnoki Miklós Béla ideiglenes miniszterelnökhöz³ (vagy egyenesen Rákosi Mátyáshoz⁴), és hiába kérték, hogy vegyék figyelembe, olyan korszakban hangoztak el az inkriminált mondatok, amikor még a szovjetellenesség nem volt bűncselekmény. Ravasz keserűen jegyezte meg emiatt, hogy az ítéletek meghozatalakor „nem számított érdemnek még az embermentésben végzett szolgálat sem”.⁵

Egy 1945 májusi, a tiszántúli egyházkerület helyzetéről készített jelentésből tudható, hogy internáltak egy esperest, kettő pedig népbíróság elé utalva illetve elítélve volt, Makkai Sándor (1936-ig erdélyi püspök, majd áttelepülése után debreceni teológiaprofesszor) negyedik hete ügyészségi fogságban volt, az egyházkerületi tanácsbíró pedig a rendőrség letartóztatta. Emiatt aztán „egyre erősödik az egyházi közvéleményben az elkeseredés” – írta a jelentés szerzője, Révész Imre.⁶

Hódmezővásárhelyen az 1. számú igazolóbizottság végezte az egyháziak felülvizsgálatát, és másfél éves tevékenysége alatt több egyházi alkalmazottat marasztalt el. Volt, akinek csupán az volt a „bűne”, hogy valamikor a Turul Szövetség vagy a Baross Szövetség tagja volt. Fábián Gyulát, a Bethlen Gábor Református Gimnázium zenetanárát a bizottság nevetséges indokkal – bevonulási parancsra (!) jelentkezett katonai szolgálatra – megfosztotta az állásától. (Júliusban megfellebbezte a határozatot, és Révész Imre püspök is közbenjár érdekében

a Népbíróságok Fellebbviteli Tanácsánál, talán ennek köszönhető, hogy *felmentették* és visszaszakerülhetett a gimnáziumba.)⁷

Vajda Béláné Uzonyi Rózsát, a református leánygimnázium igazgatóját és Kádár László vallástanárt már a népbíróság elé utalta (az ürügy erre a gimnázium 1943/44-es évkönyvében megjelent egyik – „háborúpártinak” minősített – cikk volt). A népbíróság végül felmentette mindkettőt, illetve ügyüket visszautalta a bizottság elé, amely *adminisztratív büntetést* szabott ki, de az állásukban meghagyta őket. (Előbbi ráadásul vezető állásra alkalmatlannak nyilvánították.)⁸

A már korábban igazolt dr. Godáts Béla lelkipásztorról (aki eleve sérelmesnek találta, hogy egyáltalán foglalkozik az igazolóbizottság a lelkészek ügyével!) a helyi rendőrség politikai osztálya „kiderítette”, hogy a Magyar Élet Pártja tagja volt. Csakhogy a bizottság ezt nem látta bizonyítottnak (Révész püspök határozottan megvédte), ezért továbbra is igazoltnak tekintették.⁹

Falábú Dezsőt, a református gimnázium fiatal, nagy tiszteletnek örvendő tanárát, az egyházközség egyik presbiterét márciusban ugyancsak a népbíróság elé utalták. A burkoltan megfogalmazott vád zsidóellenesség volt. Igaz, hogy a szemtanúk mellette tanúskodtak, és Révész Imre is kiállt mellette, ennek ellenére május 7-én letartóztatták, majd a börtönben 19-én *váratlanul elhunyt*.¹⁰ (A debreceni püspök egy 1945. július 7-i levelében azt írta, hogy Falábú Dezső hasfal-átfúródás következtében halt meg, mert „mire kiengedték az operációra, már késő volt”.¹¹)

Az igazoló bizottságok megszüntetése után több esetben előfordult, hogy a már igazolt személyek „ügyét” a népbíróság vette elő.

Eperjessy Mihály vásárhely-kopáncsi lelkipásztort 1946. december 9-én azért helyezték előzetes letartóztatásba, mert – a szegedi

népügyész vádja szerint – az október 15-i hittanórán „a demokratikus rendőrség elteni gyűlöletre izgatott”¹² valamint „olyan valótlanságot állított, mely alkalmas arra, hogy a köztársaság iránt [...] megvetést keltsen”. A védelmében december 20-án a törvényszéknek benyújtott petíciót több tucat híve írta alá, ám nem emiatt *mentett fel* a szegedi népbíróóság 1947. február 5-én, hanem azért, mert nyilvánvaló volt a vádak megalapozatlansága.¹³

Dr. Vásárhelyi (Zsarkó) Lajos lelkipásztort, akit a szlovákok 1945-ben a Gömör megyei Özörényből kiutasítottak, majd hazatérte után igazoltak, a rendőrség politikai osztálya 1946. június 28-án „rendőrhatalomra bízta”, vagyis a szentesi, majd a kistarcsai központi *internálótáborba zárták*. 1947 tavaszán bíróság elé állították, az egyik felhozott vád ellene az volt, hogy „demokrácia- és kommunistaellenes kijelentéseket” tett. Csakhogy a tárgyaláson kiderült: a vád két tanújából a terhelő vallomást kényszerrel csikarták ki a rendőrségen. Ezen kívül azzal vádolták meg, hogy nyilas párttag volt, levezetett a szálasiszta igazságügy-miniszterrel, ráadásul 1944 végén az özörényi cellulózzigyról vállalat felügyelőjének nevezték ki, és ilyen minőségében a szovjetek bevonulásáig működött a hadiüzemet. Az ugyan kiderült, hogy nem volt nyilas, de hiába védekezett azzal, miszerint kényszerhelyzetben vállalta el a gyár irányítását (nem akarta, hogy katonaszökevényként letartóztatás), valamint azért, hogy a termelés beindítása után a munkások ismét jövedelemhez juthassanak.¹⁴ A szegedi népbíróóság 1947. április 26-án *10 hónap börtönbüntetésre* és 3 évi politikai jogvesztésre ítélte. Mivel beszámították a majd' 10 hónapnyi internálást, ezért hamarosan szabadlábra helyezték.

Halmi Imre református elemi iskolai tanító csupán azért volt 1947 májusában *rendőri felügyelet alatt*, mert egy magánlevelet illegálisan akart kijuttatni Németország

nyugati felébe.¹⁵ Tárkány Szűcs József hódmezővásárhelyi származású, Észak-Erdélyből kiutasított lelkész, valamint Torró Zoltán vásárhelyi segédlelkész első fokozaton ugyan csak elítélték (a források hiányában az nem tudható, hogy mi volt ellenük a vád).¹⁶ A konventi tanács kérésére Révész Imre mindent megtett szabadulásuk érdekében, talán ennek a közbenjárásnak is köszönhető, hogy húszhónapnyi internálás után 1948. januárjában mindkettőjüket *kiengedték*.¹⁷

Az 1944–47. között a négy református egyházkerületben egyházi személyek ellen indított eljárások számát a kutatás jelenlegi állapotában még nem lehet megmondani. Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből csak az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben 1944 vége és 1947 május vége között 42 lelkész, 14 tanár és 31 tanító került valamilyen letartóztatásba. *A lelkészek majd 20%-a ellen folytattak rendőri eljárást* (igaz, másodfokon mintegy 98%-ukat fölmentették)! Jogerősen 8 lelkészt és 2 tanárt ítélték szabadságvesztésre.¹⁸

Kardos János ügyvéd (1949-ben a dunamelléki egyházkerület megválasztott, majd lemondásra kényszerített főgondnoka), több jogtalanul bíróság elé állított lelkész védője visszaemlékezésében ekként jellemezte az egyháziakkal szemben folytatott népbíróósági gyakorlatot: „A kormányzat [...] féltékenyen ügyelt arra, hogy az egyház- és a vallásüldözés látszatát kerülje, s amikor egyházi személyt akartak börtönbe juttatni, az egyházi ténykedéstől megkülönböztethető más magatartás lett a vád tárgyává és az egyházi ítélkezés alapjává. Abban már nem volt finnyás, hogy az állítólagos ténykedés megfelel-e a valóságnak.”¹⁹

Végeredményben egyházi személyek 1945 és 1947 közötti zaklatása, internálása, népbíróóság elé citálása csak tovább növelte a bizalmatlanságot, gyanakvást a kommunisztákkal szemben. Emellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíciós kormányon belül az MKP dominál, és hiába vannak a református egyháznak igen magas szinten képviselői,²⁰

mert azok nem tudnak (vagy nem akarnak!) segíteni. Ezek az évek sokakat arról győztek meg az egyházban, hogy *a kommunisták akaratával nem lehet, nem célszerű szembeszegülni.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARCZA JÓZSEF: Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok.* (Szerk.: BARCZA József – DIENES Dénes) Sárospatak, 1999. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája. 143–154.
- LADÁNYI SÁNDOR–KERESZTES DÁNIEL – HAMARKAY EDE (szerkesztette, sajtó alá rendezte): [sic!] *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből.* Erdőkertes, 2006. Exodus Kiadó.
- KISS RÉKA: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből (1945–

Az 1948/49-es „őrségváltást” a református egyházban ezért is lehetett viszonylag simán „levelezynelni” – de ennek bemutatása már egy újabb dolgozat feladata lenne.

- 1948). *Századvég*, 2003. évfolyam, 3 sz. 39–68. oldal.
- MIKLÓS PÉTER: Népbírósi perek hódmezővásárhelyi lelkészek ellen (1947–1949). In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 2006. 199–206.
- RÉVÉSZ IMRE: *Vallomások. Válogatott teológiai írások.* Budapest, 1990, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Révész Imre „az idők viharában” (1944–1967). *Protestáns Szemle*, 2003. 2. sz. 66–84.
- TIBORI JÁNOS: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története. I. 1944–1957.* Debrecen, 1995. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanulmányi Füzetek 34.

JEGYZETEK

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 469. doboz, 1191/1945. sz.

² Idézi: Szabó, 2003. 2. sz. 68.

³ Ravasz László református püspök és Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő 1945. május 27-i, közös levelükben tiltakoztak amiatt, hogy „vizsgálati fogságban levőket kínozzanak, sokszor teljesen ártatlanul” és kérték a miniszterelnököt, hogy a legerélyesebb intézkedéseket fogantatásnak a visszaélések megszüntetése érdekében. Közli: Ladányi–Keresztes–Hamarkay, 2006. 178.

⁴ „Minél derekabbnak tudott lelkészeket ér a köztudat megítélése szerint igazságtalan és méltatlan elbánás, annál inkább megrendült a hit és reménység arra nézve, hogy az új politikai és társadalmi rendben az egyház nem fog üldöztetést szenvedni...” – írta Révész Imre Rákosinak 1945. május végén. Idézi: Barcza 1999. 152.

⁵ Idézi: Kiss 2003. 41.

⁶ TtREL, I. 1. c, 469. doboz, 1371/1945.

⁷ TtREL, I. 1. c, 470. doboz, 1587/1945. sz.

⁸ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi

helyi Fiókja, az 1. sz. Igazoló Bizottság iratai, XVII. 405. fond, 3. doboz, 18/1945. sz.

⁹ CSMLHF, XVII. 405. fond, 1. doboz, 26/1945. sz.

¹⁰ Vörös Mihály, a református gimnázium mb. igazgatója (és az igazolóbizottság egyik tagja!) 1945. május 31-én arról értesítette Révész Imre püspököt, hogy Falábú Dezsőnek a „népbírósi eljárást” nagy lelki fájdalmat okozott [...], s ez a körülmény egészségi állapotát nagyon megromlaltta”. TtREL, I. 1. c, 465. doboz, 165/1945.

¹¹ Lásd Révész 1990. 81.

¹² Növendékeinek a vád szerint azt mondta, hogy a rendőrség „Teleki téri alkalmi munkásokból tevődik össze”. Ez azért volt különösen sértő a főügyész szerint, mert ezen a téren „köztudomás szerint a nem dolgozó[k] salakja ácsorog”. Csongrád Megyei Levéltár, népbírósi iratok, VII. 2. fond, 46. doboz, NB 12/1947. 5978/1946.n.ü. szám.

¹³ Bővebben lásd: Miklós 2006. 199–206.

¹⁴ CSML, VII. 2. fond, 50. doboz, NB 131/1947. és Vásárhely Népe, 1947. április 29.

¹⁵ TtREL, I. 1. c, 487. doboz, 308/1947. sz.

¹⁶ A szegedi levéltárban őrzött népbírósi iratok között csupán Vásárhelyi Lajos és Eperjessy Mihály iratcsomója található meg.

¹⁷ TrREL, I. 1. c, 487. doboz, 354/1947. sz.

¹⁸ Debreceni Protestáns Lap (az egyházkerület hivatalos közlönye), 1947. június 15. Az egyik egyháztörténész szerint 97 lelkészt vontak eljárás alá. Lásd Tibori 1995. 90.

¹⁹ Idézi: Kiss 2003. 40–41.

²⁰ 1945-ben a belügyminiszter a „kriptokommunista” parasztpárti Erdei Ferenc (1949-től tiszántúli főgondnok), a Művelődési Minisztéri-

um egyik államtitkára Bereczky Albert budapesti lelkész (1948-tól dunamelléki püspök), míg 1948-ig a belügyminisztérium államtitkára Kiss Roland volt (őt 1949-ben csalással dunamelléki főgondnokká választották). 1946–47-ben az államfő, Tildy Zoltán korábban szeghalmi lelképásztor, míg a miniszterelnök, Nagy Ferenc korábban a budapesti Kálvin téri egyházközség főgondnoka volt.

T É K A

A boldog békeidők promenádján

SZABÓ PÁL CSABA: *Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején*. Budapest, 2005, Magyar Egyetemi Kiadó. 191 o.

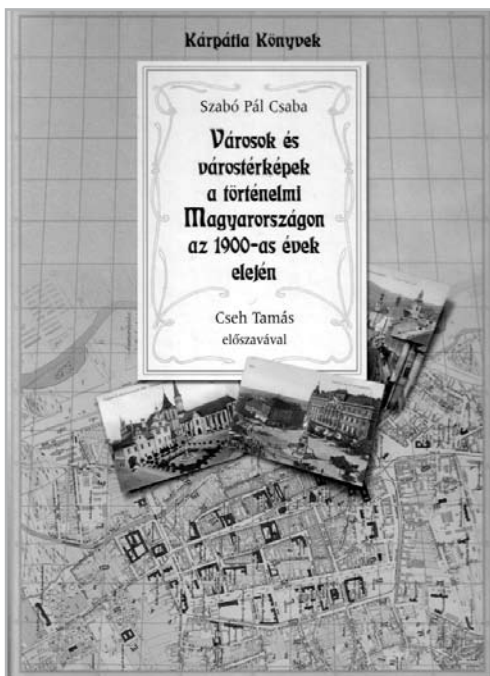

Érdekes, s kétségtől adatokban és tényekben gazdag könyvet vesz a kezébe, aki a *Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején* című kötetet lapozgatja. A kötetet Cseh Tamás előszava nyitja, majd a szerkesztő, Szabó Pál Csaba (az SZTE Történelmi Intézetének adjunktusa) Virrasztó Promenád című lírikus hangvételű esszéje következik, amelyeknek egyik hangsúlyos gondolata – amely megadja a könyv alaphangulatát és tendenciáját is – a következő. „A magyar kultúra történetfilozófiai genezisében, ha úgy tetszik semmi más nem történt, mint hogy az egyszerű, neutrális földrajzi

és történelmi helyszínek, materiális tethelyek – tragikus és csodálatos évszázados közösségi erőfeszítések közepette – spiritualizálódtak.” (11. o.) A bevezető írója részletesen tárgyalja a kommunális térhasználat és emlékezés közösségformáló erejét, amely – túl a geopolitikai predesztináción és a hivatalos állami ideológia frázisain legalább egy ponton, egy szinten – valóban együvé tartozónak Kovácsolta a Kárpát-medencében élőket. A bevezetőben a közigazgatási és társadalomtörténelmi háttér bemutatása mellett bőven

olvashatunk az előző századfordulót más-más városban megélt szerzőktől (pl. Balázs Béla, Márai Sándor, Dutka Ákos, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Dezső, Benedek Marcell) idézeteket, akiknek sorai rámutatnak az urbanizáció folyamatának kohéziós dinamikájára.

A nagyalakú és szép nyomdai kivitelű könyv a huszadik század első éveinek harmincnyolc magyarországi városába – alfabetikus sorrendben: Aradtól Veszpr-

rémig – vezeti (vissza) az olvasót. Segítségével megtudhatjuk az adott városok földrajzi fekvését és határait, megismerhetjük történelmi címerét, rövid történetét és 1910 körüli állapotát. A városi hatóságok, a tűzvédelmi szervek, a könyvtárak, a nyomdák, a hírlapok, a távbeszélő állomások, a bérkocsik, a kerékpárok, az épületek, a gyógyszerházak, a fürdők, az iskolák, az utcák és terek, a gáz- és villanyalapú közvilágítás statisztikai leírása mellett a lakosság anyanyelv szerinti megoszlása és a kivándorlók száma is megtalálható benne. De a késő dualizmuskori országgyűlési választókerületi rendszer aránytalanságainak példáit is és a városi primípiusok és közszolgák – a polgármestertől a pénztárosig, a gázgyárvezetőig, a rendőrkapitányig, a főkertészig vagy éppen a könyvtárnokig – nevét is megtalálhatjuk a kötetben. Ez utóbbi kapcsán büszkeséggel tölthet el bennünket, szegedieket, hogy városunkban a könyvek házában a magyar irodalom két – azóta sajnos a kánon peremére (vagy még annál is kívülre) szorult – klasszikusa dolgozott 1912-ben. A könyvtári igazgató Tömörkény István, a könyvtáros Móra Ferenc volt.

Különösen értékes egységei a könyvnek a fontosabb helyi egyesületeket bemutató táblázatok (Fiume, Győr, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Lőcse, Marosvásárhely és Pancsova esetében ilyen nem szerepel), amelyekben a szervezetek alapításának időpontja és taglétszáma is szerepel. A kötet legnagyobb erénye azonban a több száz – részben színes, részben fekete-fehér – illusztráció: képeslapok, fényképek, térképek. Minden településről színes, jó minőségű, részletes és a képzeletbeli történelmi sétához vagy tájékozódáshoz remekül használható térkép – is – ad képet. A térképek – és az illusztrációk egy részének – eredeti lelőhelyei a könyv végén föl vannak tüntetve: magyarországi központi és helyi levéltárakból, múzeumi és könyvtári adattárakból valók.

A könyvben szereplő legtöbb fölvétel

képeslap, amelynek fölíratából kiderül, hogy melyik város melyik része, utcája, tere, épülete van rajta. Néhány képről (7., 22., 24., 46., 58., 114., 148., 176., 184. és 190. o.) azonban sajnos nem tudjuk meg, hogy mit vagy kiket ábrázol. Sem az egyesületeket bemutató táblázatokban, sem a főszövegben nincsenek fölöldva a rövidítések. Így a történelemben kevésbé járatos olvasónak gondot jelenthet a kolozsvári kétszázkilencvenkét tagú 1892-ben alapított „orth. izr. hitk. szt. egyeslet”-ről (86. o.) megállapítani, hogy az ortodox izraelita hitközség szent egylete (Chevra Kadisája), amely elsősorban jótékonyági és szociálpolitikai tevékenységet folytatott, de feladata volt a megfelelő rituális temetkezés biztosítása is. Vagy a szegedi négyszázhuszonnégy tagú 1902-ben létrehozott „Magy. Szt. Erzsébet új sz-i templom egy.” (166. o.) fölöldása: Magyar Szent Erzsébet Újszegedi Templomépítő Egyesület. Vagy hogy a miskolci Hodobay Sándor és Gombár István „Árv. üln.”-ök (106. o.) tulajdonképpen árvaszéki ülnökök, akik a kiskorúak és gondnokság alá helyezett ügyeiben jártak el (1877-től az árvaszékek a megyei és települési közigazgatás önálló egységei voltak). A kötet függelékeként elkelt volna rövidítésjegyzék vagy szómagyarázatok, amelyek jobban használhatóvá tették volna az egyébként példaértékű alaposággal összeállított munkát.

Szabó Pál Csaba könyvének lapjairól megelevenedik a huszadik század elejének Magyarországa. A kötetben szereplő nevek – városi alkalmazottak és magánzók, parlamenti képviselők és kisvárosi gyógyszerészek – forgataga: magyar, olasz, szerb, horvát, német, szlovák, lengyel, román hangzásúak, amelyeket a nagy és erős Magyarország büszke polgárai viseltek méltósággal és cívis öntudattal Fiumétől Lőcséig, Nagyszebentől Selmecbányáig. Érződik a kötet képeiből és betűiből, hogy Temesvár törvényhatósági jogú város – vagy ahogy a Monarchia idején nevezték: „a kis Bécs” – német, magyar,

román és szerb lakói büszkéek voltak városuk megyeszékhely, katonai és jogszolgáltatási központ voltára, két – katolikus és ortodox – püspöki palotájára és székesegyházára, tizenhatsz parkosított közterére, villamosforgalmára. Az 1900-as évek elején a magyar városok polgárai és előljárói bizakodóan néztek a jövőbe és tervezetek. Közvágóhidat, főreáliskolát, egyetemet, cukorgyárat, villanytelepet, takarékpénztárat, víz- és csatornarendszert, kultúrpalotát, kőszínházat, járványkórházat, népszállót, iparcsarnokot, munkásházakat. És még ki tudja, hányféle „modernizáló idea” fordult meg a városi szénatorok és self-made-manek fejében...

A kötet a Kárpátia könyvek első darabja. A Szabó Pál Csaba és Bayer Zsolt által szerkesztett sorozat célja a történelmi Magyarország utolsó bő negyed századának (1890–1918) mindennapjainak, eseményeinek, helyszíneinek, szereplőinek a bemutatása. A következő kötetekben a magyar turizmus kialakulása és a korszak a bor- és szőlőkultúrája kerül földolgozásra. A sorozat impozáns és attraktív kötetekkel kezdődött, amely értékes adatokkal, élvezetes korabeli szöveggel, kitűnő minőségű és széleskörű kép- és térképanyaggal invitál sétára bennünket a boldog békeidők promenádján.

MIKLÓS PÉTER

M E S S Z E L Á T Ó

Magyarok Latin-Amerikában a dualizmus korában (1867–1918)

Magyarországról az 1800-as évekig jórészt misszionáriusok és zsoldosok jutottak ki a távoli kontinens, Amerika földjére. Ezen belül Latin-Amerikába, a magyarok első tömeges bevándorlása az 1820-as évek-re tehető.¹ Ezek a honfitársaink azonban szétszóródva új hazájuk területén, gyorsan beolvadtak a helyi közösségekbe. A kiegyezés (1867) utáni évtizedekben újabb magyar bevándorlási hullám érkezett Latin-Amerikába. A Magyarországot – különösen Veszprém és Fejér megyét² – nagyobb csoportokban elhagyó magyarok Brazília déli részén telepedtek le – magyarságukat azonban többségük rövid időn belül elvesztette az ott élő német telepesek hatására. Kisebb részük viszont híven kitartott úgy hitében, mint nemzeti hovatartozásában. Brazíliában ezt bizonyítja a Szent István Királyról elnevezett templomuk is, ami a kulturális identitás meg-

őrzésének autentikus bizonyítéka (A magyar bencések, 1981). Latin-Amerika területén, Brazílián kívül, ebben az időszakban, Argentínába, Uruguayba, Paraguayba, az Andok térségbe, Közép-Amerikába, Mexikóba és a Karib-szigetvilágba érkeztek magyarok. Tanulmányunk, a latin-amerikai magyar bevándorlás főbb vonásait vizsgálja a Kiegyezés éve és az első világháború vége közötti időszakban. Munkánk megírásakor jórészt Torbágyi Péter (2004) kiváló munkájára és az irodalomjegyzékben felsorolt forrásmunkákra támaszkodtunk.

Brazília

A második hullámban (1870-es évektől az 1900-as évek első két évtizedéig) Latin-Amerikába érkezett magyarok pontos számát nehéz megmondani, de egyes szerzők

(Torbágyi, 2004, 39. Piller, 1998, 15.), a rendelkezésre álló adatok alapján maximum 10-12 ezer magyar kivándorlóról tesznek említést, akik német, olasz és francia kikötőkből indultak útnak az Új Világ jobb megélhetést ígérő országaiba. Az érkezők jelentős része Brazília déli részén, Santa Catarina és Rio Grande do Sul államokban telepedett le. Ezt a döntésüket valószínűleg az északabbra található államok forró klimatikus tényezőinek ismerete is befolyásolhatta. A két állam területén, jelentős magyar kolónia négy helyen jött létre: Santo Antonio Patrulhán (250 családdal), Jaguarn (50 család), Canto Galón, és Jaraguá do Sulban (230 család). Ezen kívül, érkeztek magyarok Brazília más részeire is, mint Monte Verde, vagy São Pauló környékére, többek között, amiről Torbágyi (2004) alapos munkájában további részleteket is olvashatunk.

Gazdasági – társadalmi szempontból, ezek a kivándorlók jórészt földművesek voltak és a braziliai német bevándorló földművesek telepeihez, vagy falvaihoz kapcsolódva próbálták boldogulni. Mint minden bevándorló nemzet fiai, ők is kaptak 120 hold földet, mezőgazdasági eszközöket, és állatokat, hogy új hazájukban emberhez méltó körülmények között kezdhessék meg életüket (Torbágyi, 2004; Boglár, 1943). A brazil kormány „adakozó” politikájának célja nyilvánvalóan az volt, hogy a bevándorlók számára vonzóvá tegye az országot, s ez által a hatalmas néptelen területeket benépesítse. Ennek megvalósítására használták eszközüil a propagandát és az olasz hajótársaságok ügynökeit, akik tízezer számra szállították az „öreg kontinens” egyes országainak lakosait – köztük a magyarokat is –, különösen a föld-

PORTO ALEGRE (RIO GRANDE DO SUL ÁLLAM FŐVÁROSÁ) KÖZPONTJA NAPJAINKBAN. A VÁROSBA AZ 1870-ES ÉVEKTŐL ÉRKEZTEK MAGYAROK
WWW.PUCRS.BR

műveseket, az Új Világ távoli, ígéretekben nem szűkölködő országaiba (Boglár, 1943).

Ami a társasági életet illeti, Jaguarn megalapították a Petőfi Sándor Olvasókört, Canto Galónban az első magyar egyesületet, ahol magyar nyelvű előadásokat szerveztek és az iskolában is magyarul tanítottak (illetve németül és portugálul). Jaraguá de Sulban az első katolikus egyület alakult meg, ezen kívül templomot és iskolát is létre hoztak. São Paulóban 1892-ben Osztrák–Magyar Egyesület (Viribus Unitis) alakult, amit 1912-ben feloszlattak, majd 1913-ban megalakították helyette a Sociedade Austro–Hungara Donau-t. Azonban ezt is 1916-ban, az első világháború miatt bezárták, ma viszont, mint osztrák klub működik továbbra is. Az 1800-as évek végén alakult meg az Osztrák–Magyar Segélyegylet, ami valójában csak osztrák bevándorlókat támogatott, és csak nevében alkalmazkodott az aktuális államérdekekhez (Piller, 1998).

Később, az 1900-as évek elején, a braziliai magyar bevándorlás visszaesett. Ennek több oka is volt. Egyrészt, az Osztrák–Magyar Monarchia jóvoltából tapasztalható ipari és mezőgazdasági fejlődés csökkentette az elvándorlás belső kényszerét. Másrészt, a korábban kivándoroltak nem túl pozitív

tapasztalatai is fékezte a hazánkat elhagyni szándékozók számát. Ezen kívül a hatóságok is lassították a kivándorlás folyamatát, a kivándorlási ügynökök, és hirdetések korlátozásával. 1908 és 1914 között, a brazil földművelésügyi minisztérium már csak 1722 magyar bevándorlót regisztrált. Később, az első világháború alatt már kevesebb, mint 200 magyar bevándorlóról van tudomásunk (Torbágyi, 2004). 1920-ban pedig, a brazil hivatalos statisztikák szerint már csak pár ezer magyar élt Brazíliában (Piller, 1998).

Argentína

Az argentínai belpolitikai helyzet stabilizálódása után 1853–1895 között több mint egy millió európai érkezett Argentínába, ami az akkori lakosság egy negyedét (25.5%-át) adta. Ugyanakkor, az Osztrák–Magyar Monarchiából alig 12-13 ezer bevándorló választotta új hazájául Dél-Amerika második legnagyobb országát, de ez nem jelenti azt, hogy többségük magyar lett volna. Sőt, valószínű, hogy a magyarok aránya igen csekély volt a tízezres kolóniában. A XIX. század végi argentínai magyarok számát éppen azért nehéz megbecsülni, mivel szétszórtan vidéken, illetve a fővárosban, Buenos Airesben éltek, vagyis minden szervezettség hiányában. Egyes becslések szerint, ebben az időszakban minimum 200-300, maximum 5 ezer magyar élt Argentínában. Magyar nagykövetség, ami hiteles adatokkal szolgált volna, ekkor még nem létezett.

Ami a magyar bevándorlók társadalmi státuszát és foglalkozását illeti, igen összetett képet figyelhetünk meg. A munkások, kereske-

dők, tisztviselők, és parasztok (akik általában szétszórtan éltek, kivéve a Corpus Cristi telepén 1901-től létrejött zárt kolóniát) mellett az 1800-as évek végétől az örömlányok jelenléte határozta meg az argentínai magyarok csoportját. Ebben az időszakban a lengyel, az orosz és a magyar leánykereskedelem virágkorát élte. Nem szabad azonban elfelejtenünk azt a gazdasági kontextust, hogy Argentína ekkor a világ 10 leggazdagabb országa között volt, ami lehetővé tette számára ennek a sajátos szórakoztatóiparnak a felfejlődését.

Ugyanakkor, a XIX. század utolsó évtizedében jelentek meg Argentínában a magyarországi cigányok is, akiknek jelentős része rövid időn belül tovább vándorolt Latin-Amerika más országaiba, noha az „húngaro”³ fogalom cigányokra (illetve fordítva) való alkalmazása erre az időszakra vezethető vissza.

A társadalmi élet vonatkozásában meg kell említenünk az Osztrák–Magyar Egyesületet (1901) és segélyegyleteket (1884, 1901), amelyek a sok délszláv bevándorló miatt nem nagy népszerűségnek örvendtek. Azonban 1907-ben egy tisztán magyar kezdeményezés is született: a Magyar Munkás Egyesület, ami a magyarság összetartását tűzte ki célul maga elé. Az 1900-as évek kezdetén érkező bevándorlók hatására újabb osztrák–magyar klubok és egyesületek születtek, amelyek egyre nagyobb társasági élettel büszkélkedtek, amit nem változtatott meg az első világháború kitörése sem. Sőt, a rosarioi osztrák–magyar bevándorlók nagy számára tekintettel (még ha leginkább dalmátokról és horvátokról volt is szó) konzulátus nyílt a városban. Később azonban, az antant hatalmak nyomására felállí-

CZETTY JÁNOS EZEDES, AZ 1948/49-ES SZABADSÁGHARC VETERÁNJA (1822–1904), 1860-BAN TELEPÉDTE LE BUENOS AIRESBEN. Ő ALAPÍTOTTA MEG AZ ELSŐ ARGENTÍNAI KATONAI INTÉZETET.
FORRÁS: WIKIPEDIA

tott Royal Comission nevű szervezet azzal a céllal kezdte meg működését, hogy az osztrák–magyar bevándorlók (ebben az esetben az osztrákok és a magyarok) kezében lévő vállalatokat megtörje és ellehetetlenítse a bennük folyó munkát, ami lépésről lépésre gazdasági problémákba sodorta azokat. A vállalatok jelentős része tönkrement, aminek hatása a társadalmi életre is hatással volt, és a néhány évvel korábban még virágzó osztrák–magyar egyesületek a krízis és a pangás jeleit kezdték el mutatni.

Uruguay

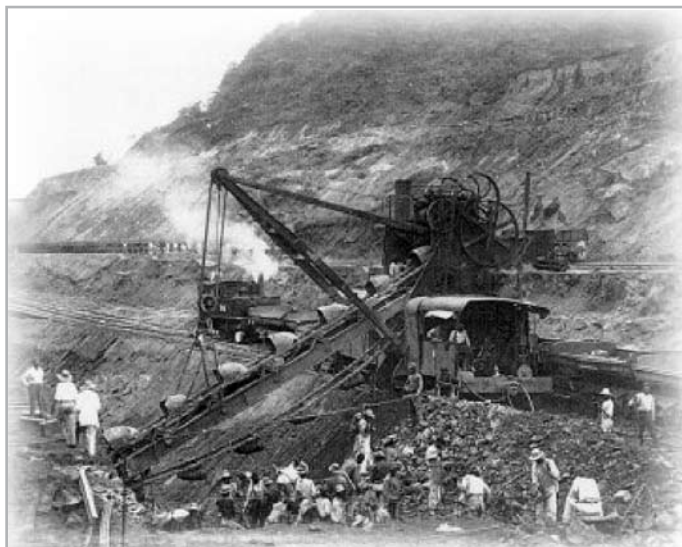
A XIX. század végéig, évtizedeken keresztül polgárháborúktól felforgatott országba alig érkeztek magyarok. Azonban, a belpolitikai helyzet enyhülése után, az 1800-as évek utolsó évtizedeiben megindult az európaiak, köztük a magyarok bevándorlása. 1879–1903 között az Osztrák–Magyar Monarchia területéről 3336-an érkeztek Uruguayba, de közülük csak néhány százán voltak magyarok. Ezek a bevándorlók kisebb számban vidéken szétszórta élők földműves családok voltak, illetve örömlányok, akiket az emberkereskedők Montevideon keresztül próbáltak becsempészni Argentínába, de sokan közülük ebben a városban ragadtak. Ezen kívül, mint Argentínában, „magyaroknak” nevezték a bevándorolt balkáni cigányokat, akik magukat magyarnak mondták és az Argentínába települtekhez hasonlóan Latin-Amerika többi részén is megjelentek. Ezek a sajátos öltözetű és sajátos szokásokkal bíró emberek nem túl pozitív képet

engedtek kialakítani a korabeli, valódi „magyarságról” a Latin-Amerikaiaknak. Végül, bevándorlásukat (a magyarok bevándorlását, vagyis amit alatta értettek, a cigányokét) az 1890-es bevándorlási törvény megtiltotta. Ez a tilalom 1932-ig volt érvényben.

1904-ben megint polgárháború robbant ki az országban, ami még inkább visszavetette az egyébként is gyér bevándorlás intenzitását, így az osztrák–magyarok száma harmadára zsugorodott és csak az 1920-as évek után kezdett újból emelkedni.

Paraguay

Asperger Zsigmond magyar jezsuita orvos halála után (1776) sokáig nem érkeztek magyarok a távoli latin-amerikai országba (Miklósi, 1936). A történelmi eseményekben nem szűkölködő XIX. századi Paraguay lakossága drasztikusan csökkent, mivel a Szent Szövetség elleni háború 14 éve alatt (1860–1874) több százezer paraguayi esett el. A maradék lakosságnak alig több mint

A PANAMA CSATORNA ÉPÍTÉSÉN (1904–1914) IS RÉSZVETT NÉHÁNY, ÉSZAK-AMERIKÁBÓL BEVÁNDORLÓ MAGYAR
FORRÁS: [HTTP://WWW.PANARAIL.COM](http://www.panarail.com)

10%-a volt férfi. Ezek után sürgető feladatnak látszott az ország külföldiekkel történő benépesítése, aminek első lépése a Bevándorlási Hivatal 1872-es felállítása volt. A századfordulóig összesen 9 ezer európai (német és szláv földművesek) érkezett Paraguayba. Magyarok is érkeztek az országba, de pontos számukat nem ismerjük, csak annyit, hogy a nyilvántartásban szereplő 450 „osztrák-magyar” család között voltak, akik elsősorban vidéken és a fővárosban telepedtek le. A bevándorolt magyarok között számos egyetemi tanár volt, mint a zalaegerszegi Anisits Dániel orvos-gyógyszerész és kutató, vagy nagybirtokosok, mint a Hertelendy, Domaniczky és a Vámosy család. Ugyanakkor a bevándorolt, egyszerű családok többsége vidékre került, ahol – szervezettség hiányában – gyorsan beolvadt a helyi közösségekbe.

A XX. század első évtizedében, az ingatag belpolitikai helyzet miatt továbbra is kevés, elsősorban földműves foglalkozású, magyar érkezett az országba.

Az Andok-országok magyarjai: Chile, Peru, Bolívia, Kolumbia és Venezuela⁴

A *Chilébe* 1850 után érkező magyarok pontos számának megítélése nehéz, ugyanis mint a többi latin-amerikai ország esetében, itt is osztrák-magyaroként érkezők között voltak nyilvántartva. A chilei statisztikák szerint a monarchiabeli, jórészt dalmát és horvát, bevándorlók 1885-ben 674-en, 1895-ben 1490-en, 1907-ben 3813-an voltak (Torbágyi, 2004). Azt azonban nem tudjuk, hogy közülük pontosan hány volt a magyar. A bevándorlók többsége a csendes-óceáni kikötőkbe érkezett, ahol a megélhetés könnyebb volt, mint az ország más részein, hiszen itt ebben az időszakban is virágzott a kereskedelem. A szerencsétlen sorsú bevándorlók megsegítésére több városban alakítottak

osztrák-magyar segélyegyleteket. Később, a XX. század első két évtizedében is érkeztek magyarok az országba, de közben sokan vissza is tértek Magyarországra, ezért a chilei magyar kolóniára sokkal inkább volt jellemző egy oda-vissza vándorlás, mint a Latin-Amerika többi országában megtelepedettek.

Peru és Bolívia már az 1820-as évektől törvényi úton tették lehetővé a külföldiek bevándorlását. A fiatal független köztársaságok fejlődéséhez szükséges volt a jól képzett munkaerőre. A magyarok kivándorlását több feltétel együttes jelenléte tette lehetővé. Egyrészt, Ausztria már az 1830-as években felvette Peruval a diplomáciai kapcsolatot, másrészt, az előző közeledés következményeként 1840-től rendszeres hajójárat indult Fiuméből Peruba (Fiume ekkor a Magyar Királysághoz tartozott). Ez lehetővé tette Magyarországról a közvetlen kivándorlást. Elsősorban horvátok és délszlávok érkeztek a távoli ország guanó és salétrom telepeire. Magyarok elsősorban Cerro de Pasco virágzó bányavárosában telepedtek le. 1881-ben alapították meg az osztrák-magyar egyesületüket, aminek elnöke a magyar származású Simón Tabory volt. *Bolíviában* az 1900-as évek első éveiben élő kb. 1000 fős osztrák-magyar kolónia egy jelentős része bányatulajdonos és kereskedő volt, vagyis elsősorban a gazdasági elithez tartoztak. *Kolumbiába*, illetve *Közép-Amerikába* az adott időszakban a Panama-csatorna építése kapcsán érkeztek magyar munkások és mérnökök, de ezekben az országokban a XIX. század folyamán csak szóróványban és nagyon kevés (összesen pár száz) magyar telepedett le.

Venezuela kapcsán súlyosbította a helyzetet az, hogy számos diktatúra követte egymást, ezért a bevándorlók általában elkerülték az országot. Az adott időszakban összesen két magyar bevándorlóról van tudomásunk. Később azonban a „fekete arany” általi gazdasági fellendülés és a társadalmi rend pozitív irányú változása eredménye-

képpen Venezuela egyre inkább cél országgá kezdett el válni az európai, köztük a magyar, bevándorlók számára is. Ez azonban a XX. század első világháború utáni történetéhez kapcsolódó időszakot foglalja magába.

Összegzés

A XIX. század második felének polgárháborúkkal és társadalmi turbulenciákkal jellemezhető időszaka után, Latin-Amerika számos országa célterületté vált az európai, köztük a magyar bevándorlók számára. Kezdetben az 1848/49-es szabadságharc veteránjai (észak-amerikai kitérő után), később különösen a szegényebb földműves rétegek láttak perspektívát a latin-amerikai országokba való betelepülésben, de munkások és értelmiségiek is megjelentek az Új Világ stabilizálódó társadalmában. Argentína a XIX. század utolsó évtizedeiben sajnos a kelet európai, köztük a magyar örömlányok fellegvárának volt tekinthető, ami összefüggött az ország gazdasági fellendülésével, ami magával hozta a szórakoztató ipar e speciális ágában tapasztalható kereslet növekedését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar bencések 50 éve Brazíliában.* São Paulo, 1981, Szent Gellért Kolostor.
- BOGLÁR LAJOS: *Brazíliai magyarok. Vázlatok a brazíliai magyar élet kialakulásáról a magyarok II. világkongresszusára.* São Paulo, 1938.
- BOGLÁR LAJOS: *Magyarok Brazíliában.* Kézirat. Budapest, 1943.
- KUNCKELNÉ, F. I.: A venezuelai magyar kolónia rövid története. In Csap, L. – Csapó, E. – Kardos, B. – Kunckelné, F. I. – Pillér, G.: *A világ magyarsága.* Budapest, 1998, MVNYR.
- MIKLÓSI LÁSZLÓ: *Magyar hősök öt világrészen.* Budapest, 1936, Korda.
- MOLNÁR, GÁBOR: *Magyar hősök Latin Amerikában a XX. században.* 1936–1997. Pannonhalmi–Szege, 2004, METEM Füzetek.
- PILLER, GEDEON: Magyarok Brazíliában. In *A világ magyarsága.*

Ugyanakkor, sok esetben, amint azt fentebb említettük, nehéz pontosan megállapítani a dualizmus korában Latin-Amerika területére érkezett magyarok számát, hiszen a statisztikákban jórészt „osztrák–magyar-ként” vannak feltüntetve a Monarchia területéről bevándorló népek. Ez megnehezíti számuk pontos megítélését. Munkánkban nem tértünk ki Közép-Amerika, Mexikó és a Karib szigetvilág magyarjaira. Ezekről a területekről Torbágyi (2004) munkájából több hasznos információt is kaphatunk.

Amint láttuk, az adott időszakban Magyarországáról leginkább katonák, mezőgazdasági munkások, bányászok, kereskedők, örömlányok és mérnökök érkeztek a távoli szubkontinens országaiba. Ez jelentős változás a korábban betelepülő 1848-as menekültekhez, vagy a még korábban érkező hittérítő szerzetesekhez képest. Végül, elmondhatjuk, hogy a Latin-Amerikába, a XIX. század második felében már tömegesen érkező magyarok több esetben a ma létező közösségek alapját vetették meg. MOLNÁR GÁBOR⁵

TORBÁGYI, PÉTER: *Magyarok Latin-Amerikában.* Budapest, 2004, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
<http://www.panarail.com/> (2007)

JEGYZETEK

¹ Boglár Lajos (1938) munkájában az első tömeges magyar bevándorlást Brazíliába Trianon utánra teszi.

² Boglár Lajos (1943) kéziratában még a Dunántúlt és az Alföld egyes vidékeit említi.

³ Az „húngaro” jelentése „magyar”.

⁵ Venezuelát is az „Andok országok” közé soroljuk, mivel a Meridai-Kordillerák 5000 métert is meghaladó láncai benyúlnak területére. Ez részesévé teszi az Andok országok közösségének.

⁵ Nemzetközi kapcsolatok szakértő, Pontificia Universidad Javerianán (Bogotá, Kolumbia) végezte tanulmányait. Jelenleg az SZTE a PTE és a PPKTE meghívott oktatója.

Füstkarikák a dualizmus korából

Hasonlat

– Fiam, szólít meg egy öregúr egy kisleányt, aki szivarozik, – te már füstölsz is? Tán még korán van?

– Nincs ott bizony korán!

– Persze, persze, a Vezúv is előbb füstöl, mint hány.

Félreértés

– Asszonyom, ha Önnek kellemetlenül esik, hogy én itt dohányszom, akkor inkább kidobom!

– De uram, engemet kidobni?

– Nem kérem, csak a szivart.

Kivágta magát

– A falusi kántor a malom alatt meséli az őt környező parasztoknak Nero kegyetlenkedéseit:

– ... ott sétált az égő romok fölött a kegyetlen zsarnok, körülötte a leszúrt férfiak vére piroslott; a máglyán égő anyák, s gyermekek kiabálását nyugton hallgatja! Nincs szíve e zsarnoknak, ki e kegyetlenkedések közepette kivesz a zsebéből egy verzsinea-szivart, s rágyújt, szemléli a pusztulást...

A bámuló hallgatóságból egy józanabb paraszt beleszól:

– De kántor úr akkor még nem is szivaroztak az emberek!

– Na, tudja kend, Mihály bátya, igazából nem is szivarozott a kópé, hanem csak úgy tettette agát, mintha szivaroznék.

Mikor a feleség tubákol

Duchamel úr, egy gazdag párizsi ma-

gázó válópört indított Celesztin hitvestársa ellen, mivel ez szenvedélyesen szereti a tubákat. A válópört mostanában tárgyalta a párizsi törvényszék, s ez alkalommal a költői kedélyű Duchamel imigyen adta elő panaszát:

– El sem képzelhetik milyen csapás a férjre nézve, ha felesége tubákol! Hát, ha még oly szenvedélyesen tubákol, mint az én Celesztinem! A tubákszelence az ő egyedüli gyönyörűsége. Vele kél, vele nyugszik le. Még ebéd alatt is a kezében van, s minden fogás után egy-kettőt szippant. És prüszköl utána akkorákat, hogy hullámokat ver tőle a leves, mint a tenger vihar idején. De ez még semmi. Mint gyöngéd férj, minden este, mielőtt elfekszem, megcsókolom. És mi ennek a következése? Az, hogy egész éjjel püsszögök ettől a csóktól, hogy a fejem szinte megreped. – Celesztin asszony sírva fakad erre a leleplezésre, s ígéri, hogy fölhagy a rút szokással, ha férje visszafogadja. Duchamel úr ily föltétel mellett visszavonta a válópört, s a hitvestársak kibékülve hagyták el a tárgyalási termet.

Ártatlan

Az igazságügy miniszter meglátogatja a börtönöket és kérdést intéz egy fogolyhoz:

– Mi az oka annak, hogy Ön most itt van?

– Kérem, egy rövid szivar.

– Hogy értsem ezt?

– Egy rövid szivart szívtam, mikor egy aranyművesnél betörtem; a boltőrnek gyanúsnak tűnt fel a sötétben a szivar parázsa és elcsípett.

Kis hirdetés

Egy francia lapban a következő eredeti kis hirdetés olvasható:

„Egy fiatalember, aki azon a ponton áll, hogy dohányozni kezdjen, óhajtana egy tapasztalt férfival megismerkedni, aki őt szándékáról lebeszélje. Válasz X. Y. jegy alatt poszte restante kéretik.

A kávéházban

VENDÉG: – Pincér, hozzon nekem szivart, de jót, sokat, mindjárt megmondom miért; azután hozzon gyufát, sokat, mindjárt megmondom, miért; hamutartót, nagyot, mindjárt megmondom, miért...

PINCÉR: – ?????

VENDÉG: – Mert sokat akarok szivarozni.

Furcsa kívánság

Államügyész a halálra ítélthez:

– Van valami kívánsága, mielőtt a halál-ítélet végrehajtatik? Teljesíttetni fog.

A halálra ítélt:

– Igen. Szeretnék a komám jövő évi dohánytermeléséből egy pár pipányi dohányt elfüstölni.

Házasság és dohányfüst

– Mióta a nők rákaptak a dohányzásra, sok házasság megy füstbe. (Egy aggszűz emlékkönyvéből.)

Száraz szivarok

A: – Tekintsünk be ebbe a trafikba és vegyünk egy pár darab szivart!

B: – Ide nem megyek.

A: – Már miért nem?

B: – Mert nagyon csinos a trafikfajla és mindenki itt vásárol; hanem ott az utcaszéli trafikban egy vén satrafa vesztegeti a szivarokat, kevés a vevője, de – régiebb és szárazabb a szivarja.

A tudomány

Gazduram leánya hazajön a növeldeből.

Apa: – Eredj lányom, add ide a pipámat, hadd gyújtok rá; de tömjed meg előbb!

A leány: – De édesapám, én nem tudok pipát tömni!

Az apa: – Még ezt se tudod? Ugyan kérlek, hát mit tanultál három esztendeig a növeldeben?

Az elefánt és a pipa

Asszonyok, leányok, fiatalok és öregek, kik gyűlölték a dohányzást, hallgassatok ide, mesét mondok, majd örömetek telik benne, a férfiak meg haragudni fognak:

Hosszú szárú pipából füstölve, sétál egyszer egy ember a mezőkön; amint így ballag, egyszerre csak egy hatalmas elefánt közeledik feléje. Az elefánt meglátja a pipáló embert, és gondolkodni kezd:

„Hm, kollega, de bizony, elefánt az is, ormánya is van neki, úgy látom; de milyen kicsiny! És csak két lába volna?”

Eközben közelebb érkeznek egymáshoz, s az elefánt észreveszi, hogy biz ez csak ember, kinek ormánya mesterséges utánzat akar lenni. Micsoda!? Ez még gúnyolni merészel engem, gondolá az elefánt, no megállj csak:

– Hát gúnyt akarsz velem űzni, te nyomorult. Jer csak közelebb, majd megtanítlak mindjárt, hogyan kell az elefánt orrát kigúnyolni!?

– De kérem, elefánt úr, tévedés forog fenn! Én nem gúnyolom Önt ezen ormánnyal; ezen ormány az én egyedüli vigaszom, mely nélkül tönkremennék; ennek az édes illata fűszerezi életem nehéz napjaiban a ...

– Elég. Micsoda? Illat? Fűszer ? Édes? Mutassad! Én is szeretem az édes, illatos fűszert, hadd szagulom.

Az elefánt megszagulta, s hideg borzadály futott derekán végig, aztán összerezett, s vadul forgatva szemét, két lépésre hátrált:

– Ezt nevezitek „édes illatnak”? Megfogta az ormányával a pipaszárat pipástul, s úgy elhajította, hogy a szegény pipás – még most is keresi a pipáját.

Magyar Dohányújság 1886. augusztus 1.

Családi kép

A nagyságos úr előveszi burnótszelenczét és egyet szippant belőle. Az ősi tajpipában csak úgy sistergett az a finánczkéztől még meg nem szentségtelenített szűzdohány; a füstfelhők karika és fodor alakjaikkal egymásután tűnnek el, miként eltűntek a nagyságos úr ifjúsági ábrándjai; majd a megsűrűsödött levegő folytán tömör, nehéz felhő keletkezik feje fölött, lomhán, terhesen ereszkedve alá; csend van a szobában; csak néha hallható az ezüst pipakupak rövid csettenése, ha a nagyságos úr felnyomja a parazsat a pipájában; aztán ismét csak pöfékelés, füstölés orron, szájon, jobbra, balra...

Az ősi tajpipában csak úgy sistereg a szűzdohány s bizony Isten, jól esik így heverni a kereveten!

Halk kopogtatás hallatszik az ajtón. Nincs arra felelet. A kopogtatás ismétlődik, síri csend; a füstfelhők a szobában nesztelenül tolják egymást el; az ajtó megnyílik, a nagyságos úrnak felesége lép azon be. (Tűzről pattant asszony.)

– Ah! Jó napot, kedves férjecském, jó napot! (Rettentő gúnyosan.) Hát ez az a fontos teendő, melynél háborítatlanul akar férjecském-uram maradni? Pipálni? Füstölni? Így tartja meg férjecském a szavát? Óh, én boldogtalan!(sírva.) Nőül mentem hozzá s ő azt hazudta esküvőm előtt, hogy nem dohányos! Óh, én szerencsétlen s én hittem...(Fájdalmasan) mert szerettem és csalatkoztam...(Kétségbeesetten)... ennyire csalatkoztam! Nincs szíved neked, ember (Haragosan) nincs szíved, (Megvetéssel) csak egy undorító szagú pipád! Óh, mily végtelenül szerettem őt (Szemrehányólag) s ez a

köszönet! Nézd ezt a függönyt! Tegnap még hófehér, (Elkeseredve) ma sárga a füsttől! Nézd, e szőnyeget, nagymamai örökség, ereklye! Leánykoromban milyen tiszta volt, (Fájdalmasan) s most hamu hever rajta!(Bánk bán módjára.) Nincs a természetben vesztes, csak én! ... S neked mindezekre még csak mentegető szavad sincsen? Nem is érzed (Szúrós tekintettel) bűnöd súlyát (Meglepetve) tán még csak lelkiismeret furdalást sem?

– Vagy azt hiszed... (A férj prüsszent)... és még prüsszent! Ebből áll az egész védelmed talán? Te... te... te... dohányzacskó! (fenyegetve) Még ma írok Aktássy ügyvéd úrnak, elválunk....(Sírva) válópört indítok... (Zokogva) óh, elválunk egymástól és válópöröket indítunk egymás ellen!...(Szemeit töröli, megfordul, hogy kimenjen, várja, hogy férje visszatartaná, de az ül a kereveten; a nagyságos asszony bágyadtan fogja meg a kilincset, sírva, zokogva megy ki és úgy csapja be maga után az ajtót, hogy az ablakok is recsegnek.

A becsapott ajtó által betolult levegő összekavarja a szobában a füstöt; a fennúszkáló kósza fodrok hirtelenül eltűnnek....az oszló füst helyébe új füst tódul, új fodrok képződnek és a nagyságos úr előveszi burnótszelenczét és kettőt is szippant belőle.

A nagyságos asszony duzzog; az ábrándos szempár könnyben úszik ma nem oly bőbeszédű, mint máskor. Hallgatag szemrehányással fordítja el arcát a bűdös férjtől, ez meg vétkének tudatában, hogy mily színben tűnhetik fel, azt mindenik olvasóm tetszés szerinti fantáziájára bízom elképzelni.

– Aranyos asszonykám! Hát elválunk!

– El.

– Egy pipa dohány miatt?

– Az!

– Aranyos asszonykám! (Könyörögve, hízelegve a feleség arcát simogatja.) Hát ne haragudjál már rám! Mire való az?

– De haragszom! Megcsaltál! (Szárazan.) Dohányos vagy! (Ujjain olvas.) Befüstölted a függönyöket: egy, bepiszkoltad a szőnyeget-

ket: kettő, elrontottad a szobalevegőt: három, átégetted a pipából kipattant parázsszal a ke-revet-takarót? Négy, ebből tűz üthetett volna ki: öt, megéghetett volna minden a szobában: hat, (nagy pátosszal) leéghetett volna a ház is: hét....(A férj közbevág és saját ujján olvas tovább) meg az utca: nyolc, (Hangosabban) és a város: kilenc, (kiabálva.) a vármegye: tíz, és az ország (Ezt már ordította): tizenegy! (Igen fonom hangon.) Alásszolgája! (Megfordul a sarkán, a regementnél tanult sarkon fordulni.) és bemegy a dolgozószobájába; egy óra múlva a szobalányt hívhatja.

Férj a cselédhez: „Nyisd fel az ágyat a szobámban, lefekszem; menj Dr. Kolikay orvos úrhoz, izenem, hogy rosszul vagyok, kéretem jöjjön hozzám, még tán jókor!...”

Ijedelem van a házban! Sürgés, forgás, a nagyságos úr beteg. Fekszik. Jaj, de nagyon beteg! Úgy nyög, mintha fogadásból tenné. Csak addig él, míg az orvos elérkezik. A szolgáló zabot és söt melegít. (A Krajzlerné mondta, hogy az jó.) A szobalány három lépcsőt ugrott egyszerre be, úgy szaladt a doktorért; a szakácsné vizet forral...a nagyságos asszony teát, kávéfőz, citromlét csinál, cukrot reszel... Az orvos mindjárt itt lesz... csak már jönne... nyugtalanul néz ki az ablakon... csak már jönne az az édes Kolikay úr (Máskor mindig vén számárnak titulálta.) Még tán jókor! Valami nagy baja lehet neki, hogy ő azt mondja: „Még tán jókor!”

– Mi a bajod édes férjecském, mondd mi bajod? Hol fáj? Fázol? (Szörnyű édesen.) Hisz a fejecskéd meleg, homlokocskád hideg! Mondd lelkem mi bajod?

– Férj: (Lemondó mély hangon.) Semmi.

Az orvos belép. Megigazítja szemüvegét, köhint egyet, kiveszi a zsebóráját, megtapogatja a beteg üterét, mereven néz az óra percmutatójára, közben morog: „Szapora üter, izgatottság, felhevülés, még menthető”...

(Az asszonyka kifeszíti fülét, mint egy esernyőt és hallgatja a doktor morgását.) A doktor asztalhoz ül, receptet ír – három sort

és azt alig lehet elolvasni – veszi a kalapját és megy. Nem is köhintett, amikor elment.

A beteg nem veszi be az orvosságot. Ott térdel előtte összekulcsolt kézzel az asszony s kínálja az orvossággal, nem kell; kávéval, feketével, nem kell; limonádé, cukros citrom, nem kell. „Meleg zabot a gyomorra, édes férjem, én adom, a te feleségecskéd, a Krajzlerné mondta... (A férj halk hangon nyög közbe: Nem kell nekem már se meleg zab, se Krajzlerné (Kissé hangosabban) se senki! (Halkan.) Úgyis meghalok én!

Fél óra múlva a beteg brunótszelenczét kéri. Valahányan vannak, keresik a szelenczét. Nincs. A nagyságos asszony kétségbeesik:

– Hol a brunót! Náni, szaladj át a trafikba, hozz egy forinton tubákot, siess!

A beteg szippant. „Egy kicsit jobban érzem magamat”, nyögi alig hallhatólag.

– Tán a pipát is akarod, édesem? (Szól, de milyen nyájasan az asszonyka)

– Nemmmm!

– De próbáld meg lelkem. Majd idehozom, nézd itt van már. Megtömjem? Én megtööm. Majd meglátod édesem, hogy meg tudom tömni! Meg bizony. No fogd a szádba. Így. Most gyufát is hozok. (Meggyújtja.) Szívjad, aha, már füstöl is! No lám!

Nincs már ijedelem a házban, hisz nem beteg már a nagyságos úr; a nagyságos asszony nem duzzog s az ábrándos szemek, mosolyognak. (Hát csak lehet mosolyogni, ha a férj jobban van.) A nagy beteg ott nyújtózik az ágyban és pipál; az oszló füstgomolyok egymást tolják s a nagyságos asszony kétszer is megtömté a pipát...

A füst áthatlan rétegben képződik vastag ólomszín szövetté s a nagymami örökségre, a szép szőnyegre hamu, a kerevettakaróra parázs nem esik: egy, de Magyarország sem borul lángra: kettő.

Capnomán

(*Magyar Dohányújság, 1885. március 16.*)

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: CSICSELY ILDIKÓ

HOGYAN NYERJÜK MEG A VÁLASZTÁSOKAT?

Quintus Tullius
Cicero

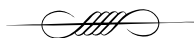
A hivatalra pályázók
kézikönyve

Stílusosan, a 2006-os választási évre időzítve jelentette meg Dr. Nótári Tamás – a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa és a Szegedi Tudományegyetem oktatója – legújabb munkáját, Quintus Tullius Cicero „Commentariolum petitionis” vagyis „A hivatalra pályázók kézikönyve” című művének magyarázatokkal és utótanulmány-

*nyal ellátott magyar nyelvű fordítását, amelyhez Németh György, az ELTE és a Debreceni Tudományegyetem tanszékvezető professzora is írt egy értékes kísérő tanulmányt. Eredetileg a művet az író a bátyjának, a szónoklatairól ismert Marcus Tullius Cicerónak szánta, amikor az a consuli tiszt-
ségért indult harcba.*

Apám nyomdokain...

Dualizmus kori történelmi kirándulásunk olyan korszakbeli politikusok életrajzával zárul, akik mindketten történelemformáló személyiségek gyermekei voltak. Rájuk különösen érvényesnek bizonyult a régi tapasztalat: ki lehetett-e szabadulni apjuk árnyékából, avagy messzire esik-e az alma fájától?

Ifj. Andrassy Gyula

Egy korszakról jó képet kaphatunk a benne élő meghatározó személyiségek megismerésével, illetve ha azt vizsgáljuk, hogy milyen hatással voltak vagy vannak a kora és a mai szellemi életre. Mennyi nagyobb gondolkodó, teoretikus, államférfi választotta mintaképévé vagy tette magáévá szellemiségét, elképzelését. Mennyire relevánsak munkái és erőfeszítései még akkor is, ha igazságtalanul, nem teszünk róluk említést. Talán ifj. Andrassy Gyula, akire ráaggatták a „Herbert” gúnynevet – Bismarck illetve Gladstone tehetségtelen gyerekeit hívták így – megérdemli-e ezt a jelzőt? Nehezen foglалhatunk álláspontot. Mindenesetre munkássága, elvei hatással voltak korára, valamint a jövő nemzedékeinek tartalmaztak útmutatást.

1860. június 30-án Töketerében született apja id. Andrassy Gyula, a család egyik legkiemelkedőbb alakja államférfi, diplomata, az „ország első szerencsés kezű építő mestere”, anyja Kendeffy Katalin grófnő volt. Családjuk nagy múltra tekint vissza és mindig jelentős szerepet játszottak az ország életében. Születési helyéről annyit érdemes tudni, hogy 1887-ben az Osztrák-Magyar Monarchia Térképészeti Intézete Európa közepeként határozta meg, helyét egy obeliszkkel jelölte. Egy bátyja volt, Tivadar,

aki 1890 és 1896 között az országgyűlés alelnöke, ezen kívül festő és műgyűjtő volt, s tőketerébesi kastélyuk sűrűn volt találkozó helye a korabeli művészi elitnek.

Politikai karrierje a Szabadelvű Párt-hoz való csatlakozással kezdődött. Az első Wekerle-kormányban belügyminisztériumi államtitkári posztot töltött be 1892 és 1894 között. 1894 júniusában kinevezték a király személyi körüli miniszternek, amely tisztséget Wekerle lemondásáig viselte. Az 1898-ban a költségvetési vita folyamán, több neves politikussal elhagyta a pártot, de a Bánffy-kormány bukása után visszatért.

A relatíve nyugodt századforduló után, a dualista rendszer válságjeleiből felocsúdva, több neves politikussal megalakította az – 1904. november 19-én zászlót bontó – Ellenzéki Koalíciót. Itt jelentős szerepre tett szert, majd megalakította az Alkotmány-pártot. A Fejérváry-féle ún. „darabont kormány” bukása után a második Wekerle-kormányban töltötte be a belügyminiszteri tiszteket 1906 és 1910 között. Ekkor már érzékelhetőek voltak a kibontakozó agrárius mozgalmak, valamint a nemzetiségek fokozódó követelése, ezért tett kísérletet az ún. plurális választójog bevezetésére. Az 1908-as előterjesztésnek a lényege, hogy a választójog függjön az életkortól, iskolai végzettségtől, illetve az adófizetés mértékétől. Az elképzelés csúfosan megbukott és hozzá járult a koalíció bomlásához.

Az 1907-ben alakult Nemzeti Munkapárt 1910-es hatalomra jutása után, országának érdekeit külföldön képviselte, mint követségi attasé. Mérlegelve a reális helyzetet, Ausztriát reprezentálva, minden erőfeszítést megtett azért, hogy a Balkán-háborúk ne robbanjanak ki, s ugyanígy törekedett 1915-ben a mielőbbi béke megkötéséhez, s a választójog kiszélesítéséhez.

Miután Tisza István proklamálta nevezetes szavait a parlamentben, miszerint „uraim a háborút elvesztettük”, mint az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere (1918. október 24 – 1918. november 2.), erőfeszítéseket tett egy Németországtól sze-

parált béke megkötéséhez. A trianoni béke megkötése (1920) után, próbált feleszmélni a sokkból és az újjáalakuló politikai életben szerepet vállalva, a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának elnöke lett. Számottevő szerepet ezután már nem vállalt és fokozatosan vonult ki a politikai életből. 1929. június 11-én halt meg Budapesten.

Mint politikus nem tudott atyja nyomdokaiba lépni, de nem szabad megfélemlkezni olyan lényeges dolgokról, mint államtani és történeti munkái, melyek egy éles látással rendelkező emberről adnak tanúbizonyságot. Művei: *Az 1867-iki kiegyezésről* (Budapest, 1896); *Magyarország alkotmány és állam eredete* (Budapest, 1901). Ezenkívül későbbi munkáihoz lehet sorolni *Miért robbant ki a háború?*; *Diplomácia és világháború*, amelyek mind magyarul és németül megjelentek.

Mindazonáltal nagyon fontosak tárgyi hagyatékai. Tőketeberei kastélyuk nemcsak bátyjának adott otthont, hanem számos híres festmény került ide, többek között egy Rembrandt önarckép 1630-ból, illetve Turner: Velencei látkép, amit még apjuk, hozott Párizsból. Más híres alkotás is megtalálható volt, mint Courbet Hauteville-i cédrusa, valamint Mone és Rousseau egy-egy tájképe. Főleg ifj. Andrásynak a francia festők művei iránti vonzalma vezetett ahhoz, hogy egy Magyarországon páratlan kollekció jöjjön létre. Bár sajnálatosan a fáma arról nem szól, hogy ezeknek nagy részét a szovjet hadsereg 1945-ben „privilegizálta”.

Nem a szó szoros értelemben haladt „apja nyomdokain”, mindenestre álljon itt egy idézet politikai ellenfele, Károlyi Mihály, szájából, ami mindenféleképpen nagyságát és tekintélyét hivatott fémjelezni.

„...A ő véleménye megfellebbezhetetlen volt, akár politikai, akár etikai vagy művészeti kérdésekről folyt a vita. A családból soha senkinek nem jutott eszébe, hogy ellentmondjon neki. Nem félelemből, mert

szelíd és finom ember volt, hanem csodálatból és szeretetből. Ő képviselte és folytatta az idősebb Andrássy Gyula, a tévedhetetlen pátriárka hagyományait...”

Kossuth Ferenc

Minden elnyomó rendszernek megvan ama sajátos reflexiója, amely retorziókat eredményez. Ez bizonyos társadalmi rétegeket, hatalmi csoportosulásokat hazájuk elhagyására kényszerítik. Gondoljunk csak 1919/20 terrorjaira, illetve az 1945 utáni szovjet megszállás áldozataira, vagy az igazán közel álló jubileumi ’56 disszidenseire. Sorsdöntő pillanatok ezek, melyek elementáris erővel átforgatták történelmünket. 1848-49 is magában hordozta messianisztikus szabadságesszméjét, ahol nemzetünk fiai „egy emberként álltak fel és adták vérüket e nemes célért”.

Az 1867-ben létre jövő dualista állam-szervezet egyik legnagyobb bírálója és eme rendszer revíziójának egyik szimbólumának, Kossuth Lajosnak, politikai elhivatottságából, szinte törvényszerűen következni kellett, hogy idősebb gyermeke is örökölje apja affinitását. A sors fintora, hogy a függetlenség eme neves képviselőjének elsőszülött fia már a realisabb, megbékélt és kompromisszumokkal teli kiegyezés útját választotta. Atyja halála után hazatérve, a századforduló káprázatos, illúzióktól kicsit sem mentes politikai életében feltűnve, lényegesen máshogy értelmezte szabadságharcunk vívmányait.

1841. november 16.-án született Pesten, édesanyja Meszlényi Terézia, apja a neves reformkori közéleti személyiség Kossuth Lajos volt. Ezen kívül két testvére volt Vilma és Lajos-Tódor. A világosi fegyverletétel után neki és családjának is bujdosni kellett. 1849. augusztus 26-án este elfogták testvéreivel együtt. Ezután jött az a mintegy negyven-nég év, amelyet emigrációban kényszerült tölteni.

Műszaki tanulmányai befejeztével, először Angliában, majd 1873-ban a Cesena Sulphur Company Limited vezetőitől kapott megbízásnak köszönhetően, Olaszországban vállalt munkát. Európai hírnevet szerzett a vasút- és hídépítés, valamint az alagútfrás terén. Részt vett az emigráció politikai és publicisztikai tevékenységében is. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkára volt. Itt, a Cesena környéki bányavidéken eltöltött idő alatt, érett meg jelleme s nem egy anekdota maradt fent róla, mind férfibátorságáról, mind tekintélyéről téve említést. A két rablógylkosról szóló fámát – miszerint saját kezűleg kapta el és maga kötözte meg őket – apjának 1879. november 2-án Helfy Ignác-hoz írt levele, illetve a fennmaradt prefektusi levél alátámasztani látszik. Mindezen tények erősítik a fentebb említett jelzőit.

Bár az igazi megpróbáltatások csak ezután kezdődtek. Az 1880-as évektől kezdve a bányatelepe egyre deficitesebb lett, ezért

fokozatosan leépítették, majd felszámolták. Szeretett feleségének, Emily Hogginsnak, Sarah exeteri őrgrófnő dédunokájának, 1887-ben bekövetkezett hirtelen halála szintén kihatással volt az életére. Felesége emlékét a firenzei temetőben mai is álló cédrusok, illetve férje családi címer őrzi. Bár hazatérte után újra megnősült (második felesége özv. benyói és urbanói gróf Benyovszky Sándorné kvassói és brogyáni Kvassay Mária), első feleségét mélyen gyászolta. 1894. március 20-án meghalt apja, utolsó útjára elkísérve itthon telepedett meg és lépett a politika színterére.

Az idősebbik Kossuth-fiú megjelenésével a Függetlenségi Párt hívei tőle várták a gyógyírt 1848/49 sebeire. Ellenben Ferencbe hiába lett belesulykolva ez az independens érzület, mindvégig Deáknak a kiegyezésbe vetett hit realitásával felé hajlott. Inkább a magyar főségnak megőrzés, illetve az érezhető nemzetiségi problémák megoldását te-

kintette mérvadónak. 1895-ben képviselővé választják, a függetlenségi párt elnöke, majd 1905-ben az Ellenzéki Koalíció vezérlőbizottságának az elnöke lesz.

A második Wekerle-kormányban töltötte be a kereskedelemügyi miniszteri posztot (1906. április 8. – 1910. január 17.). Ekkor hozta ama nem túl népszerű törvényjavaslatát (1907. május 13-án), amely leszögezte, hogy vasúti alkalmazott kizárólag magyarul beszélő, magyar állampolgár lehet. Ennek az előterjesztésnek törvényre emelkedésével, fatálisan megbéklyózta a magyarok és nemzetiségek kapcsolatát. 1907-ben megújította a vám- és kereskedelmi szerződést Ausztriával. A kormány lemondásával, Apponyi Alberttel együtt a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt vezetője. A pártok diffúziója után egyre többet betegeskedett és így csak az egyik elnöki posztján tudott eleget tenni. Kiadta atyja iratait. 1914. május 25-én hunyt el Budapesten.

DÉTÁR IMRE

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Könyves Péter hallgató (SZTE JGYTFK, SZHF), *Csicsey Ildikó* PhD-hallgató (SZTE BTK), *Détár Imre* hallgató (SZTE BTK), *Fábián Borbála* PhD-hallgató (PPKE BTK), *Falusi Norbert* hallgató (SZTE BTK), *Haág Zalán István* tanár (Szeged), *Könyves Péter* hallgató (SZTE JGYTFK, SZHF), *Markó Csaba* tanár (Szeged), *Miklós Péter* PhD-hallgató (SZTE BTK), *Molnár Gábor* PhD-hallgató (JPTE Földtani Doktori Iskola), *Nagy Andrea* tanár (Budapest), *dr. Sarnyai Csaba Máté* PhD-vallástörténész (Szeged), *dr. Szabó Pál Csaba* egyetemi adjunktus (SZTE BTK), *Vincze Gábor* történész (Emlékpont Múzeum, Hódmezővásárhely).

www.mefesz.hu

Európai Ifjúsági Kutató-,
Szervezetfejlesztő és
Kommunikációs Központ

E I K K A

AGES QUOD AGIS

Hallgatói Szolgáltató
és Információs Központ
Közhasznú Társaság

Küldetésnyilatkozat

Letölthető anyagok

Tanácsadó Központ

Információs Központ

Szolgáltató Központ

Rendezvényeink

Szándékaink támogatói

Elérhetőségünk

Lézerszalón * Szakdolgozatkötés JUGYU Kisokos * ÁM kurzusok Tanári Állásadatbázis és Állásbörze

Elérhetőségünk:

„Ages Quod Agis” Hallgatói Szolgáltató
és Információs Központ Kht.
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
kht@jgytf.hu, kht@jgytf.u-szeged.hu
Telefon, fax: +36-62-544-780

Ügyvezető: Döbör András
dobor@jgytf.hu

A főiskolai Ajándékbolt vezetője: Alattyányi István
alattyanyi@jgytf.hu

www.jgytf.hu

www.hallgatoibolt.hu

